

Anders Vassenden, Terje Lie
og Kathrine Skoland

«Man må ha en plass å bo»

En sosiologisk studie av
vanskeligstilte i et boligeierland

Rapport IRIS - 2012/029

International Research Institute of Stavanger

www.iris.no

Anders Vassenden, Terje Lie
og Kathrine Skoland

«Man må ha en plass å bo»

En sosiologisk studie av vanskeligstilte i et boligeierland

Rapport IRIS-2012/029

Prosjektnummer: 7252267
Prosjektets tittel: Bolig og velferd – en studie av mennesker i målgruppen for de boligsosiale ordningene
Oppdragsgiver: Husbanken
Forskningsprogram: Boligen og velferdssamfunnet
ISBN: 978-82-490-0761-5
Gradering: Åpen fra 20. mai 2012

Stavanger, 15. mars 2012

Anders Vassenden
Prosjektleder

Nils Asle Bergsgard
Kvalitetssikrer

Gottfried Heinzerling
Senterleder
Samfunns- og næringsutvikling

Forord

Utsagnet «man må ha en plass å bo» stammer fra en person som ble intervjuet til denne forskningsrapporten. Gjennom øynene til mennesker som strever i det norske boligmarkedet, spørres det i rapporten hva bolig og hjem betyr i menneskers liv, og hva det å ha en utfordrende boligsituasjon innebærer for enkeltmenneskers og familiers sosiale velferd, i bred forstand. Utgangspunkt for analyse og drøftinger er eierlinjen i den norske boligpolitikken.

Rapporten er fra International Research Institute of Stavanger (IRIS) sitt forskningsprosjekt om mennesker som er vanskeligstilte i boligmarkedet i Norge. Prosjektet har vært finansiert av Husbanken, som kompetansetilskudd i FOU-programmet «Boligen og velferdssamfunnet». Prosjektmedarbeidere hos IRIS har vært Anders Vassenden, Terje Lie og Kathrine Skoland.

Vi har gjennomført 27 kvalitative intervjuer med mennesker som er vanskeligstilte i boligmarkedet. Vi har blant andre snakket med flyktningfamilier, rusavhengige, personer med psykisk lidelse, utskrevne fra fengsel, uføretrygdete, enslige forsørgere og mennesker med svak økonomi. Vi har etterstrebet variasjon blant informantene. Det som er felles for dem er at de er avskåret fra å eie bolig, i «boligeierlandet» Norge, og at de opplever å ha en utfordrende boligsituasjon. Deres alternativer er å leie bolig privat eller av kommunen. Vi har fokusert på hva boligsituasjonen har å si for blant annet identitetsdannelse, opplevelse av stigma og av medborgerskap. Tilnærmingen har vært «nedenfra»: Det er deres egne levde liv, deres «livsverdener», ønsker, verdsettinger og utfordringer, som har stått i sentrum for analysene, samtidig som vi kobler dette med boligsektorene og boligpolitikken. Intervjuene er gjennomført i Oslo og Stavanger, som har landets antakelig to mest pressete boligmarkeder. Vi har i tillegg intervjuet fire ansatte i de to kommunenes boligjenester.

Følgende personer takkes for bistand i ulike faser av prosjektet.

Lise Olsen Waaga, rådgiver i Stavanger kommune, og Lars Aasen, daglig leder for Leieboerforeningen, har vært med i en ekstern referansegruppe til prosjektet. De har deltatt på møte ved IRIS (oktober 2011) om en tidligere versjon av rapporten. Begge takkes for å ha lest og kommentert rapporten, samt for gode og nyttige diskusjoner i selve møtet.

Rapportens hovedinnhold ble presentert på et kunnskapsmøte i regi av Husbanken i desember 2011. De to oppnevnte opposentene, Synnøve Bjordal fra Trondheim kommune og Thorkild Lote ved Batteriet Midt-Norge (Kirkens Bymisjon), takkes for konstruktive kommentarer på utsendt tekst.

I forbindelse med faglige seminarer har Ida Holth Mathiesen (IRIS) og Atle Wehn Hegnæs (Universitetet i Oslo) lest og kommentert en tidligere versjon av rapportens kapittel 8. Gunnar Thesen og Mary Genevieve Billington

(begge ved IRIS) har språkvasket og kommentert rapportens engelske sammendrag. Alle takkes for konstruktive innspill.

Vår kollega Nils Asle Bergsgard har vært IRIS sin interne kvalitetssikrer av prosjektet. Han takkes for god og kritisk lesning av rapporten.

Organisasjoner og etater som har bistått i rekruttering av informanter takkes for dette (se kapittel 2.2).

Vi takker Husbanken for finansiering til et for oss svært interessant forskningsprosjekt. Spesielt vil vi takke Rune Flessen og Svein Hammer ved Husbanken Region Midt-Norge for godt samarbeid i prosjektperioden.

Endelig retter vi en stor takk til alle som stilte opp til intervju og delte sine erfaringer og synspunkter med oss.

Stavanger, 15. mars 2012

Anders Vassenden,
prosjektleder

English summary

Scope

This is a report of a sociological study of social groups who are excluded from home ownership in the 'homeowner nation' of Norway. As well as being excluded from home ownership, people in these groups often encounter obstacles in entering the private and/or public housing rental sectors. The aim of the study is to document and discuss the challenges and dilemmas that confront different social groups who struggle in the housing market because of e.g. economic reasons, drug dependency, health issues and social or cultural background.

The target population in the study is groups who are disadvantaged in terms of housing. In contrast to much prior research, we place a strong emphasis on a 'bottom-up' perspective. This means that we seek to bring the voices of those who struggle in the housing markets into the center of the analysis.

Background

Nearly 8 out of 10 Norwegian citizens are homeowners. Private home ownership is highly valued in Norway and embedded in cultural valuation. Being a welfare state, social security, health services and education are central social rights for citizens in Norway. Housing, however, is only to a limited degree integrated in the welfare system, being mostly left to the open trading market. Exceptions are housing allowances and start-up loans given from The Norwegian State Housing Bank. These allowances and loans are designed to help people without means to maintain acceptable housing standards and to enter the owners' market, respectively. There is also a small sector of municipal social housing available for more people with marginalised life situations, and/or needy people or families with very inadequate housing. The private rental market constitutes about 15 percent of all housing, while social housing accounts for approximately four percent.

Research questions

Our analysis focuses on four main questions: (i) What values do people attach to their homes and housing, and how do they realise these values? (ii) To what extent do groups who struggle in the housing market experience social stigma, alienation or lack of citizenship, e.g. when comparing themselves to those in the mainstream 'homeowner culture'? (iii) How do these groups navigate between social housing schemes and allowances on the one hand and opportunities in the private rental market on the other? And finally, (iv) how

do the structural characteristics of the housing sectors influence the adaptive strategies to housing and the kind of dilemmas these groups encounter?

An overarching question in the report is whether or not the Norwegian Housing Policy contributes to social differentiation and social exclusion.

Data, methods and theory

Qualitative methods were employed in the study. We performed in-depth interviews with a total of 27 persons in the target group and also with four advisers/executive officers in the municipal housing authorities.

Our sample of informants in the target population were strategically drawn: we wanted people with different backgrounds, such as refugees (these come mostly from Somalia), people with a history of drug dependency problems (present or past), people with mental health disorders, single parents and people in need of social benefits. Half of the participants are private renters, the other half is accommodated in social housing.

The informants were recruited from the capital city of Norway, Oslo, and from the ‘oil capital’, the city of Stavanger. They were recruited through different channels, such as municipal housing offices, the Salvation Army, local cafés, migrant associations, and snowball sampling. Each interview was taped and carefully transcribed.

Reflecting our wish to present the voices of the «housing strugglers» themselves, we adopted an approach inspired by interactionism and grounded theory. We also relate to theoretical perspectives such as citizenship (belonging and participation), empowerment, symbolic boundaries, as well as Goffman’s stigma analysis.

Results

From our database we construct seven ‘ideal-types’ of housing market strugglers. These are: the refugee; the single mother with a history of drug dependence; the person with a prison record and drug dependency problems; the person with mental health problems; the young person with serious health problems; the single parent receiving long term social security benefits; the single parent experiencing a difficult a life situation.

These were then grouped together in three main categories: (a) *the refugees*; (b) *persons with drug dependency and/or mental health problems*; (c) *the déclassé*.

In one chapter of the report, we provide in-depth narratives of life-stories and housing experiences, based on the above-mentioned ideal-types, thus providing a valuable and detailed bottom-up view on the housing situation in Norway’s urban areas. Their housing stories and backgrounds, albeit highly different ones, exhibited a cluster of values and aims related to ‘a good home’. Most striking were the values of *safety/security, freedom, belonging*,

economy (saving), and *dignity*. These values are explored in a later chapter in the report. The values emerged especially when the question of homeownership surfaced: Owning a home (i.e. a detached or undetached house, a flat, etc.) seems in the eyes of our informants to realize all these values, and thus to epitomise the idea of the ‘good life’. However, our informants were, at the present time, unable to access the private owner’s market. Consequently, they had to settle for ‘the next best life’, or the life that is ‘good enough’ – the best that they can achieve, given their personal constraints, related to, for instance, their economic situation. The alternatives are the private rental sector or municipal social housing.

For the purpose of understanding the perspectives of the housing strugglers, we develop an analytical model consisting of the (a) valuations of housing (‘the good life’), (b) personal possibilities and constraints, and (c) adaptations to the structural surroundings in the three housing sectors (d).

Members of our target group are in many respects different from mainstream citizens: in characteristics such as (non-white) skin colour, language, income, family size (many children), and with backgrounds involving drug dependency or periods of mental illness and so forth. These sorts of characteristics and backgrounds often prevent people from entering the private rental market. In short, these characteristics can be socially stigmatising and make people unattractive as tenants. In addition, the greater one’s hardship, and the more visible or recognizable a stigmatizing characteristic or hardship is, the stronger the exclusion from the private rental sector seems to be. And even if one succeeds in obtaining a dwelling in the private rental sector, the structural characteristics of the dwelling are such that many tenants experience a lack of security, freedom and belonging. Frequent moving seems to be common among many of the persons in question. For some groups, many refugees not the least, this generates tendencies of an almost ‘nomadic’ urban existence, where families are constantly on the move and at risk of not providing secure childhood environments for their children.

The municipal social housing sector has scarce resources, and these are increasingly targeted at people experiencing severe hardships, such as long term drug dependence and mental illness. For these groups, social housing is a more secure, predictable and affordable alternative than the private rental sector (and often the only realistic alternative). In some instances, however, social housing implies an accumulation of tenants ‘acting out’, with drug dealing, domestic disturbances and so forth. Stories from our informants also give evidence of poor housing quality and of an associated social stigma. But to quite a few, social housing is better than no accommodation at all. To those who are totally cut off from the homeowner market and also marginalised in the private rental market, municipal housing becomes a ‘last resort’. Their lack of freedom of choice can make this a ‘locked up adaptation’: living in a stigmatised neighbourhood, being socially marginalised and with low ascribed social

status. Some speak of themselves as a ‘pariah’, or a social outcast. In addition, persons in a recovery phase from drug dependency may find that living in drug-cultural neighborhoods undermines their rehabilitation schemes. This further constrains their social capital, empowerment and citizenship.

The responses from refugees are somewhat different. They have also often experienced insecurity in and exclusion from the rental market. Thus, many view social housing as a more acceptable alternative, as it provides relative security when compared to private rental opportunities. Not least in respect to providing for their children, social housing often stands out as more attractive than the somewhat ‘nomadic existence’ that some people with refugee background seem to experience in the private rental sector. However, social housing is an increasingly targeted service, and also under pressure to increase the turnover rate of tenants. Thus, in order to qualify for municipal housing, and to renew tenancy agreements with the municipality, some may find that their income should be kept low and this may prevent them from entering the labour market. This welfare dilemma may well arise for each of the groups that we studied, but it emerged most clearly with the refugee group.

The *déclassé* group, who in terms of identity and also life-chances relate more directly to the homeowners’ strata, is clearly dissatisfied with the rental market. Underlying this is a lack of security and feeling of belonging, experiences of negative consequences for their children and the difficulty in finding affordable housing that suits family life. What characterises this group, is that they are closer to the ‘homeowner’s culture’ than the other informants. The members of their reference group – i.e. their friends, acquaintances, colleagues etc. – are all homeowners. Their issues of identity are thus quite different from the other groups. Being forced to rent, some feel degraded and often experience a marked loss of social status. In a way, they too are imprisoned between their circumstances and aspirations: On the one hand, they can’t afford to buy a home, even though they strongly aspire for it. On the other hand, they will not, in general, qualify for the more secure social housing, which is an option they also find unacceptable and consider stigmatising. Thus, they must make the most out of their chances in the private rental sector.

In a final analytical chapter, we investigate how housing and the different rental sectors may be regarded as socially stigmatising, and how different people relate to and negotiate these perceptions of stigmas. Here, Goffman’s stigma theory is applied in full, and is particularly helpful in sorting out the paradox where the ‘least stigmatised’, in terms of housing or other factors (the *déclassé*), more strongly than the others articulate the need to downplay one’s housing situation when in the company of new acquaintances. This paradox becomes comprehensible through Goffman’s concepts of information

control, discredited/discreditable, as well as visibility and known-about-ness of stigmas.

Conclusion

We find that Norwegian housing policy, in its current form, contributes to social exclusion and differentiation in the two cities that we studied. Social exclusion and obstacles to full citizenship come about because of the contemporary characteristics of the three main housing sectors: (a) Home ownership is unattainable to many groups, due to housing shortage and rising house prices. (b) Private rental is, for weaker groups, marked by temporariness as well as lack of entry for non-white people, people with language barriers, families with many children, or people with other visible characteristics that are stigmatising such as experience with drug dependency, and/or economic hardship. (c) The social housing sector is residualised and stigmatised, partly due to the increased targeting in housing policies.

Considerations

Simply formulated, an ideal housing policy can be said to ensure the basic values of security, freedom, belonging and dignity, for the entire population.

Although simple to formulate, the means to reach this goal are far from obvious. Without being too categorical, the results of our study suggest that the following questions should be raised for further consideration when reviewing and forming housing and welfare policy:

- the need for more social housing for groups that are cut off from both the owner's market and the private rental market,
- the need for more social housing that is integrated in 'ordinary neighbourhoods', and
- the need for a larger and more professionalised rental sector, organised to give the tenantry more security.

Innhold

Forord	i
English summary	iii
1. INNLEDNING	1
1.1 Bolig i Norge – mellom marked og velferdsstat	3
1.2 Forskning om boligmarkedets vanskeligstilte	6
1.3 Problemstillinger	8
1.4 Rapportens oppbygning.....	10
2. TEORETISK OG METODISK TILNÆRMING	13
2.1 Teori	13
Grounded theory og «fortolkende interaksjonisme»	13
Identitet og livsverden.....	14
Medborgerskap og «empowerment».....	15
Symbolske grenser	16
Stigma	16
2.2 Metodisk tilnærming og datamateriale	17
Utvalg	17
Rekruttering.....	19
Intervjuene.....	20
Validitet	20
3. PORTRETTER.....	23
3.1 Flyktningen	24
3.2 Rusavhengige og personer med psykisk lidelse.....	27
Enslig mor, tidligere rusavhengig med psykiske problemer	29
Eks-innsatt med rushistorie.....	30
Psykisk syk	32
3.3 Den deklasserte	34
Ung med langvarig sykdom.....	35
Langtidstrygdet forsørger.....	37
Eneforsørger i livskrise(r)	39
4. ANALYTISK MODELL.....	43
5. HVORFOR ER «DET GODE LIV» Å EIE BOLIG?	49
5.1 Trygghet.....	50

5.2	Frihet	52
5.3	Tilhørighet	55
5.4	Økonomi.....	62
5.5	Verdighet.....	64
6.	«DET NEST BESTE LIV» ELLER «DET LIV SOM ER GODT NOK».....	67
6.1	Det private leiemarkedet.....	68
6.2	Den kommunale leiesektoren.....	72
7.	«MELLOM BARKEN OG VEDEN».....	79
7.1	Et trygghetens dilemma	79
	En korreksjon om barn i kommunale boliger.....	84
7.2	Fastlåst – om problemkonsentrasjon og reintegrasjon	87
8.	Å FORTELLE ANDRE OM HVORDAN EN BOR	91
8.1	Stigma.....	92
8.2	Boligsituasjon og informasjonsskontroll	94
8.3	«Den diskrediterbare».....	96
8.4	«Den diskrediterte»	100
8.5	Avrunding.....	103
9.	OPPSUMMERING OG IMPLIKASJONER.....	105
9.1	Noen relevante utviklingstrekk	106
9.2	Noen boligpolitiske implikasjoner.....	107
	Kommunal leiesektor	108
	Nye leiesektorer.....	109
10.	REFERANSER	111
	Faglitteratur.....	111
	Medieartikler.....	117
	VEDLEGG.....	119
	Vedlegg 1. Eksempel på rekrutterings- og informasjonsskriv.....	119
	Vedlegg 2. Intervjuguide	121
	Vedlegg 3: Intervjuguide ansatte i boligtenestene.....	124
	Tabell 1. Oversikt over informanter	18
	Figur 1. «Det gode liv», muligheter/begrensninger, tilpasning til struktur.....	45

1. Innledning

Jo mindre trygt det er, jo mindre et hjem er det.

Dette utsagnet tilhører «Camilla», som er 30 år og ufør med lav trygd. Hun leier en leilighet i Oslo, privat. For Camilla er dette en usikker tilværelse. Hun er sårbar for økning i husleien, og bekymret for at leiekontrakten ikke blir fornyet når den utløper. Camilla har aldri kommet i posisjon til å få lån til å kjøpe egen bolig. Hun er derfor henvist til ulike former for leiebolig. Men selv om hun kanskje kunne kvalifisert for det, er tanken på å søke om en kommunal bolig fjern for henne. Ordet «det» i utsagnet over peker mot bolig, som ifølge Camilla ikke blir til et «hjem» før du er trygg der, og du selv har kontroll over når du flytter.

Camilla tilhører mindretallet som ikke selv eier boligen de bor i. Om lag 8 av 10 nordmenn eier egen bolig, noe som i internasjonal sammenheng er høyt. Norge er «et land av boligeiere» (Sørvoll 2011:198). Boligpolitikken hviler på premisset om at de aller fleste er eiere. En selveierideologi er kulturelt forankret og eierlinjen lite problematisert.

Denne rapporten bygger på en sosiologisk studie – en utforskning og en analyse – av forskjellige sosiale ståsteder hvor man er avskåret fra å eie egen bolig. Av forskjellige årsaker, det være seg økonomiske, helsemessige (somatiske og/eller psykiske), rusrelaterte, sosiale eller kulturelle, evner ikke personene i disse ståstedene å leve opp til selveieridealet i den norske boligpolitikken. De evner ikke å tre inn i den dominerende boligeierklassen og er slik sett «selveierideologiens tapere». Rapporten handler om hva dette betyr for deres livssituasjon, identitetsforvaltning, medborgerskap, navigasjon og mestringsstrategier, innenfor en gitt strukturell innramming. Camilla¹ er én av dem dette gjelder.

De viktigste to boformene ved siden å bo i egeneid bolig, som dermed blir alternativene for den som er avskåret fra å eie, er (1) det private leiemarkedet, som omfatter omkring 15 prosent av befolkningen og (2) den kommunale leiesektoren, som huser omlag fire prosent (se NOU nr. 15 2011, s. 66–93). Førstnevnte er i det store og det hele kjennetegnet av relativt sett små boenheter og domineres av private aktører som leier ut egen eller del av egen bolig. Det private leiemarkedet er også først og fremst et gjennomgangsmarked (jf. Sandlie 2010b; Sørvoll 2011). Den kommunale leiesektoren er på sin side mer et boligtilbud for mennesker med svært vanskelige livssituasjoner og representerer samtidig et trangt nåløye for dem

1 Alle personnavn er fiktive.

som søker seg dit. Det er et knapt gode (Skevik og Stefansen 2006; Søholt og Wessel 2010:144) og mange kommuner har lange søker- og ventelister (jf. Riksrevisjonen 2008). Den kommunale utleiesektoren er under press om økt gjennomstrømming, behovsprøving og begrensning av den enkeltes botid. Sektoren er del av den «*residuale velferd*» som boligtiltak utgjør i den norske velferdsstaten: Utover å legge til rette for velfungerende boligmarkeder, er det offentliges rolle vedrørende borgernes boligforhold at man avhjelper de som ikke selv kan skaffe seg bolig via det private markedet, og som hovedregel kun midlertidig. Under slik residual velferd hører også de behovsprøvde boligsosiale overføringene som både boligeiere og private og kommunale leietakere kan søke om, først og fremst bostøtte og startlån.

Med en maritim metafor danner de to ovennevnte boligsektorene til sammen det farvann som den som er avskåret fra å eie navigerer for å finne en trygg havn. For er det én ting man ser etter der man bor, så er det *trygghet*. Dette er en rød tråd i rapportens analyser.

Datamaterialet som ligger til grunn for studien, er 27 kvalitative intervjuer med forskjellige grupper av «vanskeligstilte i boligmarkedet». Intervjuene er gjennomført i Oslo og Stavanger. Disse to byene er valgt fordi de har landets antakelig to mest pressete boligmarkeder og høyeste boligpriser, Oslo i egenskap av hovedstad og Stavanger som oljehovedstaden. Slik har vi også ønsket å komme i berøring med mulige regionale variasjoner. «Vanskeligstilte i boligmarkedet» er en stor kategori, som vi har bevisst nærmet oss bredt, for å danne oss et mest mulig helhetlig bilde av hva det faktisk innebærer å være avskåret fra å eie egen bolig i Norge. Her fokuserer vi både på de sosiale konsekvensene og på betydning for identitetsdannelse. Vi har snakket med uføre med lav trygd, flyktningfamilier, rusavhengige (og tidligere avhengige), personer med psykisk lidelse, utskrevne fra fengsler, enslige forsørgere, familier som har opplevd en personlig konkurs og også med personer uten andre livsutfordringer enn at de har en svak økonomi som ikke tillater dem å kjøpe sin egen bolig. Noen av disse opplever seg som permanent avskåret fra boligeierskapet, andre ser situasjonen som midlertidig. «Livsverden»-studier av disse gruppene – altså studier «nedenfra» og «innenfra» av hva det innebærer for personlig og sosial identitet å streve i boligmarkedet i Norge – har vært en mangelvare i forskningen. Dertil har vi også intervjuet et mindre antall (fire) saksbehandlere i boligseksjonene i de to kommunene.

Fra det primære datamaterialet konstruerer vi syv idealtypiske portretter, som så grupperes i tre kategorier: «*flyktningen*», «*den rusavhengige og personen med psykisk lidelse*» og «*den deklasserte*». Vi studerer de problemene disse møter i boligmarkedet knyttet til utestengning og ivaretagelse av egne behov. Kort sagt, hva det å være «tapende part vis-à-vis selveierideologien» har å si for deres identitetsforvaltning, opplevelse av stigma, for medborgerskap og sosiale velferd, i bred forstand. Sentralt står hvordan disse gruppene navigerer for å oppnå «det liv som er godt nok», når man er avskåret fra det som (så godt som) de alle holder frem som sitt høyeste

ønske: å eie sin egen bolig. Her går vi inn i hva som er manglene ved alternativene til boligeierskap, det private leiemarkedet og den kommunale boligsektoren.

1.1 Bolig i Norge – mellom marked og velferdsstat

Vi vet alle hvordan boligen fyller helt sentrale behov i livene våre. I den siste offentlige utredningen om boligpolitikken, «Rom for alle – en sosial boligpolitikk for fremtiden» (NOU nr. 15 2011), heter det at det «[å] ha et sted å bo er en forutsetning for helse, utdanning, arbeid og samfunnsdeltakelse». Videre er boligen et sted man «[...] organisere[r] sine liv ut fra» (s. 15). I forskningslitteraturen pekes det også på at boligen er grunnleggende for den enkeltes velferd (Ulfrstad 2011; 2007:71; jf. Karagöz 2010). Begrepsmessig knyttes boligen også til «hjem», altså de sosiale og psykologiske sidene ved menneskelivet som har med tilhørighet å gjøre (jf. Brodtkorb og Rugkåsa 2007:14). Boligen har også den viktige symbolske betydning at den forteller en selv og andre hvor en står hen, sosialt, geografisk og kulturelt.

Det å ha et sted å bo er altså fundamentalt i et menneskes liv, et sentrum og fundament for den enkeltes *sosiale velferd*, om en vil. Boligen bidrar til å definere oss og forme vår selvforståelse og den definerer og organiserer våre liv.

En annen størrelse som i vår del av verden må sies å definere oss, er *velferdsstaten*. Den norske velferdsstaten er sjenerøs og preget av mange universelle ordninger – det vil si ordninger som gjelder på samme måte for alle, slik som helsetjenester, ulike trygder, grunnleggende utdanning og så videre.

Velferdsstaten består av fire hovedområder: trygd/pensjon, skole/utdanning, helse og bolig (Torgersen 1987). Boligdimensjonen har imidlertid en mer uavklart status i velferdsstatstenkningen enn de tre andre områdene. Uklarheten består i at den på den ene siden er å forstå som et velferdsmessig basisgode, altså fundamentalt i et menneskes sosiale velferd (jf. over), samtidig som den er en konsumvare i det private markedet (ibid; jf. Stamsø 2008; Holt-Jensen 2009; Pedersen 2007). Og i motsetning til skolegang, helsetjenester og mange trygder, fins det ingen lovfestet rett til bolig i Norge.

I sin velkjente teori og typologi skiller Esping-Andersen mellom sosialdemokratiske, konservative og liberalistiske velferdsstatsregimer (1990). Norge er trygt å plassere innen det sosialdemokratiske, med en omfattende velferdsstat med sterke økonomiske overføringer, som er tjenesteintensiv, universalistisk og sjenerøs. Men på ett punkt avviker Norge klart fra den sosialdemokratiske modellen, og det er boligpolitikken. Stamsø har pekt på at den norske boligpolitikken, i kontrast til i andre sosialdemokratiske velferdsstater (for eksempel Danmark og Sverige), snarere er å plassere innenfor den liberalistiske modellen, der fremskaffelsen av velferdstjenester og overføringer lener seg tyngre på det private markedet (2008).

En tidligere kategorisering av velferdsstatsmodeller bidrar til å tydeliggjøre hva vi mener med *residual velferd*. Titmuss skilte mellom tre velferdsmodeller: (a)

«The Residual Welfare Model of Social Policy», (b) «The Industrial Achievement-Performance Model of Social Policy» og (c) «The Institutional Redistributive Model of Social Policy». Modell (a) og (c) er mest relevant i denne sammenheng, og svarer i grove trekk til henholdsvis liberalistisk og sosialdemokratisk regime hos Esping-Andersen. Titmuss skrev om residualmodellen, at den er «[...] based on the premise that there are two 'natural' (or socially given) channels through which an individual's needs are properly met; the private market and the family. Only when these break down should social welfare institutions come into play and then only temporarily» (1974:30–31). I Titmuss' skjema er den norske velferdsstaten langs de aller fleste dimensjoner å plassere innenfor (c) den institusjonelt-redistributive modellen, hvor sosial velferd betraktes som en av samfunnets viktigste institusjoner, som tilbyr universelle tjenester utenfor markedet (ibid.:31). Men bolig er altså et klart avvik herfra. Boligpolitikken må plasseres innenfor den residuale velferdsmodellen.

I Norge har vi et lite regulert eiermarked for den overveiende majoriteten av befolkningen, og en ganske liten supplerende leiesektor. I leiesektoren er dessuten andelen offentlig utleie svært lav.² Det er et premiss og en «[...] grunnpilar i den norske boligpolitikken [...] at de aller fleste hushold framskaffer og finansierer sin bolig selv ved hjelp av egne ressurser» (Nordvik 2008; jf. Medby og Langsether [2007], sitert i Sørvoll 2011:274). Offentlige boligtiltak i form av bistand til vanskeligstilte på boligmarkedet kjennetegnes ved å være en *restkategori* (jf. Titmuss). Med det menes at offentlige boligtiltak skal fange opp og avhjelpe de mennesker og hushold som ikke er selvhjulpne via markedet, og som hovedregel kun midlertidig.³ Markedsmekanismene ligger til grunn, og «[d]en sosiale boligpolitikken virker innenfor og gjennom boligmarkedet» (NOU nr. 15 2011, s. 35). Det siste peker på at også de boligsosiale overføringene (bostøtte,⁴ botilskudd, startlån) virker gjennom markedet (det er bare offentlige boliger som er unndratt markedsomsetning), det vil si at tildelingen av disse overføringene er gjenstand for behovsprøving, men virker gjennom markedet (Ulfrstad 2007:81).

2 I Sverige og Danmark bor henholdsvis 24 og 20 prosent i offentlig leid bolig. I Norge gjelder dette fire prosent (Stamsø 2008:214).

3 Denne todelte politikken kommer klart til uttrykk i St.meld. nr. 23 2003–2004, «Om boligpolitikken».

4 Bostøtten er et av de tre viktigste boligsosiale virkemidlene, ved siden av startlånet og den kommunale leiesektoren. Bostøtten er en rettighetsbasert ytelse basert på behovsprøving (økonomisk). I 2010, etter en utvidelse av ordningen i 2009, var det 150 000 mennesker som fikk bostøtte en eller flere ganger. Bostøtten forvaltes av Husbanken, mens den enkelte kommune har kontakten med søkerne (mottar og behandler søknader).

Historisk har norsk boligpolitikk tidligere hatt mer preg av å være en universalistisk politikk. Men den har gradvis beveget seg retning av en *målgrupperettet* politikk for de få, de mest vanskeligstilte husholdene. Det er særlig de siste tiårene at denne endringen har skjedd, en endring som har vært omtalt som «den boligsosiale vendingen» (Sørvoll 2011; NOU nr. 15 2011, s. 30; jf. Ulfrstad 2007:87; 2011:20–21). Dette peker mot at bolig er nedtonet som del av den *universelle* velferdspolitikken, men samtidig styrket i velferdstenkningen rundt mer utsatte grupper (ibid.).⁵ Sørvoll skriver at «[f]rem til 1980-tallet var [...] boligpolitikken hovedtema den allmenne befolkningens boligforhold. På 1990- og 2000-tallet ble den statlige boligpolitikken i stadig større grad orientert mot bestemte kategorier: eldre, ungdom, flyktninger, bostedsløse og 'vanskeligstilte'» (2011:172–173). Husbanken har for eksempel blitt endret fra å være en bank for flertallet til en bank for spesielle grupper med særlige behov: «fra boligbank til velferdsetat» som Sørvoll beskriver den (ibid.:176). Det har med andre ord skjedd en gradvis overgang fra universell til selektiv boligpolitikk i Norge (Stamsø 2008; Sandlie 2010a). Langt på vei gjenspeiler den nå mer selektive boligpolitikken også de siste tiårenes nedbygging av langtidsplasser innen psykisk helsevern og delvis innen rusfeltet, altså «en boligjøring» av de samme feltene (jf. Ulfrstad 2011).

En historisk bakgrunn for den norske selveierideologien er egalitarismen, eller likhetsideologien (Stamsø 2008). Selveiertanken bygget på egalitære (og rurale) strukturer og grunnsetninger, samtidig som eierpolitikken særlig i etterkrigstiden, i seg selv var å forstå som ledd i et *utjevningsprosjekt*. Og selveieridealet var tverrpolitisk: De konservative løftet frem selveierdemokratiet, at boligeierskapet skapte frie og ansvarlige borgere (Sørvoll 2011:198). Sosialdemokratene betraktet på sin side boligeierskapet som byarbeiderklassens frigjøring fra «gårdeiverveldet» – fra ufrihet, trangboddhet og utrygghet (ibid.:9).

Men i dag kan det være grunn til å spørre om dette utjevningsprosjektet gjennom boligeierskapet har fått en slagside. Etter utviklingen av offentlig boligpolitikk henimot residualkarakter, avregulering av det private boligmarkedet, samt den sterke velstandsøkningen, og dertil de siste tiårs eksplosive prisvekst i boligmarkedet, kan det spørres om selveierideologien kommer i rekyl i form av *sosial differensiering*?

Sosial differensiering er et viktig tema i denne rapporten. Vi har fokusert på mennesker og hushold som kan kategoriseres som «selveierideologiens tapere»: hushold og personer som er ekskludert fra boligeierskapet og som er vanskeligstilte

5 Jf. at selve begrepet «boligsosialt arbeid», som er av relativt ny dato, handler om «[...] arbeidet for å bistå vanskeligstilte til å få et sted å bo og til å kunne opprettholde en stabil bosituasjon» (NOU nr. 15. 2011, s. 31)

i boligmarkedet. Dette er mennesker som kan være i berøring med den residuale målgrupperettede velferden, samtidig som de ofte aspirerer mot boligeierskapet, uten å nå det.

1.2 Forskning om boligmarkedets vanskeligstilte

Parallelt med «den boligsosiale vendingen» har forskningen på grupper som er vanskeligstilte i boligmarkedet økt i omfang (se Rambøll 2011; Hellevik og Nordvik 2004 for oversikter). Likevel er det en generell konklusjon i den eksisterende litteraturen at «[...] kunnskapen om de vanskeligstilte på boligmarkedet er lite tilfredsstillende» (Sandlie og Nordvik 2009:12; jf. Riksrevisjonen 2008:11).⁶

Vårt bidrag til forskningen kan forstås ut fra følgende tre observasjoner.

Til tross for at forskning i det boligsosiale feltet har vært preget av relativt mye kvalitativ forskning (Hellevik og Nordvik 2004:8) – i den senere tid synes det også å ha blitt vesentlig flere kvantitative studier – så finnes det etter vår kunnskap få, om noen, systematiske studier eksplisitt nedenifra og innenfra om vanskeligstiltes «*livsverdenen*», det vil si hvordan «verden og livet ser ut» fra deres egne ståsteder. Et stykke på vei kan dette skyldes at feltet synes å ha vært kjennetegnet mer av evalueringer og utviklingsarbeid (jf. Rambøll 2010:4)⁷ enn av forskning som tar sikte på å utforske og studere «den vanskeligstilte» som en sosial aktør i seg selv.

Dessuten finnes det ikke, så langt vi har fått brakt på rene, mange kvalitative studier hvor man direkte og systematisk sammenligner flere *forskjellige* grupper av vanskeligstilte. Det finnes gode studier av flyktninger og etniske minoriteters situasjon på boligmarkedet (Søholt 2001; 2009; 2010; Søholt og Astrup 2009; Grødem 2011), av boligsituasjonen for utskrevne fra fengsler (Dyb m.fl. 2006; 2009), personer med psykiske lidelser (Hansen 2006; Taksdal m.fl. 2006), barnefamilier

⁶ Ikke minst er kunnskapen mangelfull om de som faller utenfor de boligsosiale ordningene (ibid.: 89), men som samtidig ikke evner å etablere seg i det private boligmarkedet (se også Hellevik og Nordvik 2004:51; Riksrevisjonen 2008:77). Man vet rett og slett lite om de som for eksempel har høy inntekt til å kvalifisere for kommunal bolig, men for lav inntekt for å få startlån. Se Sandlie og Nordvik 2009 for en gjennomgang.

⁷ I sin gjennomgang av den boligsosiale forskningen, skriver Rambøll at den har vært dominert av «[...] anvendt forskning og utviklingsarbeid mer enn grunnforskning» (Rambøll 2010:4). Forskningen har ligget tett opp til beslutningstakernes og oppdragsgivernes kunnskapsbehov, mener Rambøll, og kritiske perspektiver og/eller grunnforskning har vært mer fraværende. Mye av den relevante forskningen har hatt et evaluerings- og utredningspreg, ifølge Rambøll.

under vanskelige boforhold (Hansen og Lescher-Nuland 2011) og av andre grupper. Men svært få, om noen, synes å ha behandlet flere slike grupper innenfor en og samme studie, det vil si komparativt.

Dertil har forskningen på boligmarkedets vanskeligstilte i liten grad forholdt seg aktivt til den mer generelle sosiologiske litteraturen knyttet til identitet, sosial interaksjon, stigma, kulturelle verdsettinger, med mer. Følgelig ser det ikke ut til at studier av disse befolkningsgruppene har vært gjort med henblikk på hvordan deres boligsituasjon innvirker på identitetsdannelser, medborgerskap og inklusjon/eksklusjon. Kort sagt, et *sosiologisk* perspektiv på disse gruppene synes å ha manglet.

Dette er vårt viktigste bidrag: Vår studie er av «de vanskeligstilte i boligmarkedet» og hvordan boligsituasjon og deres sosiale velferd (i bred forstand) henger sammen. Tilnærmingen er utpreget «innenfra-og-ut» og «nedenfra-og-opp». Vi har ønsket å løfte fram boligens rolle i det som i sosiologien kalles «divs-verdener» (Schütz 1982) – hvordan livet arter seg, og hvordan folk gir mening til den sosiale situasjonen de befinner seg i. Startpunktet blir da hverdagslivet (jf. Andersson 2000:24), og hvordan boligsituasjonen påvirker dette og personens sosiale velferd.

Vi søker også å forstå de vanskeligstiltes boligstrategier ut fra et helhetlig bilde av de boligstrukturene som omgir en, der vi ser boligeierskapet, det private leiemarkedet og den kommunale boligsektoren i et samlet bilde. Ikke minst finner vi at bevegelsen *mellom* disse sektorene er betydningsfull. For der det finnes gode studier av de ulike boligsektorene, altså hvem som er i det private leiemarkedet (disse er ofte kvantitative; for eksempel Sandlie 2010b), av beboere i kommunal boligsektor (Oslo kommune 2009; Skevik og Stefansen 2006; Brattbakk og Hansen 2002), så er det færre studier som studerer de ulike delene av norske boligsektorer og de boligsosiale tiltakene sett i sammenheng – hvordan de betinger hverandre i livet for den vanskeligstilte selv – og fra aktørperspektivet.

Studien har altså ikke vært avgrenset til noen bestemte kategorier av vanskeligstilte (for eksempel rusavhengige eller migranter). Vi har bevisst søkt bredt, for å kunne foreta komparasjoner. Noen av de viktigste gruppene som vi berører er flyktninger, rusavhengige, psykisk syke, langtidstrygdete, enslige forsørgere, mennesker med svak økonomi og/eller gjeldsbelastning, samt syke med langvarig somatisk sykdom. Disse har vi funnet i både kommunal og privat leie, noe som igjen er betydningsfullt, da dette åpner for å sammenligne deres situasjon(er) begge steder, og se hvordan (og hvorfor) de eventuelt pendler mellom disse boligsektorene, og med hvilke konsekvenser. Vi skal ikke gå gjennom all forskningen som er gjort på disse gruppene, men vil nevne noen relevante tema fra tidligere forskning.

Flyktningers og innvandreres situasjon kan nevnes. Det private markedet har vært beskrevet som lite egnet til å løse nyankomne innvandreres boligproblemer (Søholt 2001:131–132). Et deregulert marked, der prisnivået særlig i de større byene er svært høyt, ekskluderer de som ankommer uten økonomisk kapital. Disse pendler gjerne mellom kommunal leie og det private leiemarkedet. Og sistnevnte

åpner for diskriminering, hvor flyktninger og innvandrere er utsatt (se Søholt *ibid.*; jf. 2009). Mange studier viser imidlertid at innvandrere og etniske minoriteters problemer i boligmarkedet varierer mye mellom grupper. Søholt skriver at «[i] europeisk sammenheng eier en stor andel av innvandrerbefolkningen egen bolig i Norge, i gjennomsnitt 63 prosent» (2009). Men der personer med pakistansk og srilankisk bakgrunn nå i overveiende grad har tatt steget over i boligeiernes rekke (85 prosent), så er situasjonen svært annerledes for de med irakisk eller somalisk bakgrunn (*ibid.*; jf. Ellingsen 2011). Blant disse bor fra 72 til 84 prosent i leid bolig. Av de med somalisk bakgrunn bor hele 44 prosent i kommunal bolig (Søholt *ibid.*).

Andre grupper som ofte har vanskelige boligsituasjoner er mennesker med psykisk lidelse, rusavhengige og utskrevne fra fengsler. Dyb viser at 2 av 3 innsatte i norske fengsler er uten bolig når de slipper ut (2009), og Dyb m.fl. at det trengs flere kommunale boliger til denne gruppen (2006). Hansen skriver at personer med psykiske lidelser ofte har en bohistorie preget av ustabilitet (2006). Særlig gjelder dette de som har hatt problemer med rusavhengighet i tillegg. Personer med alvorlig psykisk lidelse og rusavhengige er befolkningsgrupper som i mange tilfeller vil ha behov for sosiale boligtilbud i kommunene. En beregning viser at om lag 1 av 5 personer med alvorlig psykisk lidelse i større byer har behov for kommunale boligtilbud (Lie 2007), og kartlegginger viser at omtrent 2 av 3 bostedsløse i Norge har psykisk sykdom ([Dyb], i Ulfrstad 2011:25). Selv om Opptrappingsplan for psykisk helse (St. prp. nr. 63, 1997–98) har gitt et større boligtilbud, kan mangel på egnet bolig være en knapphetsfaktor i rehabilitering og tilpasning av personer med psykiske lidelser til lokalsamfunnet, og dermed muligheter for sosial integrering (Lie 2008). Tilsvarende problemstillinger kan oppstå for rusavhengige som er utskrevet fra behandlingsopphold i døgninstitusjoner. I mange tilfeller plasseres disse i kommunale boligmiljøer med andre rusavhengige, noe som utsetter personene for ny risiko og bidrar til å låse folk fast i gamle rollemønstre og avhengighets-situasjoner (se Lie og Nesvåg 2006). For befolkningsgrupper som dette er kvaliteten ved boligen sentralt for inkludering i velferdssamfunnet og for å skape nye identiteter.

Utover slike grupper, som kan sies å være «kjente kategorier» av vanskeligstilte i boligmarkedet, og som har problemer som kan utløse velferdsstatlig boligtilbud, må det antas at det også kan finnes mer «skjulte» grupper med utfordrende boligsituasjoner, som både forskningen og velferdsstaten vet lite om. Vår studie har også identifisert slike grupper.

1.3 Problemstillinger

Analysene har følgende omdreiningspunkter: Den første (i) handler om hvilke verdier i livet som boligen skal fylle for en, hvilke mål en søker å nå gjennom bolig. Dernest (ii) går vi inn opplevelse av sosial distanse, medborgerskap og stigma. Dette handler om hvilke konsekvenser det å streve i boligmarkedet har for identitetsforvaltning, for eksempel når referansegruppen er det store flertallet som

eier egen bolig. Videre (iii) undersøker vi strategier man utvikler vis-à-vis boligsektorene og de boligsosiale ordningene (vi kaller dette navigasjon). Det vil blant annet si hvordan en forholder seg til det offentlige boligtilbudet ut fra hvilke muligheter man har i det private leiemarkedet. Herav følger også (iv) at vi studerer hvordan strukturelle egenskaper ved de norske boligmarkedene og sektorene, legger føringer for tilpasningsstrategier og de dilemmaer som dette kan lede til.

På denne bakgrunnen har vi skilt ut følgende forskningsspørsmål.

- Hva er boligerfaringer og tilpasningsstrategier blant vanskeligstilte i boligmarkedet?
- Hvilke mål i livet er det man søker å oppnå gjennom bolig? Hvilke verdier representerer den? Hva er «det gode liv»?

Spørsmålene i det siste punktet er basale, kan hende på grensen til det banale: Hvorfor er boligen viktig, og på hvilken måte? Det interessante med grupper som er vanskeligstilt i boligmarkedet, er at de, gjennom at fraværet av at verdiene oppfylles, må antas å artikulere tydeligere enn andre hva disse verdiene faktisk er. «[D]et er når øksen er sløv at vi ordentlig skjønner hva en øks er», mente Heidegger (Engelstad 2012). En tings funksjon blir tydelig for oss når tingen ikke lenger fungerer. Eller: Vi vet ikke hva vi har før vi mister det. Analysene viser hvordan noen basale verdier, knyttet til blant annet trygghet og tilhørighet, ligger til grunn for menneskers tilpasning til og i sin boligsituasjon. Og vi skal se at de aller fleste mener det er gjennom boligeierskapet man kan målet om «det gode liv». Derfor spør vi:

- Hvorfor står boligeierskapet så sterkt i folks ønsker?

Gjennom denne analysen sier vi samtidig noe om alternativene til boligeierskapet, og hvorfor mange mennesker vurderer disse som mangelfulle:

- Hva slags respektive mangler har det private leiemarkedet og den kommunale leiesektoren når det gjelder å skape «det gode liv»?

Gitt at boligeierskapet er utenfor rekkevidde, vil man gjøre det beste ut av alternativene, søke tilpasninger og «det nest beste liv» eller «det liv som er godt nok». Vi spør da om det

- kan oppstå velferdsmessige dilemmaer når man må manøvrere boligeierskapets alternativer (leiesektorene), gitt disses strukturelle egenskaper? Finnes det mekanismer der folk fastlåses i sosial marginalitet på grunn av deres (for dem ofte nødvendige) tilpasninger til boligsituasjon?

En gjennomgripende problemstilling dreier seg om hvordan boligsituasjonen virker inn på hvordan man ser på seg selv og sammenligninger med andre.

- Hvordan innvirker det å være avskåret fra å eie på identitetsforvaltning, opplevelse av stigma og medborgerskap (tilhørighet og deltakelse)?
 - Hva kjennetegner henholdsvis kommunal og privat leie i så måte?

Samlet har vi tatt sikte på at svarene på disse forskningsspørsmålene skal gi innspill til følgende mer overordnede spørsmål:

Kan den norske boligpolitikken sies å bidra til sosial differensiering og sosial eksklusjon? I tilfelle, hvordan?

Dette spørsmålet knytter seg til selveierdominansen i Norge og hvordan den spiller sammen med leiesektorene i å skape handlingsrom for den vanskeligstilte: hvordan ser verden ut vedrørende inklusjon, eksklusjon og trygghet når (1) boligeierskapet blir uoppnåelig, (2) det private leiemarkedet preges av midlertidighet og (for noen:) utestenging, og (3) den offentlige boligsektor preges av residualisering og streng behovsprøving?

1.4 Rapportens oppbygning

Rapporten har følgende oppbygning.

I kapittel 2 gjør vi først rede for teoretisk tilnærming. De teoretiske perspektivene vi anvender i analysene er knyttet til medborgerskap, symbolske grenser, stigma og livsverden. Dernest beskriver vi metodisk tilnærming, datamaterialet og hvordan dette er samlet inn.

Kapitlene 3–8 er de empiriske og analytiske delene av rapporten.

I kapittel 3 fremviser vi materialets dybde og bredde. Dette gjør vi ved at vi tegner syv detaljerte idealtypiske «portretter» av informanter, som vi altså har gruppert i «flyktingen», «den rusavhengige og den med psykisk lidelse» og «den deklasserte». Vi gir her det Geertz i sin tid kalte «thick descriptions» (1993), av hvordan verden ser ut fra disse forskjellige ståstedene, hvilke utfordringer man har, hvordan boligsituasjon påvirker ens liv og hvordan man manøvrerer i og mellom de forskjellige boligsektorene, for å fylle behov i livet.

I kapittel 4 presenterer vi en samlet analysemodell som vi bruker for å forstå den vanskeligstiltes situasjon. Her utgjøres deres handlingsfelt av (a) de sentrale verdiene knyttet til bolig og målene om «det gode liv» (se under), (b) deres muligheter og ressurser, og (c) deres tilpasning til (d) de strukturelle egenskaper ved de tre viktigste boligsektorene i Norge.

Kapittel 5 handler om drømmen om boligeierskapet, som de aller fleste informantene bærer på, og som er sterk hos mange. Her avdekkes de verdier som boligen representerer og målene om «det gode liv». Samlet omtaler vi disse som *trygghet, frihet, tilhørighet, økonomi, verdighet*. Av disse fremstår særlig trygghet som et nøkkelord.

Kapittel 6 bygger videre på kapittel 5, og diskuterer hvordan de to viktigste alternativene til boligeierskapet – det private leiemarkedet og den kommunale boligsektoren – står i forhold til å oppfylle de ovennevnte boligverdiene for svakstilte grupper. Nøkkeldimensjoner her er trygghet, behovsprøving, stigma og grader av midlertidighet.

Tilpasninger for den som ikke oppnår «det gode liv» i eid bolig, og i hans/hennes manøvrering i og mellom de to leiesektorene, kan innebære velferdsmessige dilemmaer, som diskuteres i kapittel 7. Disse er konsekvenser av hvor i bolighierarkiet man havner og av de strategier man tar i bruk for å skape det liv som er «godt nok». Det handler særlig om potensielle innlåsingsmekanismer og fattigdomsfeller, samt «problemkonsentrasjoner».

Kapittel 8 handler om stigma, mer presist hvordan det at en ikke eier, og at man har den boligsituasjon man har – altså privat eller kommunal leie – virker inn på selvbilder og på opplevelser av andres blikk på en. Følger det stigma ved kommunale boliger, eventuelt også ved privat leid bolig? Hvordan håndteres i tilfelle disse? Hvordan er disse stigmaenes «sosiale geografi»?

I kapittel 9 oppsummerer vi studiens analyser og funn, og diskuterer noen boligpolitiske implikasjoner.

2. Teoretisk og metodisk tilnærming

2.1 Teori

Vi har lagt an en tilnærming inspirert av mikrointeraksjonisme, samtidig som vi har hatt klare ambisjoner om å trekke inn de relevante makrokontekster. Med mikrointeraksjonisme mener vi at vi søker å forstå hvordan mennesker samhandler med hverandre og med sine omgivelser, og hvordan slik samhandling gir opphav til personlig og sosial identitet. Vi utforsker aktørperspektiver, med vekt på de verdier som mennesker handler etter ut ifra, hvordan de søker å oppnå dem, og hvordan de håndterer sin situasjon og handler ut fra sine forutsetninger. «*Navigasjon*», altså hvordan mennesker tar seg frem i verden, blir slik et nøkkelord.

Selvforståelser, identitet og livsverdenstematikker har vært lite fremhevet innen boligforskningen. Slik det er vanlig i eksplorerende studier, har vi lagt vekt på å ha en åpen og fleksibel tilnærming, både metodisk og teoretisk. Teori-dannelsen har således vært forankret i en kontinuerlig dialog med det empiriske materialet (jf. Wadel 1991). Dette er i tråd med *grounded theory* (Glaser og Strauss 1967; Strauss og Corbin 1998; Vassenden 2008), som er vanlig at anvendes i studier med eksplorerende design.

Grounded theory og «fortolkende interaksjonisme»

Til grounded theory hører det fleksibilitet når det gjelder teori. Idealet er at man lar teori oppdages *gjennom* data, samtidig som teorien forankres *i* data. Dette handler om empirinærhet, at teorien bygges nedenfra. Dette betyr også at data har forrang fremfor på forhånd utvalgte teorier. Man er teoripluralistisk, og *teoretisk sensitivitet* stilles opp som et ideal (Glaser og Strauss 1967:46–47; Vassenden 2008). Også fordi det i særlig grad er *aktørperspektivet* vi er ute etter å generere ny kunnskap om, har vi funnet det viktig med åpenhet med tanke på teori. Man kan komme over anomalier i de vanskeligstiltes fortellinger, og søker å forklare dem ved hjelp av teoretiske redskaper, noe som kan omtales som *abduksjon*, som viser til et dialektisk forhold mellom teori og data (Thagaard 2003:174).

Men et problem med grounded theory-tradisjonen, i en streng fortolkning, er at man med aktørperspektiv risikerer at de relevante omkringliggende strukturer og makrokontekster havner i skyggen (Vassenden 2008:333–334). For situasjonen til dem som strever i boligmarkedet kan ikke forstås uten at man trekker på forskning og teori også om boligsektorene, som er den strukturelle innrammingen av aktørenes handlingsfelt. Et aktørperspektiv alene vil kunne skygge for en slik relatering av mikro (den vanskeligstiltes «livsverden») til makro/struktur (boligsektorer og velferdspolitik) (jf. Layder 1982). Av denne grunn kan tilnærmingen vår også sies å berøre *extended case method* (Burawoy 1998; Vassenden *ibid.*). På denne måten skriver vi oss også inn i tradisjonen fra den klassiske norske problemorienterte sosiologien, som tok sikte på å gi fortellinger «fra undersiden», og så koblet dette

med makroplanet, det vil si med politikk, sosial struktur, økonomi, og så videre. Vår ambisjon om å relatere hverdagslivets problemer og handlinger til de samfunnsmessige strukturer reflekterer slik et forsøk på det C. Wright Mills i sin tid kalte *den sosiologiske fantasi* (the sociological imagination; 1959). Et analogt metodologisk perspektiv som informerer analysene er det som Denzin i nyere tid har kalt *fortolkende interaksjonisme* (interpretive interactionism; 2001). Fortolkende interaksjonisme «[...] speaks to this interrelationship between private lives and public responses to personal problems. It works from the biography of the person» (s. 2). For del innebærer dette at vi relaterer de «tykke beskrivelser» (jf. Geertz 1993[1973]) av utfordrende boligsituasjoner i to norske storbyer, «nedenfra» og «innenfra», til de politiske bestrebelsene på å adressere nettopp disse problemene, altså norsk bolig- og velferdspolitik. Og startpunktet, det sentrale metodiske verktøyet, er altså det vi kan kalle tykke beskrivelser av personlige «bolig- og velferdsbiografier». Portrettene vi tegner i kapittel 3 er nettopp slike biografier.

Og det at vi er inspirert av grounded theory-tradisjonen betyr heller ikke at vi har arbeidet teori**løst**. Ved siden av grounded theory-tradisjonen (i), har vi i den empiriske analysen funnet støtte i noen spesifikke perspektiver og begreper. På den ene siden knytter vi an til (ii) begreper som identitet og livsverden og (iii) medborgerskap og myndiggjøring («empowerment»). Annen teori som brukes til å ordne den mikrososiologiske analysen, er (iv) den kultursosiologiske tradisjonen om symbolske grenser, samt (v) Goffmans stigmaanalyse.

Identitet og livsverden

Det identitetsbegrep vi legger an skiller seg fra postmoderne konstruktivistiske perspektiver som fremhever flytende og/eller multiple identiteter, med vekt på hybriditet og «bricolage» (se for eksempel Prieur 2004; Anthias 2001 for gjennomganger; jf. Krange og Øia 2005). Boligen er en arena for ekspressiv performativitet for mange, og gjennom hjemmeinnredningen kan en leke med identiteter, for eksempel ved å sette sammen ulike stiler på nye vis (hybridisering). Men for den som ikke har et sikkert ståsted i sin bolig – vi foregriper nå empirisk analyse – fremstår den identitet man knytter til boligen som alt annet enn flytende. Her er det ofte et fravær av noe grunnleggende, og som har klar betydning for hvordan en ser seg selv og opplever at andre ser en. Vi følger den klassiske sosiologiske og psykologiske forståelsen av identitet, som er «[...] knyttet til stabilitet eller kontinuitet i den samme personen over tid» (Øia og Krange 2005:53). Identitet blir således grunnleggende sosialt, som i klassisk interaksjonisme, og peker mot spørsmål som «hvem er jeg for meg?», som er den personlige identiteten, det unike ved en selv, og «hvem er jeg for andre?», altså den sosiale identiteten og de fellesskap vi tilhører (ibid; jf. Bø og Schiefloe 2007:128–133). Boligen kan slik være grunnleggende i ens følelse både av et *selv*, av *personlig integritet* og av *tilhørighet* til fellesskaper.

«Livsverden» er den subjektivt opplevde verden, verden slik den fremtrer for en. Begrepet har vært brukt av en rekke forfattere, slik som Edmund Husserl, Jürgen Habermas og Alfred Schütz. Hva gjelder «livsverdensperspektiv», så skal

dette, mer enn at vi legger an en strengt fenomenologisk schütziansk studie, betyr at vi studerer boligens rolle som en «delt intersubjektiv verden» – alle vet på et nivå hva dens betydning er i menneskelivet – men da en delt verden slik den fremtrer for den enkelte (jf. Andersson 2000:24). Vi følger slik Schütz i hans skille mellom «biographical stock of knowledge» og «common stock(-s) of knowledge», der det første grovt sagt peker mot individets erfaringsgrunnlag og det andre mot kulturen, altså delt mening (ibid.). Begge er vesentlige for å forstå identitetsforvaltning for den som har en utfordrende boligsituasjon.

Medborgerskap og «empowerment»

I Stortingsmelding nr. 23 2003–2004 (s. 6) heter det at

[e]t godt sted å bo er en viktig forutsetning for integrering og deltakelse i samfunnet. Bolig utgjør sammen med arbeid og helse de tre grunnleggende elementer i velferdssamfunnet. En god bolig er grunnlaget for en anstendig menneskelig tilværelse, og vil ofte være avgjørende for innbyggernes helse og deltakelse i samfunnet.

Sitatet peker i retning av begrepet *medborgerskap*, som har fått ny interesse de senere tiårene gjennom integrasjon av nye samfunnsgrupper (innvandrere og minoriteter). I litteraturen i dag peker begrepet mot både formelle og uformelle sider ved medlemskap i fellesskaper. Formelt handler det om de rettigheter (sivile, politiske og sosiale) og plikter som tilflytter en som samfunnsmedlem, uformelt om innlemmelse i meningsbærende fellesskap, om deltakelse, identitet og følelse av tilhørighet (se Brochmann 2002). Mens et «(s)vakt medborgerskap kan medføre inndeling i annenrangs borgere, marginalisering og utestenging» (ibid.:59), peker et godt medborgerskap mot at man deltar politisk, føler forpliktelse til samfunnsmessig delte verdier og subjektiv tilhørighet til fellesskapet og at man deltar aktivt i lokalmiljø og sivilsamfunn (jf. Fangen 2007:415). Tradisjonelt har sosial klasse (se Meyer 2000; Marshall [1950]1992) og nå også etnisitet blitt betraktet som barrierer mot fullt medborgerskap (Brochmann ibid.:75). Utfordringen i den moderne velferdsstaten kan knyttes til tendenser til *sosial eksklusjon*, hvor posisjon som for eksempel flyktning/innvandrer, psykisk syk eller rusavhengig blir en barriere som utestenger folk fra for eksempel boligmarked, arbeidsmarked og deltakelse i sivilsamfunnet. Hvordan virker boligsituasjon inn på folks følelse av tilhørighet til sosiale fellesskaper? Hvordan påvirker boligforhold, for eksempel gjennom midlertidighet og hyppig flytting, inn på ens mulighet til å delta i lokalsamfunn og i sivilsamfunnets organisasjoner? Dette ser i stor grad ut til å være lite utforsket i medborgerskapslitteraturen. Og motsatt har den boligsosiale forskningen ikke relatert seg til denne litteraturen, etter det vi kjenner til.

Empowerment-begrepet kan knyttes til demokratiteori og medborgerskapet ved at omfordeling av makt og sosial rettferdighet står sentralt. Ottawa-charteret om helsefremmende ideologi lanserte begrepet som en prosess som gjør folk i stand til

å øke sin kontroll over og forbedre sin egen helse, i vid forstand, som en del av velferdsutviklingen. Begrepet retter seg mot mangel på kontroll ved å fremme deltagelse i lokalsamfunnsaktiviteter, styrke tilhørighet i lokalsamfunnets sosiale nettverk, og ved å skape en tro hos folk på at de kan kontrollere sin egen verden – bli autonome mennesker, så å si. Vi skal i fortsettelsen bruke det norske begrepet *myndiggjøring*. En forståelse av myndiggjøring er at folk blir i stand til å definere sine egne problemer og finne sine egne løsninger. I denne forståelsen har myndiggjøring som prosess betydning for marginaliserte grupper, med sikte på å styrke levekårene, hvor da boligkvalitet står sentralt (se Stang 1998; Gulbrandsen 2000).

I forlengelsen av teorier som myndiggjøring og medborgerskap trekker vi også begrepet om *sosial kapital*, som helt enkelt kan forstås som de ressurser som tilflyter en i egenskap av de nettverk en inngår i, som fremmer tillit og handlingskapasitet (jf. Bourdieu 1986; Putnam 2000; Lin 2001). Ikke minst vil det handle om tilgang til nettverksressurser i lokalsamfunnet.

Symbolske grenser

Svake medborgerskap og fravær av myndiggjøring viser til «utenforskap» i ulike avskygninger. I forlengelsen av dette teoritilfanget, har vi også trukket på teorien om *symbolske grenser*. Michèle Lamont og Laurent Thévenot definerer slike som «(1) group boundaries that demarcate the limits of groups – or outsiders from insiders – who share common values or common definitions of the sacred, of stigma, or of exclusion; and (2) cognitive boundaries organizing mental maps on the basis of symbolic exclusion» (Lamont og Thévenot 2000:4; jf. Lamont 2000). Symbolske grenser er forståelsesrepertoarer som forteller oss hvem/hva som er definert på innsiden av, og hvem/hva som befinner seg utenfor, gitte fellesskaper (jf. Douglas 1966). Spørsmålet i denne sammenheng blir hvilken rolle boligen, og polariteten eie – ikke eie (i sine ulike avskygninger), spiller for folks følelse av å være på innsiden eller utsiden av sosiale og symbolske fellesskaper, som kan dreie seg om alt fra nabolag, sivilsamfunn til nasjon. Kort sagt, hvorvidt og hvordan boligeierskapet konstituerer en betydningsfull symbolsk grense i det moderne Norge.

Ens opplevelse av slike symbolske grenser hører også sammen med det Robert Merton (1968) kalte *referansegruppe*, som er et relevant begrep. Dette er den gruppen folk sammenligner seg med og som innehar den sosiale rollen som individet selv aspirerer mot. Vi vil alle ha flere referansegrupper, hvem det er skifter etter situasjonen. Her vil det være av betydning hvorvidt ulike grupper av «vanskeligstilte» i boligmarkedet orienterer seg mot forskjellige referansegrupper, og om dette har betydning for deres opplevelse av symbolske grenser og av stigma.

Stigma

I *Stigma* (1990[1963]) utforsker Erving Goffman møtene mellom «den normale» og «den stigmatiserte», med særlig blikk for sistnevntes identitetsforvaltning. Stigma betegner situasjonen til et individ som er diskvalifisert fra full sosial aksept. Det

viser til sosial informasjon om trekk ved en person som kan diskreditere en i andres øyne, og som har betydning for sosial identitet. Et viktig poeng hos Goffman er at for å forstå hva stigma er, så trengs det en forståelse om relasjoner snarere enn om egenskaper som sådan (s. 13). Goffmans teorier anvendes inngående i særlig kapittel 8, og presenteres mer i detalj der. I utgangspunktet var det særlig en «boligeiernormalitet» og dernest de boligsosiale ordningenes residual-karakter, at de rettes mot de få og de svake – «de stigmatiserte» – som gjorde at vi fant Goffmans teoretiske apparat velegnet til å rydde en analyse. Vi har funnet følgende begreper og dimensjoner hos Goffman særlig relevante: informasjonskontroll, stigmaers synlighet og kjent-het («known-about-ness»), diskrediterbar kontra diskreditert («discreditable» og «discredited»), med flere, samt et moment som Goffman ikke behandlet inngående selv – multiple stigma. Vi utforsker boligens potensielle stigmakarakter og hvordan denne håndteres av den enkelte og innen forskjellige sosiale ståsteder.

2.2 Metodisk tilnærming og datamateriale

En kvalitativ design var et naturlig valg gitt prosjektets eksplorerende design og fordi vi ønsket å gå i *dybden* på den enkeltes bolig- og velferdssituasjon (jf. Thagaard 2003:11–12), få et grunnlag til å skrive deres «bolig- og velferdsbiografier», så å si. Kvalitative intervjuer ble valgt for å «[...] forstå verden fra intervjupersonenes side, [...], avdekke deres opplevelse av verden» (Kvale 2001: 17). Totalt 31 personer er intervjuet. Av disse er 27 «vanskeligstilte» og fire saksbehandlere eller administrativt ansatte i boligseksjonene i Stavanger kommune og en bydel i Oslo indre by.

Vi har som nevnt i innledningen etterstrebet variasjon i utvalget, ut fra både boligsituasjon og *årsakene* til denne. Vi ønsket å komme i kontakt med personer med innvandrerbakgrunn, rusbakgrunn, psykiske lidelser, enslige forsørgere, med flere. Endelig var regional variasjon en dimensjon vi ønsket å forfølge.

Utvalg

Tabell 1 gir en oversikt over informantene, etter den kategori vi har plassert dem i, samt deres leieforhold.

Kategori	Leier privat	Leier kommunalt	Annet	Totalt
i. Rusproblematikk og/eller psykisk lidelse	2	6	1 <i>(bor midlertidig hos familie)</i>	9
ii. Flyktningbakgrunn	3	4		7
iii. «Deklasserte» (eneforsørgere, uføre, og lignende)	8	2	1 <i>(kjøpt bolig rett før intervju)</i>	11
Totalt	13	12	2	27
Ansatte i Stavanger kommune og en bydelsadministrasjon i Oslo				4

Tabell 1. Oversikt over informanter

Av disse bor 12 i Stavanger og 15 i Oslo. Personer i kategori (i) og (iii) er noenlunde likt fordelt mellom byene, mens de aller fleste i kategori (ii) bor i Oslo. Det siste har med hvordan rekrutteringen skred frem å gjøre (se under).

Gjennomsnittsalderen blant de intervjuete er 44 år. Den yngste er 27 år og den eldste 62. Det er 14 menn og 13 kvinner i utvalget.

Når det gjelder informantene med flyktningbakgrunn, så har de bodd i Norge fra seks til 20 år, med et gjennomsnitt på 11 år.

Utvalget representerer et stort spenn i livssituasjoner, og belyser som sådan problemstillingene fra flere sider. Det er lang sosial avstand fra de «dårligst» til de «best stilte» blant de vi intervjuet. Og variasjonen er størst innenfor gruppen «deklasserte», ikke minst økonomisk. To informanter i denne gruppen kan sies å ligge delvis i utkanten av problemstillingene, og de var ikke blant dem vi i utgangspunktet var forberedt på å komme i kontakt med. Disse har en bedre økonomi enn andre informanter, og som sådan kan de sies å stå på spranget til å bli boligeiere. De er imidlertid bevart som del av utvalget fordi oppfatningene deres om boligsektorene i Norge samsvarer med det som det øvrige materialet forteller, og fordi store deler av deres *livshistorie* er interessant for problemstillingene. Disse to er imidlertid mindre vektlagt enn de 25 andre.

Det er også verdt å nevne her, at ingen informanter ga inntrykk av å ha dårlig «boevne». Innenfor kategori (i) er det for eksempel ikke de aller dårligst stilte (aktive «gatenarkomane») vi har intervjuet. Og ingen av informantene er bostedsløse per i dag, verken i denne kategorien eller de andre. Noen har imidlertid erfaring med bostedsløshet og med hospitstilværelse.

Rekruttering

Datainnsamlingen foregikk i perioden februar–august 2011.

Informantene er rekruttert gjennom en rekke ulike kanaler, i en relativt krevende og omstendelig datainnsamlingsprosess. Både generell forskningsetikk og spesifikt forvaltningsreglement legger sine begrensninger, slik at forskeren for eksempel ikke kan få tilgang på navn på beboere i kommunale boliger. Dertil vil mange vanskeligstilte i det private leiemarkedet kunne være skjulte grupper.

Den første strategien vi tok i bruk for rekruttering var skriftlige brev som ble sendt ut via boligseksjonen i Stavanger kommune til (a) beboere i kommunal bolig, (b) personer som har fått avslag på søknad om kommunal bolig, (c) søkere om bostøtte (både avslag og tilslag) og (d) til personer som på grunn av lav betjenings-evne har fått avslag på søknad om startlån til kjøp av bolig. Til sammen 60 slike brev ble sendt ut, som resulterte i til sammen tre intervjuer. På grunn av det lave tilslaget valgte vi å ikke følge denne fremgangsmåten i Oslo.

En enklere rekrutteringskanal var Leieboerforeningen. På våre vegne sendte denne en e-postinvitasjon til sine medlemmer, med brev fra oss. Brevet var formulert slik at en ble invitert dersom en har en utfordrende boligsituasjon, og at personer med frivillig leiestatus, samt studenter, i utgangspunktet ikke var vår målgruppe. Åtte informanter ble rekruttert på denne måten.

Direkte kontakt var en annen egnet framgangsmåte.

I Stavanger intervjuet vi to personer som vi traff på en kafé for «vanskeligstilte», samt to personer som selger magasinet *Asfalt* (tilsvarer =Oslo), som vi rekrutterte på gaten i sentrum.

I Oslo rekrutterte vi flere informanter på en av Frelsesarmeens slumstasjoner i indre by. Til sammen fem av de intervjuete ble rekruttert her. (Vi fikk imidlertid langt flere navn på interesserte personer på blokken.)

Vi ønsket dertil å rekruttere gjennom innvandrereforeninger. I Oslo fikk vi til sammen fem informanter med flyktningbakgrunn på denne måten, mens vi ikke lyktes med denne framgangsmåten i Stavanger.

To personer ble rekruttert gjennom «snøballmetode», det vil si kjederekruttering, at en informant nominerer en ny (jf. Andrews og Vassenden 2007).

Vi hadde håpet å komme i kontakt med flere innvandrere, ikke minst den nye store gruppen av arbeidsmigranter fra Øst-Europa, som vil kunne ha utfordringer i boligmarkedet. Dette lyktes oss ikke. En annen gruppe som nok med fordel kunne vært inkludert er unge (over 18 år) som har vært under barnevernets omsorg.

Vi hadde som nevnt planlagt å dele utvalgene mest mulig likt mellom Oslo og Stavanger. Dette har lyktes oss et stykke på vei, men ikke helt (6 av 7 informanter med flyktningbakgrunn bor i Oslo). Når det er sagt, så fremstår likevel den regionale variasjonen som mindre betydningsfull enn vi hadde sett for oss. Det er langt på vei de samme mekanismer som inntreffer begge steder, og de samme beretningene vi møtte fra informanter.

Vedlagt rapporten ligger et eksempel på informasjons- og rekrutteringskriv.

Intervjuene

Intervjuene ble hovedsakelig gjennomført på kafeer. Alle intervjuer ble tatt opp på bånd og nøye transkribert. Lengden varierte mellom 45 minutter og 2 timer, med i overkant av en time som et gjennomsnitt. Intervjuene ble i hovedsak utført enkeltvis av Vassenden, Lie eller Skoland. (Fire intervjuer ble gjort av to av forskerne sammen.)

Spørsmålene sentrerte rundt informantenes bolighistorie (fra barnsben), utfordringer de hadde i boligsituasjon i øyeblikket og som de så for seg kan komme, hvordan de opplever at boligsituasjonen påvirker livet ellers, samt hvordan de føler seg i sammenlikning med andre – ikke minst de 77 prosentene av nordmenn som eier egen bolig. Vår opplevelse var at ingen la bånd på seg. Samtalene fløt i det store og det hele veldig godt mellom forsker og informant. Intervjuguider (inklusive til kommunalt ansatte) ligger som vedlegg til rapporten.

Som en understøttelse til muntlig intervjuing viste vi også informantene fotografier av ulike typer boliger, til sammen åtte bilder. Disse ble introdusert omtrent i intervjuets siste tredjedel. Vi la da bildene på bordet og ba informantene beskrive tankene de fikk. Bildene var av eneboliger (én eldre og én fra 1980-tallet), rekkehus, tomannsboliger, en lavblokk med kommunale boliger, en høyblokk, og bygårder (en nedslitt, en fasjonabel). Vi viste dem også en utgave av magasinet Bonytt, og spurte likeledes hvilke tanker de fikk av å se den. Denne intervjuemetoden er kjent som «photo elicitation», som kan oversettes som «framlokking ved hjelp av fotografi» (se Harper 2002; Vassenden og Andersson 2010). Metoden fungerte godt for å supplere og utdype den øvrige informasjonen som fremkom i intervjuet. Vi fikk på denne måten gode data om hva slags bolig de helst kunne tenke seg å bo i, og vi fikk kartlagt hvordan de selv bor (da vi ba dem sammenligne sitt eget bosted med dem på bildene) og har bodd før. Samtidig fremkom det mye informasjon om hva slags type bosted de ikke kunne tenke seg, og hvilket sosialt liv de forbandt med ulike boliger og boligområder. Vi fikk her mye nyttig informasjon om hvilke boligformer de så for seg med tanke på familieliv, altså hva de mener passer for barn, og en rekke andre forhold. Bildene hjalp også flere av informantene til å sette ord på det de opplever at mangler i livene deres, for eksempel trygghet og tilhørighet.

Validitet

Våre funn kan ikke generaliseres til alle som ikke eier bolig i Norge. Våre informanter er rekruttert ut fra det kriterium at de opplever problemer i sin boligsituasjon. Som sådan utgjør de et selektert utvalg. Mange kan ha privat leie som sin optimale boligtilpasning, og da gjerne i kortere faser av livet. Dette kan for eksempel gjelde studenter og arbeidslivets ukependlere (sistnevnte vil imidlertid som regel også være boligeiere). Det har ikke vært vårt siktemål å studere disse. Vi har

studert de som strever i boligmarkedet. Dessuten, også barnefamilier kan oppnå langvarige leieforhold som ivaretar deres livs- og boligforhold. Og det finnes for eksempel mange nordmenn med flyktningbakgrunn som har tatt steget over i boligeiernes rekker.

Representativitet er ikke målet med kvalitative studier, hvor man går i *dybden* snarere enn i bredden. Utvalget bak den siste NOUen om sosial boligpolitikk (nr. 15 2011), peker på at vanskeligstilte i det norske boligmarkedet kan anslås til 150 000 mennesker. Av disse har vi altså snakket med 27, og vi har altså ikke snakket med representanter for alle relevante kategorier (for eksempel ikke de med bakgrunn fra barnevernsomsorg og ikke arbeidsinnvandrere). Muligheten for generalisering i statistisk forstand er følgelig ikke til stede, og det har heller ikke vært intensjonen. Dette betyr at det ikke er gitt oss å svare på *hvor mange* mennesker det er i Norge som har de boligerfaringene som vi beskriver, ei heller hvor mange innenfor de kategorier vi har valgt (generelt). Men hva gjelder den interne validiteten i materialet, så fremstår den som høy, i den forstand at det som regel er det samme bildet som tegnes av boligeierskapet, privat leie og kommunal leie, på tvers av alle disse forskjellige gruppene vi har intervjuet. Ekstern validering er søkt ivaretatt i en referansegruppe i prosjektet (se forord).

Hva fortalte så de menneskene vi snakket med om sine liv og om den rollen boligen spiller? Dette er tema for neste kapittel.

3. Portretter

Vi tegner i dette kapitlet noen samlede idealiserte portretter. Portrettene samler informasjon om hovedtendenser innenfor ulike deler av vårt utvalg. I alle disse ståstedene er man forhindret fra å kjøpe sin egen bolig, men av ulike årsaker og med ulike konsekvenser. Personer i disse ståstedene har ulike velferds- og boligbehov.

Hvert portrett, eller «biografi», er satt sammen av flere informantberetninger. Intervjusetter er reelle, og stammer fra forskjellige informanter. Til sammen syv portretter av ståsteder er gruppert i tre kategorier:

- a. «flyktingen»,
- b. «den rusavhengige og personen med psykisk lidelse» og
- c. «den deklasserte».

Variasjonen i oppfatninger, erfaringer og utfordringer er mindre innen (a) enn i de to andre, det vil si at inntrykket på tvers av informanter i denne kategorien er enhetlig. Kategori (b) er igjen mindre sammensatt enn (c).

Portrettene kan ikke forstås som representative for verken flyktinger, rusavhengige, personer med psykiske lidelser eller enslige forsørgere og så videre. Til det er både utvalgene for små og individuelle variasjoner i slike brede kategorier for store (jf. 2.2). For eksempel vil det være mange mennesker med psykiske lidelser eller rusavhengighet som er både aktive arbeidstakere og som eier sin egen bolig. Men for andre derimot, og det er slike vi har intervjuet, kan rusavhengighet og/eller psykisk lidelse ha negativ betydning på boligsituasjon. Variasjonsbredden blant folk med flyktningsbakgrunn er neppe mindre. Blant de sistnevnte har vi kun snakket med personer som strever med å komme inn i både arbeids- og boligmarked, og vi har for det meste snakket med folk med somalisk bakgrunn. De fleste av dem har dertil relativt kort botid i Norge (gjennomsnittlig 11 år), og man vet fra annen forskning at andelen eiere øker med botid i landet (Ellingsen 2011). Vi har altså ikke snakket med de som faktisk har oppnådd sosial mobilitet. Det vårt materiale er egnet til, er å løfte frem *noen* sosiale ståsteder hvor man strever i boligmarkedet i Norge. De er med andre ord ikke uttømmende for aktuelle grupper,⁸ men de er høyst aktuelle ut fra hvem forskningen beskriver som vanskeligstilte i boligmarkedet.

⁸ Som nevnt i kapittel 2 er det også grupper av vanskeligstilte vi ikke har snakket med.

3.1 Flyktningen

«Aswad» flyttet til Norge fra Somalia for ni år siden. Han fikk flyktningstatus og etter hvert permanent oppholdstillatelse i Norge på politisk grunnlag. I Somalia jobbet Aswad i forvaltningen og bodde i en villa som han eide selv. Han er utdannet bygningsingeniør derfra, en utdanning han ikke har fått godkjent i Norge. Aswad er 50 år og har fem barn i alderen seks til 22 år, som han har aleneansvar for. Konen døde før han flyttet til Norge. Da han kom til Norge, bodde han først på asylmottak i en liten kommune på Nord-Vestlandet, hvor han også ble plassert i flyktningbolig. Senere har han flyttet til Oslo (hvor de fleste av hans bekjente bor), hvor han og barna nå bor i en kommunal bolig i en av drabantbyene øst i byen. Boligen er en rekkehusleilighet, hans leilighet er den eneste kommunale boligen i rekken. Boligen fikk han tildelt av sosiale og helsemessige årsaker, og på grunn av sin lave inntekt. Aswad er delvis uføretrygdet, og har sosialstønad i tillegg. Samlet har han en månedlig utbetaling på rundt 11 000 kroner. Han betaler 5000 i husleie til kommunen, og mottar 2000 i bostøtte.

Før han fikk innvilget kommunal bolig – hvoretter han sto et halvt år på venteliste – bodde Aswad i flere forskjellige utleieboliger i det private leiemarkedet, først i Oslo sentrum, og den siste i bydelen der han bor nå. Erfaringene fra det private leiemarkedet beskriver han som svært vanskelige. Før det første er leiepriser i Oslo høye. Med fem barn var det vanskelig å finne en bolig som var stor nok til en overkommelig pris (familien levde svært trangbodd da de leide privat), og det er svært vanskelig å reise nok penger til depositum. Og når han kom på visninger opplevde han at utleieryttere kunne være skeptiske, iblant fordi han er somalier (han mistenkte også at hans navn og norskuttale med aksent gjorde at han som oftest *ikke* ble bedt på visning), men oftere fordi han har mange barn. (Fra venner visste han også at mange som har kommunal garanti, det vil si bevis fra sosialkontoret om at kommunen betaler husleien, møter stengte dører i leiemarkedet.) Etter hvert følte han at han var tvunget til å «lyge ned» antall barn: Da han opplyste en utleier om at han kun hadde to barn, fikk han tilslag på leiebolig. Han hadde store samvittighetskvaler med dette, og gruet seg til huseieren skulle finne ut at han ikke hadde fortalt sannheten. Utleieren var pakistansk-norsk og Aswad mente han derfor forsto hva det vil si å ha mange barn. Det hadde ordnet seg i dét tilfellet, men Aswad er ikke stolt av dette. «Men hva kunne jeg gjøre? Det er sånn overlevelsestaktikk. Man må overleve.»

Det største problemet med å leie privat, mente Aswad, var imidlertid usikkerheten og den manglende tryggheten i bosituasjon. Han har leid flere steder, og alle gangene ble det kortvarig. Ett sted skulle huseier ta boligen i bruk selv, et annet sted skulle huseier pusse opp. Aswad og barna måtte med andre ord på flyttefot. De flyttet tre ganger på to år. Og det er ifølge Aswad svært vanlig blant somaliere, at de som leier privat flytter hyppig. Han har hørt tallrike historier fra venner og bekjente om familier som tvinges på flyttefot, ofte. Barn måtte da bytte skole og de må flytte fra venner. Og det er ikke da uvanlig, sier han, at barna kan vende seg mot foreldrene. Hans egen tolvåring hadde sagt til ham at «vi er blitt tilpasset på

denne skolen, vi er blitt kjent med noen, og så ... *så* tar du oss til et annet sted!?» Han hadde da blitt svar skyldig og skamfull overfor sine egne barn. Han følte han sviktet sin oppgave som forelder. Dette er et sårt punkt for ham, og han opplever at det er et stort problem blant somaliere i Norge: Fordi man må flytte så ofte,⁹ klarer verken barn eller voksne å integreres i nabolagene. «Det føltes aldri som et hjem,» fortalte Aswad. Det hindrer tilhørighet til stedet der man bor. «Man kommer ikke inn i nabolaget når man leier». De aller fleste av Aswad bekjente leier privat eller hos kommunen. Og den hyppige flyttingen blant de som leier privat, er et sentralt samtaleemne i hans bekjentskapskrets, og det er kilde til mye frustrasjon og sårhet, samt dårlig samvittighet på vegne av barna.

(Aswad:) De som bor i privat leie, de flytter hele tiden. Og barn mister tilhørighet, de føler seg ikke ... Og de skaffer seg ikke faste venner som de vokser opp sammen med. Så stabiliteten ... det blir ikke noe harmoni og stabilitet i familien.

Aswad snakker her både av egen erfaring og ut fra sine observasjoner i det somaliske miljøet ellers. Han snakker om stadige *kriser* i livene til somaliere i Oslo:

(Aswad:) når man blir sagt opp fra leiligheten sin, så kan det føre til store problemer fordi ... Når du ikke kan kjøpe leilighet og du har mange barn, så blir det krise. *Stor* krise, egentlig.

Aller helst skulle Aswad ønske at han kunne kjøpe sin egen bolig. Og han skatter høyt verdien av det å eie. Forhold han trakk fram var at man ved å eie betaler til seg selv, og ikke til en annen person. Man er sin egen herre, har kontroll, og kan planlegge fremtiden. «Det gir ro i livet,» sa han, fordi man slipper usikkerheten ved

9 Det at mange somaliere flytter mye, også på grunn av at de utestenges fra det private leiemarkedet, bekreftes av annen forskning (Søholt 2001:83–85; Søholt 2010:10; Engebriktsen og Farstad 2004). I Engebriktsen og Farstad (ibid.: 26) fremkommer det at det finnes forestillinger i deler av det kommunale hjelpeapparatet om at hyppig flytting skyldes bakgrunnen med en nomadisk livsstil i Somalia. Altså at årsaken er den kulturelle bakgrunnen. Våre data tyder på at dette ikke er tilfellet. Det er leiesituasjonen – og de strukturelle egenskaper ved det private leiemarkedet, særlig knyttet til midlertidighet – som gjør at mange somaliere flytter ofte. Det er ingen av våre somaliske informanter som *ønsker* å flytte. Er det noe de gir uttrykk for at de ønsker, så er det boligmessig stabilitet og forutsigbarhet, ikke minst av hensyn til barna. Ellers kan det bemerkes her at Dagsavisen 2. september 2011 har en reportasje om somaliske familier på boligmarkedet i Oslo, som er nær en blåkopi av det våre somaliske informanter fortalte.

om man blir nødt til å flytte snart. Man kan sammenfatte det Aswad sier som at det å være boligeier er en kilde til *autonomi* og *verdighet*. Ved å eie er en heller ikke underlagt viljen til en annen (privat-)person, slik en er som leietaker. Det å eie boligen skaper også tilhørighet, mente Aswad, både til nabolag og også til Norge. Han formulerte det på følgende måte: «Du er ikke i Norge før du eier,» med hvilket han mente at det å (Aswad:) «kjøpe hus» handler om *integrering*, om å «bli norsk». Han var også opptatt av at eierskap til bolig innebærer at man har noe å gi videre til barna, i form av (fremtid:) arv og (nåtid:) ro og stabilitet. Og det en betaler, er penger til seg selv, ikke til andre. Siden han hadde eid hus i Somalia opplevde han også det å ikke eie bolig i Norge som et klart statustap. Alt dette opplever han er oppfatninger han deler med andre somaliere han kjenner.

Men det å bli boligeier fremstår som utenfor Aswads rekkevidde. For ham er hovedårsaken en anstrengt *økonomi*, som langt på vei har skyldtes hans helse-situasjon og at han har mange barn. Han har vært i privatbank og forhørt seg om muligheten for lån, men fått avslag på grunn av for lav betalingssevne. Han har også søkt startlån hos kommunen, men fikk avslag også der, av samme årsak. Men om Aswads problem med å kjøpe hus er økonomisk, så forteller han – og dette er han kritisk innstilt til – at mange somaliere unnlater å kjøpe bolig på grunn av oppfatninger om at «riba» (rente) er *haram* etter Koranen. Han sier at flere somaliske imamer i Oslo forteller de besøkende i moskeene at det islamske renteforbudet betyr at man ikke skal ta opp lån – og da verken boliglån eller studielån. Og ifølge Aswad er det svært mange som følger disse anbefalingene, noe Aswad mener er destruktivt for somalieres integrasjon i Norge. Han kritiserte «imamer uten kunnskap» for ikke å forstå at når man befinner seg i et ikke-islamisk land, så kan ikke renteforbudet gjelde slik det gjør i Somalia. (Han var imidlertid positiv til at banker kunne tilby islamske lån, med «gebyr» heller enn «rente».) Dessuten, sa han med ironisk undertone, «hvis renteforbudet virkelig skal gjelde, så kan man jo heller ikke ha lønnskonto, fordi da mottar man jo renter selv! Og man kan heller ikke spare til pensjon.» Dette er imidlertid bare hans mening, sier han, og han diskuterer det jevnlig med venner og bekjente. Han fortalte også at andre som har kjøpt bolig har måttet tåle kritikk fra sine venner og bekjente for låneopptak.

Aswads handlingsrom i det private boligmarkedet er altså begrenset. Og det er preget av klare dilemmaer. Aller helst vil han eie sin egen bolig, men dette er utenfor rekkevidde. (Han er svært stolt av sin eldste sønn som studerer ved UiO og oppfordrer ham sterkt til å kjøpe leilighet så snart han får råd.) Det private leie-markedet passer dårlig med hans boligbehov, som er preget av at han har mange barn som han ønsker å gi stabilitet og å skape tilhørighet til skole og nabolag for.

Derfor ble Aswad svært glad den dagen familien ble innvilget bolig fra kommunen. Vis-à-vis privat leie fremhever han at kommunal bolig tilbyr stabilitet og forutsigbarhet, og fremfor alt: at ungene slipper å være på flyttefot og slipper skolebytter. Vi ba ham sammenligne det å leie privat og det å leie kommunalt: «Det er stor forskjell. Når du bor i en kommunal bolig, så flytter du ikke så ofte, som når man bor i privat. Når du bor privat, så flytter du mye, du flytter fra sted til sted.»

Sammenliknet med privat leie trekker Aswad frem den relative *tryggheten* som følger med å bo i en kommunal bolig. Han forventer at her kan han bo lenge, og at barna ikke trenger å flytte. Hans formening er at så lenge hans situasjon ikke endrer seg, kan han bo i leiligheten så lenge barna fremdeles bor hjemme. Boligen har fire rom og ligger altså som eneste kommunale bolig i et vanlig borettslag. Dette sier Aswad er svært bra, da han ser med gru på konsentrasjon av små toroms kommunale boliger som han har sett ved besøk hos venner som bor i bydeler mer sentralt i Oslo. Selv om familien nå i det store og det hele føler seg langt mer «hjemme» i det nabolaget de bor i, enn de gjorde da de leide privat, så føler de seg ikke helt på like fot med naboene som eier. «Alle forventer at jeg på ett eller annet tidspunkt skal flytte, og vi som leier her, vi mangler den *følelsen* til stedet som de som eier har.» Ellers opplever ikke Aswad at det hefter noe stigmatiserende ved å bo i kommunal bolig.

Aswad vet at leiekontrakten med kommunen må fornyes hvert jevne mellomrom. Da vi intervjuet ham var det ett og et halvt år til kontrakten utløper. Aswad er som nevnt delvis ufør (30 prosent). Han har fått tilbud om en jobb i 70 prosent stilling innen renhold, som han sier han har lyst til å takke ja til, og som han tror han kan klare til tross for helseproblemer. Han vil gjerne jobbe, da arbeid er en kilde til selvstendighet, sier han. Men her støter han på et dilemma: Han er usikker på om leiekontrakten med kommunen vil fornyes dersom han på fornyes-tidspunktet tjener mer enn han i dag mottar i sosialstønad. Aswad er med andre ord redd for at kontrakten ikke fornyes, og for at familien da må flytte ut av leiligheten. Han vet at han ikke kommer til å tjene nok til å ta opp boliglån og kjøpe leilighet. Men det siste han vil, nå som ungene trives på skole og i barnehage, og har fått gode venner i nærmiljøet, er å måtte begi seg ut igjen på det private leiemarkedet. I dette dilemmaet rundt arbeid, trygd og bolig må Aswad på sett og vis foreta et valg mellom sin *egen* «integrasjon» (arbeid) og *barnas*, som han mener krever stabilitet i skole og nærmiljø. Men uansett hvor lenge han kan bo der, sier han, så vil han alltid føle seg «som en gjest», fordi han ikke eier sin egen bolig.

3.2 Rusavhengige og personer med psykisk lidelse

I vårt materiale har vi både rusavhengige i rehabiliteringsfase, personer med psykiske lidelser og personer med samtidig psykisk lidelse og rusavhengighet.

Typisk inntektsforhold er uføretrygd, økonomisk sosialhjelp eller arbeidsavklaringspenger (AAP). Tre personer er gift eller samboer mens de andre er skilt. Flere har mindreårige barn, men oftest som de ikke bor sammen med. De fleste husholdningene leier kommunal bolig.

Trygdeytelsene for enslige kan ligge på rundt 12 000 kroner i måneden med en husleie på rundt 6000 kroner (kommunalt) og bostøtte på 2000 kroner. Økonomien varierer blant de intervjuede når det gjelder trygdeytelser, leiekostnader og bostøtte. Flere har gammel gjeld å betale på. De fleste enslige har små beløp å leve

for i det daglige og kan for eksempel ha mellom 5000 og 10 000 kroner til rådighet til alle typer utgifter utenom husleie.

Boligforhold og -miljø varierer, men rusavhengige i kommunale boliger opplever ofte dårlig miljø med konsentrasjon av rusavhengige, mye salg av rusmidler, husbråk og en dårlig boligstandard. Man er likevel tilfreds over i det hele tatt å ha tak over hodet og man ser få eller ingen alternativ. Bakgrunnen som rusavhengig ekskluderer dem ofte fra det private leiemarkedet, og kjøp av egen bolig er som regel bare en fjern drøm. Boliglån i bank er stort sett uoppnåelig, og flere innser at de vanskelig vil kunne betjene lån.

Her presenterer vi tre «idealtypiske» personer. Den første er en enslig yngre kvinne med både rusproblemer og psykiske plager. Barnevernet har overtatt omsorgen for datteren hennes. Hun har ikke noen lang ruskarriere bak seg, men hun strever med å bo i kommunal bolig preget av rusmiljø og med å bli satt i bås som «rusmisbruker».

Den andre personen er en mannlig rusavhengig som relativt nylig ble utskrevet fra et fengselsopphold. Han prøver å komme ut av sin rusavhengighet. Den kommunale boligen hans ligger i et rusbelastet miljø og han synes det er vanskelig å klare seg der i en rehabiliteringsfase. Men alternative muligheter til bolig har han ikke.

Rusavhengige eller eks-avhengige som har kommunale leiligheter som ligger i et belastet miljø med mye rus og bråk og dårlig boligstandard opplever dette som et stort problem når de ønsker å komme ut av rusavhengigheten og rusmiljøet. Men man er likevel er fornøyd med å ha sted å bo i det hele tatt. Å eie egen bolig er urealistisk. Å komme inn på det private leiemarkedet er vanskelig, for flere bent frem umulig. Alternativ til kommunal bolig kan være hospits eller å bo midlertidig hos venner eller familie, altså ingen fast bolig overhodet. Boligsituasjonen fortøner seg for de fleste som låst: De får ikke banklån, de får ikke leie privat og de ender opp i dårlige kommunale leiligheter og opplever at de har begrenset mulighet for å komme ut situasjonen. Noen gjør seg da tanker om skam over å bli «forhåndsdomt som rusmisbruker». Veien til rehabilitering og et bedre liv oppleves som tung og vanskelig. Enkelte bruker uttrykk som «pariakaste» om seg selv. Imidlertid er det statusen som rusavhengig som mest senker deres anseelse, slik de forteller om det. Denne er langt mer truende mot selvbildet enn det å bo i en kommunal leilighet er. Sistnevnte fremstår som et «sekundært stigma» for dem.

Noen opplever at dårlige bomiljø er forbundet med liten kontroll over eget liv og trussel mot egen verdighet, og at dette bekrefter og forsterker den negative statusen som rusavhengig. Andre opplever at de er godt kjent i miljøet og ikke trenger å unnskyldes seg verken for sin rusbelastning eller kommunale bolig.

Det tredje portrettet vi tegner er av en person med langvarig psykisk lidelse, samt noe rusing, men rusen har ikke vært dominerende i livet hans. Tilknytningen til arbeidsmarkedet har vært marginal med mye inn og ut av jobber. Bolighistorien

forteller om mange leieforhold og også erfaring med bostedsløshet. I dag er hans høyeste ønske å slå seg til ro og få en kommunal leilighet.

Portrettene er satt sammen av typiske trekk ved personer med rusavhengighet og psykiske lidelser. De representerer ingen identifiserbar person.

Enslig mor, tidligere rusavhengig med psykiske problemer

«Silje» er 27 år. Hun bodde lenge hos venner og på hospits og «rundt forbi» før hun fikk den kommunale leiligheten hun nå har. Silje er enslig mor, men barnevernet har overtatt omsorgen for datteren. Hun har noen småjobber, men klarer seg ikke alene økonomisk og må ha økonomisk hjelp fra sosialkontoret/NAV.

Silje forteller om hvordan det oppleves å bo kommunalt og at hun føler seg stemplet ved å bo der:

(Silje:) Det har vært langing ved dørene [...] og leiligheten er herpet [...]. Boligen er forhånds dømt. Det er ikke sunt av kommunen å sette meg i en sånn leilighet ... Leiligheten min er stemplet på en eller annen måte, den er på en måte *utbrukt*, [...] og jeg føler meg kriminalisert. [...] Jeg kunne ønsket meg et annet nabolag.

Silje frykter at hun selv blir forhånds dømt som rusmisbruker fordi hun bor i den kommunale leiligheten. Hun vegrer seg derfor mot å fortelle til andre at hun bor i en kommunal bolig.

(Silje:) Da kan du fort få mange spørsmål [...] og folk spør: 'Hvorfor bor du kommunalt?' Kommunale leiligheter ser på *trynet* ut. Folk vil ikke *bo* der en gang. Det er akkurat som en *hytte* hvor folk ruser seg. Kommunal leilighet er tegn på at du feiler noe, at du har et handikap eller et problem med personligheten eller har en diagnose. Jeg føler meg litt unormal, når jeg bor i kommunal leilighet.

Silje ser med tvisyn på leiligheten sin. På den ene siden mener hun den er viktig i prosessen med å komme på beina igjen og for å få det bedre, men samtidig føler hun seg stigmatisert på grunn av den, noe hun opplever at undergraver hennes situasjon. Kontakten med NAV og kommunen er problematisk, og hun opplever at hun er en byrde for saksbehandlerne og at hun blir definert som «narkoman». Silje føler seg også «undertrykt» og «overkjørt» av både NAV og kommunen og at hun ikke selv er en del av samarbeidet. Hun får ikke vite hva som skal skje og hvilke muligheter hun har, mener hun, og hun føler seg «overkjørt» også av barnevernet.

Silje kunne tenke seg en bedre leilighet med bedre beliggenhet og flere rom, men for å få det må en veldig høyt opp i pris, erkjenner hun. «Det kunne jeg aldri klart alene,» sier hun, «det er belastende å ha så dårlig økonomi. Det er ikke realistisk at jeg får en jobb hvor jeg tjener bra [nok].» Samtidig legger hun vekt på at det er viktig å ha en bolig som nå (selv om den er kommunal), altså et sted der

hun vet at hun kan bo i lengre periode, for å kunne få og holde på en jobb og følge opp kontakten med NAV. I den utsatte situasjon som hun befinner seg i, fremstår altså et stabilt boligforhold, at hun er rimelig trygg på leieforholdet, som viktig for å kunne gjenoppta en stabil livsførsel.

Nå betaler Silje 6300 kroner i leie per måned. Hun mottar 4000 i bostøtte. Stønad fra NAV er på omtrent 10 000 i måneden. Silje har gammel gjeld å betale på, men hun prøver så smått å spare til egen leilighet. Men for å kunne kjøpe noe, må hun ha lån, og hun er veldig usikker på om på hvordan hun kan få det til, særlig med sin bakgrunn.

Silje ønsker sin egen leilighet som hun kan kalle sitt eget *hjem*, men hun ser ikke for seg hvordan hun skaffe seg det. Hun føler seg på bunnen av bolighierarkiet i Norge, men er samtidig glad for den relative tryggheten som den kommunale boligen representerer, og som hun mener det er vanskelig å finne i det private leiemarkedet.

Eks-innsatt med rushistorie

«Alex» (38) er tidligere rusavhengig. Han bor nå i kommunal leilighet i et rusbelastet miljø i Stavanger. Han er skilt og har to barn som bor hos sin mor. Alex har ingen kontakt med dem. Alex har sonet en dom og har mange år med rusavhengighet bak seg. Den kommunale leiligheten ble han tildelt etter endt soning. Nylig søkte han seg inn i LAR-programmet (legemiddelassistert rehabilitering).

Nå lever Alex på sosialhjelp, men han har søkt om uføretrygd. Husleien er 7000 kroner i måneden. Han mottar 4000 i bostøtte og 10 000 i sosialstønad. Strømutgifter betaler han selv.

Tidligere, da han var gift, eide han en leilighet, men alt gikk over styr på grunn av rusbruken og nå sitter han også igjen med gammel boliggjeld. I perioder med mye kriser og da han var uten egen bolig har han delvis bodd hos sin mor. Alex har også deltatt i andre boligtiltak, men «alt skled bort», forteller han. Han har en broket yrkeskarriere bak seg, med mange forskjellige kortvarige jobber og lange perioder uten arbeid. Ønsket er å få seg en jobb før eller siden.

Slik kommenterer Alex sin nåværende bolig:

(Alex:) Alle vet hvem som bor der. Det er sprøyter rundt dørene, rusmisbrukere i de fleste leilighetene og tilbud om rus hver dag. Alle postkassene er brekt opp, så du vet jo ikke om du får posten din. Påtrengende naboer som ringer på til alle døgnets tider. Du kan ikke gå ut av dørene uten at du møter noen som tilbyr deg ett eller annet. Du kan nesten peke på husene og si at «der er det piller, der er det heroin og der er det amfetamin og alt det andre». Der jeg bor nå, er det jo bare narkomane og alkoholikere. [...] Det er klart det blir mye bråk. Jeg ble ranet på søndag [...] og de stjal alt jeg hadde av penger. Så, det er jo en belastet plass. [...] Hvis du skal holde deg nykter, så [...] har du tyve naboer som sitter og selger piller eller stoff ... [...] Alt er så lett tilgjengelig, det er veldig vanskelig, så jeg

kunne ønsket meg på en annen plass. De sitter jo der og drikker hele dagen, og hele kvelden, og det blir jo slåsskamper og vanskelig å sove, for det er så lytt.

Til tross for alle disse negative forholdene er Alex glad for å ha leiligheten, fordi han vet om mange i tilsvarende situasjon som står på venteliste for å få tildelt kommunal bolig, og som lever omflakkende liv.

I motsetning til Silje sier Alex at han ikke skammer seg over å bo kommunalt, eller mer presist, at han aldri lar være å fortelle det til folk han treffer. Dette har flere grunner. Én er at de aller fleste han omgås, vet «hvem jeg er uansett», og dessuten er i samme situasjon som han selv, altså er rusavhengig og/eller leier bolig av kommunen. Dessuten, etter å ha levd et utsvevende liv kan man ikke forvente mer enn det han har skaffet seg nå, mener han, selv om det er en vanskelig bo-situasjon.

Men Alex undrer seg sterkt over at kommunen plasserer de som vil ut av rusavhengighet i leiegårder med et belastet miljø og han syns at dette er lite gjennomtenkt. Likevel håper han å kunne beholde leiligheten i årene framover, fordi han mener er vanskelig, nesten umulig, å få noe annet. Det private leiemarkedet vet han vil være så godt som stengt for ham, både rent økonomisk og fordi han erkjenner at han nok ikke vekker utleieres tillit. Alex vurderer å søke kommunen om en bedre leilighet, men erfaringer fra bekjente er at det tar årevis å få noe bedre. Så det føles liksom håpløst, sier han, «men jeg skal være glad for å ha et sted å bo».

Bomiljøet gjør det vanskelig å ha kontakt med venner utenfor rusmiljøet. Han har liten kontakt med sine gamle venner og tidligere arbeidskamerater. Gjennom tiden som rusavhengig mistet han de fleste av sine tidligere venner og bekjente. Alex har prøvd så vidt å gjenoppta kontakten med noen av dem, og de har vært imøtekommende. Men siden Alex bor der han bor, er det svært vanskelig å holde kontakt med dem, syns han, for han vil ikke invitere noen av dem hjem til seg. Ei heller ville han kunnet ta barna sine hjem til denne leiligheten, dersom han hadde hatt kontakt med dem. Det mener han ville vært nedverdiggende (dette i motsetning til hans utsagn om at han ikke skammer seg over å bo i kommunal bolig). Boligen og forholdene der påvirker livet hans. «På en måte sitter jeg fast i den gamle tralten jeg har vært i, med rusing og sånt».

Alex tviler på at han noen gang kan klare å spare til å kjøpe egen leilighet. Prisene på eiermarkedet er svært høye, og det er begrenset hva han kan betale. Han ser for seg at han kommer til å bli boende der han bor i år framover, selv om det er et lite gunstig sted. Før han fikk kommunal leilighet var Alex i kontakt med private utleiere og gikk på visninger, men han opplevde at han var uten sjanser. Han kunne verken betalt husleie eller det de forlangte i depositum. Og dessuten:

(Alex:) Jeg var på visninger, men det er vanskelig når du avhengig av stoff, for å si det sånn. [...] Er du ikke i form, så er ikke du den som blir valgt. Jeg vil si det er omtrent umulig å få noe bra sted å bo, når du er i den situasjonen. Jeg har aldri blitt kontaktet etterpå. [Og noen ganger:] Jeg fortalte bare litt om meg selv, at jeg

hadde bodd på hospits, at jeg hadde søkt inn på LAR. Jeg så bare at øynene ble større og større på dem, vet du.

Det å eie egen bolig er ikke noen realistisk drøm lenger, «... ikke når du lever som jeg har levd, men det kunne jo vært kjekt å ha et eget hus». Alle drømmer om å ha det fint ble knust da han begynte med rus.

Siden han lever på sosialhjelp og har betalingsanmerkninger regner ikke Alex med å kunne få lån. Ei heller hadde han vært komfortabel med å ha boliglån, for han er ikke så flink med penger, sier han. «Jeg åpner ikke alltid posten engang ... så jeg tror ikke jeg skal ha lån».

Drømmen var *ikke* å ende opp i kommunal leilighet, men sånn er det blitt, forteller han. Som hos Silje aner vi en grunnleggende ambivalens hos Alex: Han er glad for leiligheten og vet at han ikke har noen alternativer. Samtidig er bomiljøet, med mange andre rusavhengige, destruktivt med tanke på at han ikke skal få tilbakefall til rusen. Og boligen forhindrer ham altså i å bygge sosiale nettverk utenfor «rusmiljøet». Dessuten gir Alex også uttrykk for tanker i retning av at han som rusavhengig ikke kan forvente bedre.

Psykisk syk

«Oscar» er 53 år, skilt, uføretrygdet og har levd med en alvorlig psykisk lidelse hele sitt voksne liv. Men han ble først nylig diagnostisert, i forbindelse med at han ble innlagt på psykiatrisk sykehus. Boligforholdene har vært ustabile, tidvis har han bodd i telt, men synes han er for gammel til det nå. Det var ille å bo ute, sier Oscar, og forteller at han ble paranoid og at folk så tvers igjennom han og tenkte at dette var hans egen skyld.

Oscar har hatt kriser og innleggelses, men ikke noen bolig å flytte hjem til. «De fortalte meg på sykehuset at ingen herifra blir skrevet ut på gata, men det viste seg jo ikke å være tilfelle,» sier han. Han har hørt om forhold i andre land – og trekker frem Tyskland og Nederland – hvor det finnes rimelige utleieleiligheter hvor folk kan leie hele livet med lave inntekter og slippe å gå på sosialkontoret. Oscar har tidligere også bodd på hospits, men sier at han ikke har godt av å bo i slike miljøer. Han bor midlertidig hos en venn i Oslo, men betrakter seg i praksis som bostedsløs (og han er også det, etter offentlig definisjon, se NOU nr. 15 2011, s. 93). Oscar står nå på venteliste for kommunal bolig, og har fått vite at han er høyt prioritert. Han håper å få tildelt en leilighet i løpet av året.

Oscar har levd et omflakkende liv, og det tålte han før, da han var yngre, sier han, men nå ønsker han sikkerhet og ro. Oscar snakker mye om verdien av å ha egen bolig, om sikkerheten som følger av å ha leilighet en kan kalle sin og betydningen av bolig for å kunne planlegge dagene og framtiden. Har man ikke fast bolig, mister man kontakten med venner, man kan ikke invitere folk hjem, sier han.

Bolig er et fundament for tilværelsen, og dette mangler i livet hans nå. Oscars boligaspirasjon er å få en kommunal leilighet, lykkes han med det, ønsker han å bli

boende der. Det er det han vil ha råd til, sier han. Han ser ikke etter luksus, men ønsker bare en helt vanlig leilighet, som ikke behøver være stor, bare den har kjøkken, WC og dusj. Oscar synes ikke at målet bør være at alle skal eie egen bolig. «Da må man ta opp lån og må hele tiden ut med penger.» Man må ha noe å leve for også, sier han, man kan ikke ligge søvnløs på grunn av ubetalte regninger. Men får du en leiekontrakt som er langsiktig i kommunal bolig, så vil det ut fra hans perspektiv gå det ut på det samme (som å eie). Det er muligheten til å kunne planlegge sitt eget liv på lengre sikt han da tenker på.

Men per i dag, tenker han at

(Oscar:) situasjonen med å bo som gjest hos noen – uansett hvor velkommen du er, så er det ikke veldig holdbart, fordi du våkner hver dag og så vet du at «okei, kjøkkenet er ledig, men når skal jeg på do? Når skal jeg sånn og sånn ... ?» Du har ikke noe privatliv, kan ikke invitere folk hjem. For selv om jeg bidrar og lager mat og det er hyggelig og sånn, så er det ikke en holdbar situasjon for en mann som er så gammel som meg.

(Intervjuer:) Det har noe med kontroll over egen ...

(Oscar:) [avbryter:] Ja, det har det! Absolutt, altså! [...] Men jeg har jo alltid leid, jeg har ikke tjent så mye penger. [...] Når jeg ser på inntektene, så lurer jeg på hvordan jeg har overlevd. Men jeg har hatt rimelige husleier, og så har jeg ikke bil ... jeg eier ingenting. Så jeg har ikke gjeld, jeg har ikke fem øre i gjeld. Så jeg tror mange som er i lignende situasjoner, hvis de bare vet at de har *sikkerheten*, at de *bor* – det har ikke noe med om det er luksus, ikke om det er stort eller noe sånt – for da kan du planlegge dagene dine, ukene dine, fremtiden din, ut fra det du har. Ikke sant, det går på det. Og det er jo det jeg driver og presser stakkarene på boligkontoret, ikke sant? Og jeg vet jo at det er mange i kø, men det kan jeg ikke ta hensyn til. Jeg er nødt til å jobbe for min egen sak, for det hjelper ikke hvor empatisk jeg er overfor alle andre. Det hjelper ikke. [...] Man må ha ... man *må* ha en plass å bo.

Det å *ikke* ha noen plass å bo, sier Oscar, er noe han konstant har i bakhodet, det er der hele tiden: «Du kan glemme det en stund, men det dukker opp igjen: Faen, du har jo ikke noen plass å bo.» Boligsituasjonen er begrenset av to enkle ting, forteller han: hans egen økonomi og tilgangen på kommunale boliger. Gitt hans helse-tilstand er dette to faktorer han ikke kan endre på. Altså er handlingsrommet hans svært begrenset. Oscar opplever manglende kontroll over livet sitt, usikkerhet og følelse av midlertidighet og han kan ikke planlegge for fremtiden.

Bolig har betydning for helsen hans, sier Oscar. Bor han dårlig, det vil si omflakkende, over lengre tid, utløser det psykiske reaksjoner, og han vet ikke hva han kan finne på. Han er redd for å rote seg borti ting og ruse seg for mye (med alkohol, Oscar har styrt unna illegale stoffer).

Oscar er ikke redd for å fortelle andre om sin boligsituasjon. Heller vil han ta en diskusjon med andre hvis de har fordommer mot måten han lever på. Oscar

velger slik en konfronterende linje vis-à-vis de fordommer som måtte finnes, fordommer som ut fra hans erfaring dreier seg om at folk som ham selv er dumme eller late eller at situasjonen er ens egen skyld og at det «bare er å ta seg sammen». Det er en utfordring å prøve å gjøre de normale tingene og å late som om alt er i orden, mener Oscar, men han får «trening i å svare folk på ting», når de spør hva han jobber med, hvor han bor og hvorfor han ikke har en egen plass å bo.

Det siste året har Oscar søkt på 50–60 privat utleide leiligheter. Kun to ganger ble han invitert på visninger (og han ble altså ikke valgt noen av gangene). Han har kikket mye etter leiligheter på finn.no og skrevet mange henvendelser, men altså knapt fått noen svar. Det private leiemarkedet har han derfor nå gitt helt opp, samtidig som han har dårlig samvittighet overfor kameraten som han bor hos, og som Oscar føler han er i ferd å bruke opp gjestfriheten hos.

(Oscar:) Det er denne hele tiden usikkerheten og gnagingen og dårlig samvittighet og du føler du skulle gjort noe *mer* [for å finne eget sted å bo]. Men så vet jeg ikke hva mer jeg skal *gjøre*, ikke sant? Skal jeg sitte hele dagen foran finn.no? Jeg *vet* jo resultatet! For det har jeg testet ut lenge. Så jeg *behøver* ikke teste det mer.

Uten arbeid og som uføretrygdet med psykisk lidelse er det begrenset hva han kan betale, så hva kan man forvente, er hans kommentar. Utsagnet over fortsatte med at Oscar sa at han antar at utleiere sjekker søkeres likninger på Internett, og at den med lavest inntekt ikke blir invitert på visning.

Flere ganger har Oscar begynt på videre utdanning, men droppet ut på grunn av sykdommen sin, så ingenting ble fullført. Han har hatt forskjellige kortvarige jobber og han tenker at han ennå kan ta småjobber som hagearbeid og sånt.

3.3 Den deklasserte

Vi har kalt den siste grupperingen, som består av tre portretter, for «den deklasserte». Fellesnevneren, som skiller dem fra de foregående typene og som er en grunn til betegnelsen «de deklasserte», er at et stort flertall av deres venner og kjente er boligeiere. Den sosiokulturelle referansegruppen (jf. Merton 1968), de som de sammenlikner seg med og aspirerer mot, er «boligeiernormaliteten». Her inngår deres søsken og foreldre, deres venner og foreldrene til barnas venner i nærmiljø, barnehage og skole. En annen fellesnevner, i forlengelsen av referansegruppen, er således at man står mer eller mindre alene i sin situasjon. Man relaterer seg til et forestillingsunivers der normen er at man eier sin egen bolig. Mange av dem har ervervet sitt boligproblem gjennom «sårbare overganger» i livet (NOU nr. 15 2011, s. 33), særlig knyttet til samlivsbrudd. De står kort fortalt nærmere den norske «boligeierkulturen» (jf. Holt-Jensen 2009) enn de øvrige portrettene, både sosialt, kulturelt og til dels økonomisk (da utsiktene til en bedret økonomi ofte er bedre enn for de tidligere portrettene). I det ene undertypen har man dertil hatt et sterkt biografisk forhold til det å være boligeier (man har eid, men tapt bolig).

Mange av dem vil kunne omtales som «minst vanskeligstilt av vanskeligstilte» (Nordvik 2010b:149). Imidlertid er relativ fattigdom en fellesnevner. Og mange av dem faller mellom de boligsosiale ordningene, i den forstand at de vil tjene for godt for kommunal bolig, men for dårlig for startlån, eller ikke får innvilget sistnevnte fordi de har betalingsanmerkninger og/eller gjeld som diskvalifiserer dem.¹⁰ Et annet forhold som klart skiller dem fra det som er vanlig i tidligere portrettene, er at de ikke bærer noen synlige tegn på «avvik» eller stigma, slik både «synlige minoriteter» (jf. flyktingen) og rusavhengige kan gjøre. De er alle «hvite» majoritetsnormmenn, hvis velferds- og/eller boligproblemer ikke er lett synlige for omverden. I den grad de føler de bærer noe stigma, om dette er knyttet til bolig eller annet, så er de med Goffman «diskrediterbare», som viser til den ikke ennå, men potensielt stigmatiserte person. (I de øvrige idealtypene er man oftere allerede «diskrediterb».) Mange vil ikke identifisere seg med et liv i kommunal bolig, og flere (men ikke alle) har ikke vurdert muligheten av å søke om slik, selv om de i perioder kunne kvalifisert. Det er slik ikke uvanlig at de trekker symbolske grenser (Lamont 2000) vis-à-vis livet i kommunale boliger og menneskene der – som de opplever som «under en selv». Men, de gjør det alltid med sympati.

De tre portrettene har vi kalt (a) «ung med langvarig sykdom», (b) «langtids-trygdet forsørger» og (c) «eneforsørger i livskrise».

Ung med langvarig sykdom

«Hanne» er 31 år. Hun leier en toroms kjellerleilighet (55 m²) i en sentrumsnær bydel i Stavanger. Der har hun bodd i to og et halvt år, som er blant de lengste periodene hun har bodd et sted siden hun flyttet hjemmefra som 19-åring. (Noen ganger måtte hun flytte fra leilighet etter ett års leie.) Hun har nylig blitt samboer med kjæresten Jon, som har flyttet inn i leiligheten. Huseieren bor i samme huset. Siden hun var barn har Hanne hatt en kronisk ryggglidelse. Hun har tatt halve utdannelsen som førskolelærer, men har av helseårsaker ikke klart å fullføre den. Hanne har også kun jobbet i kortere perioder. I dag er hun på attføring, og har utbetalt rundt 10 000 kroner i måneden fra NAV. Utbetalingen er lav fordi hun var student siste gang hun ble sykemeldt. Husleien er 9000 kroner måneden. Før hun ble samboer mottok hun 3000 kroner i bostøtte. Jon jobber som salgskonsulent og har en brutto månedsinntekt på cirka 20 000 kroner. Tidligere jobbet han som selvstendig næringsdrivende. Firmaet han drev gikk konkurs, og derfra har han en personlig gjeld på 500 000. På grunn av samlet inntekt i husholdningen mistet Hanne bostøtten da hun ble samboer.

¹⁰ Jf. Sandlie og Nordvik, som har funnet at det er omfattende gjeldsproblematikk blant mange startlånssøkere (2009). Se også Riksrevisjonen (2008).

Hanne fortalte både om boligsituasjonen i sitt nåværende samboerforhold og i sin tidligere singeltilværelse. Sistnevnte beskrev hun som svært vanskelig. Som trygdet med lav utbetaling – «fattig» var hennes egen beskrivelse – var hun meget sårbar for økninger i husleien, som fant sted med jevne mellomrom. Det hadde vært en regelrett krise i hennes liv da leien steg fra 7000 til 9000. Hun visste også at i et så stramt boligmarked som det stavangerske,¹¹ er det nesten umulig å finne noe som er rimeligere enn der hun bor i dag. Det er vanskelig å finne leilighet i det hele tatt, sa hun, fordi «mange utleiere krever jo å få vite årsinntekt og alt mulig, og da kommer jo jeg bare bakerst i køen» (jf. Oscar). I mange år hadde hun derfor vært konstant redd for å måtte flytte, enten årsaken ville vært økonomisk (økning i husleie) eller for eksempel at huseier skulle ta i bruk kjellerleiligheten selv. Hun kritiserte også kommunen for at bostøtten ikke sto i stil med reelle boutgifter i byen. Og NAV, som hun hadde måttet forholde seg til mange ganger, var det vanskelig å orientere seg mot. Hun hadde ikke vurdert å søke kommunen om kommunal bolig, selv om hun trodde at hun tidligere nok kunne kvalifisert til en. Grunnen var forestillingene hun har om kommunale boliger: «Dét er jo mer belastede miljøer og sånn, så jeg må innrømme at jeg ikke kunne tenke meg det.» Vis-à-vis spørsmål om bolig beskrev Hanne en avmaktsfølelse. Hun vil svært gjerne eie sin egen bolig. Årsakene er både det økonomiske – sparing – og det hun kalte «fremtidstrygghet», som manglet i hennes liv på nåværende tidspunkt. Det å leie er et avhengighetsforhold, sa hun, der du er prisgitt en annen privatpersons planer og forgodtbefinnende. Du mangler kontroll, horisont og muligheter til å planlegge livet. Særlig faren for å måtte flytte – som hun også så som negativt for sin egen helse – gjorde at hun beskrev det å leie bolig som manglende frihet. «Du vet at du kommer til kort før eller siden,» sa hun, med hvilket hun mente at man før eller siden må flytte. Bolig er en «grunnmur i livet,» sa Hanne. Men denne er altså bygget på usikker grunn så lenge man leier.

(Hanne:) Jeg føler kanskje at det å eie sin egen bolig er den motvirkningen man har mot å liksom alltid være i et *avhengighetsforhold* til noen andre, da. For noe [bolig] som du jo er helt avhengig av. Ikke sant? Det er derfor det blir kanskje et sånt usunt avhengighetsforhold. [...] Og [det å eie:] for å liksom sikre sin fremtid og ha den der ... Det har noe med *frihet* å gjøre, da, og selvbestemmelse og ikke være avhengig.

11 En reportasje i Stavanger Aftenblad om det private leiemarkedet i Stavanger (august 2011), og om vanskene som mennesker med svak økonomi kan oppleve, stemmer godt overens med det våre Stavanger-informanter fortalte. I Aftenposten 2. mars 2012 fremgår det at Stavanger i skrivende stund har landets høyeste utleiepriser.

Da Jon flyttet inn, så paret for seg at de skulle kjøpe sitt eget sted å bo. De planla også å få barn, og på grunn av hensynet til stabilt oppvekstmiljø, ønsket de trygghet i bolig. Stor var skuffelsen da de fikk avslag på lån i privatbank, på grunn av gjeld og lav samlet inntekt. Dertil fikk de også avslag på søknad om startlån fra kommunen, av samme grunn. De har ikke foreldre som kan hjelpe dem med egenkapital eller som garantister ved boligkjøp. Altså er paret prisgitt det private leiemarkedet. Om enn Hanne føler seg mye tryggere nå enn hun gjorde da hun leide alene, fordi en husleieøkning ikke er så dramatisk for dem som det var for henne alene, så opplever paret boligsituasjonen frustrerende. De har også begynt å revurdere beslutningen om å få barn, og er nå usikre på om de vil ha barn så lenge de ikke eier egen bolig.

Og mens vi så over at Hanne beskrev en *sårbarhet* for et fattig menneske som leier bolig, så ga hun også uttrykk for at det å ikke eie sin egen bolig innebærer en *sårhet* for henne. Både Hanne og Jon har vokst opp i trygge middelklassehjem, med foreldre som eide eneboliger. Og når de nå har passert 30 år, tar flere og flere i deres venne- og bekjentskapskrets steget fra leie- til eierstatus. Det å se at flere og flere av hennes venner kjøpe hus eller leilighet er forbundet med følelse av sårhet, sier Hanne: Hun blir minnet på sin egen sårbarhet, og tanken på at hun selv kanskje ikke kommer til å eie egen bolig sier hun er trist. Både Jon og Hanne opplever at venner og familie som eier egen bolig, tar sin egen trygghet for gitt, og de syns også de møter en uforstående grunnholdning blant samtalepartnere som eier bolig: «Folk tror jo det er noe galt i hodet på deg når du leier,» sa Hanne. Som regel synes nye samtalepartnere bare å ta det for gitt at Hanne og Jon eier bolig, slik at temaet ikke kommer opp, men boligsituasjon er sensitiv informasjon for Hanne og Jon, i møte med alle de treffer som eier. Iblant kan de føle et behov for rettferdiggjøre for andre det forhold at de ikke har klart å kjøpe bolig. Hanne sier at for henne er det at hun ikke jobber, og fattigdom, klart et større stigma – hun brukte selv ordet «stigma» – enn det boligsituasjon er. Og hun har også kunnet bruke sykdom som forklaring på at hun ikke eier egen bolig. Men for Jon, som ikke har noe han føler han kan begrunne det med (han er heller ikke stolt av konkursen), forteller Hanne, er bolig et tema han er forsiktig med å gå inn på i møte med nye bekjentskaper.

Langtidstrygdet forsørger

«Per» er 49 år. Han bor med sine to tenåringsdøtre i en kommunal leilighet i en drabantby øst i Oslo. Han har hatt leiligheten i 15 år, og trives veldig godt i den. Leiligheten har tre rom (jentene deler soverom) og ligger i et veletablert borettslag med rekkehus og lavblokker, som én av to–tre kommunale boliger. Han er skilt fra barnas mor, som er alvorlig syk og ikke i stand til å bidra økonomisk.

Per fikk innvilget bolig fra kommunen av helsemessige og økonomiske årsaker. Han er tømmer, og for 20 år siden ble han utsatt for en alvorlig arbeidsulykke. Siden har han ikke vært arbeidsfør. Først nylig fikk han innvilget uføretrygd, etter 20 år med forskjellige korttidstrygder (sosialstønad, attføring, arbeidsavklaringspenger). Kontakten med NAV før han fikk uføretrygd beskriver han som negativ.

Det var svært vanskelig å orientere seg i ulike trygde- og støtteordninger, og han opplevde sosialkontoret som lite forståelsesfulle i perioder hvor trygdene ikke strakk til. Han betaler i dag 7000 kroner i måneden i husleie til kommunen, og mottar bostøtte på 2500. Uføretrygden utgjør rundt 14 000 kroner i måneden.

Per er svært glad for å ha leiligheten, og sier at i hans situasjon er kommunal leie å foretrekke fremfor privat. Han er overbevist om at familiens sjanser i det private leiemarkedet ville vært minimale – det er vanskelig å finne leiebolig som passer for familier, og med barn er man lite attraktiv som leietaker. Per vet også at han måtte betalt mer enn det han gjør i dag. Sammenliknet med privat leie, sier han, er leieforholdet hans forutsigbart og bosituasjonen forholdsvis trygg. Spesielt er han opptatt av at ungene ikke trenger å flytte fra nabolaget. På grunn av dårlig råd har han ikke kunnet tilby barna mye, materielt eller av fritidsaktiviteter, sier han. Stabilitet i bosituasjon er han derfor glad for at ungene har hatt siden skolestart.

Drømmen hans er likevel å kjøpe sin egen borettslagsleilighet. Han har søkt om startlån, men fått avslag fordi han har hatt for lav inntekt. Grunnene til at han ønsker å eie, er gjenkjennbare fra alle de forskjellige portrettene: Det handler om sikkerhet, kontroll, om oppsparing (betale til seg), og om å gi noe videre i arv. Han syns det er bittert at han ikke kjøpte bolig for 25 år siden, som kunne vært nedbetalt i dag. En annen årsak til at han vil eie, er at det å leie gjør at man ikke legger innsats selv i å pusse opp og vedlikehold, til tross for at han syns leiligheten skjemmes av relativt dårlig standard. For selv om han har opplevd boligforholdet relativt stabilt, så vet han at han en dag kommer til å måtte flytte.

Per opplever det ikke som uverdigg å bo i kommunal bolig, selv om han er meget vel klar over at det finnes fordommer mot folk som bor slik. Når han en og annen gang møter folk som han opplever har fordommer («det er folk som tror vi snylter»), velger han heller å konfrontere dem med det, og forteller om grunnen til at han bor som han bor. Per legger aldri skjul på hvordan han bor – delvis fordi «alle jeg kjenner vet jo om det, da» – men går heller i strupen på fordommene, så å si. Overfor ham har barna aldri kommentert at familien leier en kommunal bolig: «Jeg tror knapt de er klar over at vi leier kommunalt». Å ha dårlig råd, være fattig, er vanskeligere sosialt sett enn å bo i kommunal leilighet. Det legger store begrensninger på hva familien kan være med på, og det oppleves flaut å måtte takke nei til invitasjoner fra venner. Det potensielt stigmatiserende ved boligsituasjonen har han derimot *lært* seg å håndtere. I Pers bekjentskapskrets eier de aller fleste sin egen bolig.

Imidlertid, selv om han har opplevd leieforholdet med kommunen forholdsvis trygt (han har riktignok en del ganger strevd med å kunne betale husleien), så føler Per at dette er i ferd med å endre seg. De siste årene har Oslo kommune hevet husleien flere ganger, fra cirka 3000 kroner måneden i 2003 til 8000 i dag. Mesteparten av husleieøkningen kompenseres gjennom økning i bostøtten, slik at det økonomisk ikke er blitt svært mye vanskeligere. Verre syns Per det er at leiekontrakten nå – i motsetning til da han flyttet inn i 1996 – må fornyes hvert femte år. Hans opplevelse er at kommunen helst vil ha leietakerne sine ut av boligene:

«Kommunen vil nok helst at vi skal kjøpe, og det er akkurat som om de vil ha oss ut.» Hvert femte år må han nå gjennom en «papirmølle», som han sier, hvor han må dokumentere inntektsgrunnlag, samt dokumentere at han faktisk prøver seg i det private markedet. Selv om han har fått signaler fra boligkontoret om at ikke kommer til å måtte flytte ut neste gang kontrakten skal fornyes, så føler han boligsituasjonen er mer usikker enn den var før. Følelsen av midlertidighet er ny, sier han. Dette bidrar til at Pers ønske om å eie har vokst seg sterkere. Men *muligheten* til å kjøpe bolig er uendret – den fremstår som marginal.

Eneforsørger i livskrise(r)

«Guro» er 41 år, bor i Stavanger og har tre barn i alderen fem til fjorten. Hun har aleneomsorg for barna, som i dag ikke treffer sin far. Guro og barna flyttet fra ham for to og et halvt år siden. De bodde da på et annet sted av landet, i en halvpart av en tomannsbolig som de eide selv. En serie med livskriser – med familievold og et traumatisk samlivsbrudd – har bidratt til at Guro og familien i dag er i en usikker boligsituasjon, preget av kort horisont og det hun kaller en manglende trygghetsfølelse. Guro fortalte at eksmannen fremviste psykopatiske trekk, og familielivet ble sterkt preget av fysisk vold mot både henne og ett av barna. Guro er utdannet sykepleier, mens eksmannen drev sitt eget konsulentfirma. Firmaet gikk konkurs, og familien fikk etter hvert problemer med å betjene boliglånet. Boligen ble solgt på tvangsauksjon, med tap. Guro hadde da allerede bestemt seg for å flytte fra mannen, og tok med seg barna hjem til Stavanger, hvor hun er oppvokst.

Da de kom til Stavanger, befant de seg i en livskrise. De hadde ikke noe sted å bo, og flyttet (midlertidig) inn til Guros søster og familien. Guro hadde heller ikke jobb da de ankom byen, men som utdannet sykepleier fant hun det raskt på Stavanger universitetssykehus. Men fordi datteren har en psykisk lidelse – Guro satte den i forbindelse med farens voldsutøvelse samt med manglende stabilitet i familielivet, herunder boligsituasjon – og i perioder har vært innlagt, har Guro arbeidet redusert. Hun anslår at hun har jobbet 60 prosent siden familien flyttet til Stavanger. Det, har hun funnet ut, gir imidlertid svært lite å rutte med når man skal forsørge tre barn og betale husleie i byens oljesmurte boligmarked. I tillegg til lønn (siste lønsslipp viste 18 000 kroner brutto), har Guro også hatt en mindre overgangsstønad (redusert på grunn av inntekt).

Ved ankomsten til Stavanger, som var midt i skoleåret, før Guro hadde funnet et eget sted å bo, måtte hun finne skoleplass til de to eldste barna. Hun hadde sondert boligmarkedet på finn.no, og sett seg ut et område av byen hvor hun trodde det på sikt ville være mulig å kjøpe seg et sted å bo. Hun gikk også ut fra at det i verste fall skulle la seg gjøre å finne leiebolig der. Dette var i det samme området som søsteren bodde, der Guro nå hadde folkeregistrert adresse. Derfor søkte hun barna inn på skole i dette området. Til alt hell fikk hun også barnehageplass til den minste i nærheten av skolen, selv om det var utenfor opptakstidspunkt.

Boligalternativene var for henne å kjøpe eller leie privat. Tanken på kommunal leiebolig hadde ikke en gang foresvevet henne. Hun ønsket å kjøpe bolig, og undersøkte muligheten for lån i privatbank og for startlån fra kommunen. Hun fikk avslag på søknad begge steder, grunnet for lav inntekt og fordi hun har gjeld. (Hun har gjeld fra boligen hun eide sammen med eksmannen, samt forbruksgjeld som hun har pådratt seg når familien har hatt lite penger.) Siden hun hadde tenkt på det å eie sin egen bolig som viktig i «gjenreisningen» av familien, så å si, ble hun naturlig nok svært skuffet. I stedet gikk hun aktivt i gang med å finne en passende leiebolig. Det viste seg å være svært vanskelig. Hun oppdaget nå at utleierytelse synes å foretrekke leietakere uten barn, samt at det var få leieboliger tilgjengelige for familier med barn. Hun ble invitert til noen få visninger, men hun sa at hun også fikk inntrykk av huseierne visste på forhånd hvor lite hun tjente. Mer og mer fremsto det på henne som om leiemarkedet i Stavanger kun er tilpasset petroleumsnæringen – at utleierytelse ønsker firmaer som holder bolig til sine ansatte. Kort fortalt: Hun fant ingenting som hun hadde råd til innenfor barnas skolekrets.

Guro har i utgangspunktet aldri stått sin ti år yngre søster svært nær, og etter to måneder med gryende gjensidig irritasjon sto det klart for Guro at det begynte å haste med å finne sitt eget sted å bo.

Hun fant en 55 m² roms kjellerleilighet ikke så langt fra barnas skole. Denne fikk hun leie til 9000 kroner i måneden. Den hadde dårlig standard, de bodde trangt, og hun synes huseieren var lite opptatt av å vedlikeholde boligen. Leiligheten skulle bare leies ut på korttidsbasis, med en leiekontrakt på ti måneder. Guro syntes situasjonen var fortærende, ikke minst med tanke på datteren som var psykisk syk. Boligjakten opprettholdt hun i de ti månedene, men da kontrakten nærmet seg utløpsdato, og boligjakten ikke hadde gitt resultater, begynte Guro å føle seg desperat. Nå gjensto kommunal bolig som alternativ. Guro følte at hun nå sank langt under sin verdighet, og det var med en klar følelse av skam at hun oppsøkte boligkontoret ved NAV for å forhøre seg om muligheten for å få leie av kommunen. Resultatet var nedslående. Fordi hun hadde bodd i kommunen i under to år, var hun ikke kvalifisert. Ved boligkontoret ble hun fortalt at hun uansett nok ikke kvalifiserte for kommunal bolig, fordi hun tjente for godt. Dessuten ble hun fortalt om ventelisten til kommunale boliger i byen, og at mange andre søkere hadde større behov for bolig enn henne.

Dette var rett før skolens sommerferie startet, og Guro var desperat. Hun kom nå over en boligannonse på finn.no, om en halvpart av en tomannsbolig på 90 m². Husleien var 15 000 i måneden, og huset hadde tre soverom. Dette fremsto som billig i byens leiemarked. Hun hadde riktignok måttet fremskaffe 30 000 i depositum, som hun måtte finansiere ved å be banken sin om (nok) et forbrukslån. Kontrakten her er tidsubestemt, noe Guro også syntes var ganske unikt i det leiemarkedet hun hadde prøvd seg i så pass lenge. Det som var negativt, var at huset lå i en annen skolekrets. Hun hadde vurdert det frem og tilbake, om hun skulle ta leiligheten, og om hun i så fall skulle flytte skole for barna. Hun konkluderte med «ja» på begge spørsmål, siden barna nå kunne bytte skole i

sommerferien. Fordi barna allerede hadde måttet flytte og bytte skole én gang, hadde hun svært dårlig samvittighet for det forestående skolebyttet, men hun så ikke noe alternativ. Guro ville at de skulle gå på skole i det nye nærmiljøet, nå da de skulle bo her i hvert fall i noen år fremover.

Men i ettertid angrer hun på skolebyttet, det hadde ikke slått heldig ut for barna. Eldstedatteren hadde blitt sykere – det var nå hun ble innlagt på psykiatrisk avdeling – noe Guro mente kunne ha noe sammenheng med mye flytting, og gutten i midten strevde med å finne seg til rette i den nye skoleklassen. Hun sa at hun syntes det virket som om ungene hadde blitt mer varsomme med å knytte nye vennsksapsrelasjoner, fordi de var redde for at de måtte flytte igjen. Guro er smertelig klar over at flytting kan være uheldig for barn, men ser ikke hvordan hun kunne handlet annerledes.

Og selv om hun nå har en tidsbestemt leiekontrakt, så bekymrer hun seg ofte for hvor snart familien kommer til å måtte flytte igjen. Hun er klar over at utleier, som for tiden bor og jobber i utlandet, kan si opp leiekontrakten dersom han flytter hjem igjen og ønsker å ta i bruk boligen selv. Utleieren har sagt at dette ikke er sannsynlig med det første, men det uroer likevel Guro. Det huseieren har signalisert, er at han antakelig kommer til å flytte tilbake til Norge om cirka fire år. Altså vet Guro at om ikke alt for mange år, så må hun igjen på husjakt.

Den nåværende boligsituasjonen innebærer noen klare identitetsutfordringer. For Guro er den uttrykk for et statusfall – en *deklassering*. Hun vokste opp i det hun beskriver som en middelklassetilværelse der alle eide sin egen bolig, hennes mor og far en enebolig. Alle hennes venner og kolleger eier bolig, og hun har selv tidligere eid. Hun har klare meninger om at det å eie eller ikke eie sin egen bolig i Norge er et spørsmål om å være på innsiden eller utsiden av fellesskapet: Som privat leietaker i sin alder og livsfase, føler Guro at hun befinner seg i en udefinert «gråsoner», mellom mennesker hun opplever «er i grøften» (for eksempel beboere i kommunale boliger) og alle de som hun pleier å sammenlikne seg med (boligeiere). Det er sårt å se de andre foreldrene i barnehagen «gå hjem til sitt eget kjøkken og barnerom og hage, når vi selv liksom 'ja, kanskje vi bor her om et år, kanskje vi *ikke* bor her om et år'». Ingen, verken kolleger eller andre, har noen gang kommentert overfor henne at hun ikke eier. Likevel føler hun at det ofte skinner klart igjennom at «hvis du leier, så er det noe galt med deg», at man, når man er i hennes livsfase, er mislykket når man ikke eier bolig. Hun syns dette er strevsomt. Alle hverdagslige samtaler om bolig – om det er med kolleger eller naboer – har som sitt premiss at man eier. Det vil si, naboene i gaten vet jo at hun leier, så der blir ikke det et tema, selv om hun føler at naboer og andre foreldre i barnehagen og på skolen har en underliggende undring rettet mot «hva er det du har gjort galt?» Men når hun treffer nye folk, gjerne kolleger på sykehuset, så sier hun sjelden at hun ikke eier. Den opplysningen venter hun ofte en god stund med å bringe på banen. Tanken på hus som et statussymbol er fjern, sier hun, men hun føler hun bør eie for å fremstå som *fornuftig*. Hennes formulering var at det å eie er en «fornuftsstatus». Boligsituasjon er med andre ord et sensitivt tema for Guro. Og

slik hun snakket om det, gjenspeiles en slik «tatt-for-gitteth» over boligeierskap også i hvordan boligspørsmål behandles i offentlig sammenheng i Norge, ikke minst i mediene. Da vi spurte hva slags tanker hun fikk av å se utgaven av Bonytt som vi viste informantene (jf. 2.2), kom det en opplevelse av en kulturell «tatt-for-gitteth» om boligeierskapet til syne. Hun sa at hun er interessert i interiør og hjemmeinnredning, men at all offentlig oppmerksomhet rundt slike ting har som sitt premiss at alle eier. «Bonytt og liknende interiørmagasiner ... [...] Jeg har jo lest noen, så jeg vet jo at det er sjelden de har reportasjer fra utleieleiligheter. Det forekommer vel nesten ikke, tror jeg?»

«Fornuftsstatusen» er én av grunnene til at Guro ønsker å eie, og hun har på ingen måte gitt opp håpet om det. Ellers er årsakene de samme som i de andre portrettene. Det å leie bolig er – nær sagt uansett, synes hun – noe midlertidig, til dels rastløst og utrygt. Sammenliknet med å eie kan man ikke planlegge livet, noe som særlig er negativt når man har barn. Slik vi forstår Guro har man kort fortalt mindre kontroll og autonomi. Man er også prisgitt en annen persons vilje og ønsker. Økonomisk er det også lite hensiktsmessig å leie. Skattefradraget på gjeldsrenter er én ting, men husleie er uansett penger ut av vinduet, ifølge Guro, fordi man betaler til en annen, betjener en annens persons gjeld. Eie er derimot sparing, og det er også noe man kan gi videre til neste generasjon.

For Guro handler det også om *tilhørighet*. En eid bolig, forteller Guro, er en kjerne for familien, et sted som barna alltid kan komme tilbake til når de er større, og et sted for barnebarna, når den tid kommer. Guro syns det er trist at hun ikke kan tilby denne formen for tilhørighet. Dette fører også til at hun ikke føler noe behov for å skape et «hjem» av boligen, altså å pusse opp eller gjøre hagen til sin, fordi hun vet at hun på ett eller annet tidspunkt kommer til å måtte flytte.¹²

12 Dette er også negativt, syns Guro, for hun syns heller ikke huseieren er så opptatt av vedlikehold som han burde være (selv om hun forstår det godt, i og med at han befinner seg utenlands). Men når verken hun eller huseier bryr seg med oppussing eller vedlikehold, så betyr det standarden etter hvert vil falle.

4. Analytisk modell

På grunnlag av portrettene fra forrige kapittel skal vi konstruere en analytisk modell som skal bidra til å forstå sosiale ståsted og handlingsfelt for den som strever i boligmarkedet. Modellen tar utgangspunkt i de verdier en søker å realisere i sitt boligforhold, de muligheter og begrensninger som tilligger ens personlige situasjon, de strukturelle omgivelsene (boligsektorene), og de tilpasningsstrategier hos den enkelte som dette kan avstedkomme. Modellen ligger til grunn for analyser og diskusjoner i de etterfølgende kapitlene.

De idealtypiske portrettene vi tegnet og personene som ligger til grunn for dem har mange ulikheter seg imellom, hva gjelder livshistorier, livssituasjon, velferdsbehov, ressurser, «boligrasjonalitet», kulturell bakgrunn, synlig/usynlig annerledeshet, med mer. Men det slår oss hvordan det er én ting de aller fleste er samstemte i. Det er i drømmen de bærer om en gang å eie sin egen bolig. Samlet forteller intervjuene om en boligeierideologi som står svært sterkt, som er kulturelt forankret (jf. Sandlie 2010a) – vi kan si tungt forankret.

Noen er i berøring med å realisere denne drømmen, det vil si den befinner seg innen rekkevidde (om enn som regel kun så vidt). Dette gjelder enkelte av informantene i kategorien «deklassert», som selv oppfatter seg som at de er på midlertidig besøk utenfor «fellesskapet av boligeiere», på en «midlertidig sosial nedtur», så å si. For andre mennesker er drømmen uopnåelig og også erkjent som uopnåelig. Dette gjelder særlig mange med rusproblematikk, men også flere av flyktningene vi intervjuet.

Men uansett hvor realistisk eller urealistisk det er at man skal kjøpe bolig, og uansett hvor «ressurssterk» eller «marginalisert» man er eller føler seg, så står boligeierskapet frem i vårt materiale som det man ville valgt dersom man hadde muligheten til det. Boligeierskap fremtrer som den ultimate drømmen for så godt som alle,¹³ som noe nær det Robert Merton i sin tid (1968) kalte et *kulturelt mål* (cultural

13 Personen bak noen av utsagnene vi tilla Oscar var unntaket. Eldre studier viser også at folk i Norge i stor grad ønsker å være boligeiere (Gulbrandsen [1980] og Wessel [1996], sitert i Sørvoll 2011:198).

goal). Også for de som erkjenner at det er langt fram til denne drømmen, er det eierskap til egen bolig man holder fram som det beste.¹⁴

Vi skal i neste kapittel (5) bruke datamaterialet, introdusert gjennom de syv portrettene, til å uteske i detalj *hvorfor*. Hvorfor er det å eie bolig så viktig? Hvilke verdier og mål i livet er det som ligger til grunn for ønsket om å eie bolig? Hva er «det gode liv» som de aller fleste i vårt materiale opplever at oppfylles best i eid bolig, og mange mener at kun kan oppnås der? Disse verdiene og handlingsmålene knytter seg til *trygghet, frihet, tilhørighet, økonomi og verdighet*. Av disse har trygghet sprunget oss i øynene som det viktigste, noe som også er i tråd med psykologens Maslows teori om behovspyramide (Maslow 1943; jf. Sjøberg 1999).¹⁵

I det påfølgende kapitlet (6) spør vi så hva det er med de to viktigste alternativene i Norge, (i) det private leiemarkedet og (ii) den kommunale leiesektoren, som gjør boligeierskap til den ultimate drømmen? Hva er de respektive manglene ved disse to sektorene? Vi skal også diskutere noen av de tilpasningsstrategiene som folk følger – kompensatoriske tiltak for ikke-oppnådde mål – og hvor de gjør det og med hvilke konsekvenser. Disse tilpasningsstrategiene, der folk søker etter enten «det nest beste liv» eller «det liv som er godt nok» (der man kan realisere flest mulig, om ikke alle, verdier) og som finner sted innenfor ulike leiesektorer med sine respektive strukturelle egenskaper, kan igjen gi opphav til livs- og velferdsdilemmaer. Disse er igjen tema for kapittel 7.

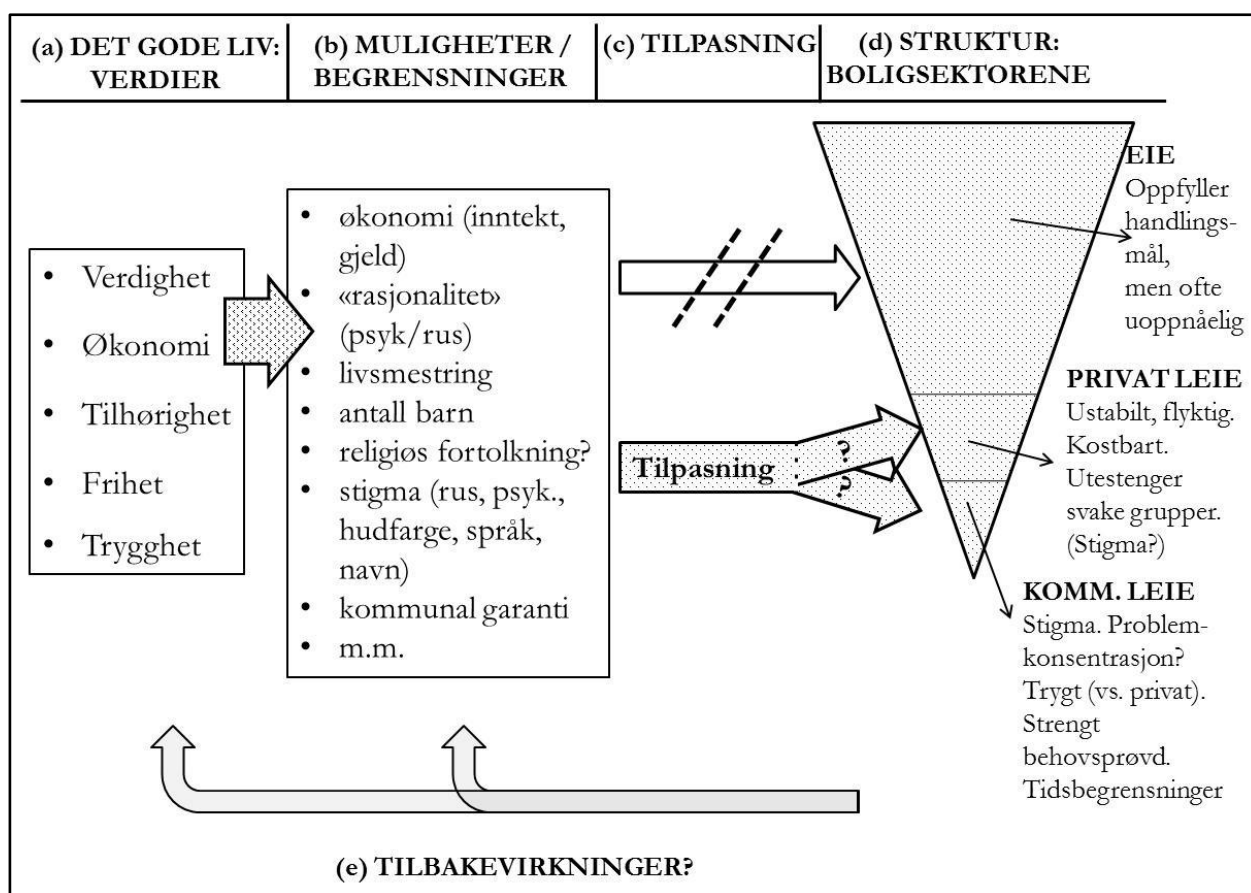
Vår analytiske modell består av

- a. verdier og mål knyttet til bolig,
- b. personens muligheter og begrensninger,
- c. hans/hennes tilpasning innenfor
- d. boligsektorene, med sine respektive strukturelle egenskaper, samt
- e. eventuelle tilbakevirkninger fra (c) til (b) og (a).

14 Vi har ikke kategorisert materialet etter Mertons skjema av «modes of adaptation», «cultural goals» og «institutionalized means» (1968:194), men det er slående at selv de «mest utslåtte» i vårt materiale, som man kanskje kunne forvente at var å plassere innenfor Mertons «retreatism» – avvisning av både mål og middel – *ikke* avviser målet, selv om de erkjenner at det er utenfor rekkevidde.

15 Maslow (1943) deler inn menneskelige «objektive» behov i fem nivåer, «sets of goals» eller «basic needs». Nederst er de rent *fysiologiske behov* (physiological), slik som mat, søvn og luft. Dernest følger *behov for sikkerhet* (safety), *sosiale behov* (fellesskap med mer, Maslow skriver «love»). Over der kommer *behov for anerkjennelse* (esteem), og endelig *behov for selvrealisering* (self-actualization).

Modellen er presentert i figur 1.

Figur 1. «Det gode liv», muligheter/begrensninger, tilpasning til struktur

Samlet er dette idealisert fremstilling av den enkeltes handlingsfelt. Individuell boligsituasjon og tilpasning innrammes av to ytre størrelser: en kulturell knyttet til (a) handlingsmål og verdier, en strukturell knyttet til (d) de tre relevante boligsektorene (eie, privat leie, kommunal leie). Den delen som heter (b) «muligheter/begrensninger» er (mis-)forholdet mellom egenskaper ved personen og muligheten for å entre de tre respektive boligsektorene. Under (c) «tilpasning» viser den øverste horisontale pila avskjæringen fra eiersektoren. Den todelte skraverte pila peker mot det private leiemarkedet og den kommunale boligsektoren, som er de to alternativene, som har sine respektive strukturelle egenskaper. Nederst er det en todelt pil mot venstre som heter (e) «tilbakevirkninger», som potensielt kan virke tilbake på (a) verdiene og (b) ens muligheter og begrensninger.

Til venstre i figuren er altså de verdier som boligen representerer og de handlingsmål som man søker å oppnå gjennom sin bolig, og som de intervjuete opplever at best oppfylles gjennom boligeierskap: trygghet, frihet, tilhørighet, økonomi og verdighet.

Til høyre i figuren har vi stilt opp de tre boligsektorene som i Norge er de mest relevante for å forstå hvordan de gruppene vi har studert tenker og handler. Boligeierskapet utgjør den dominerende boformen i Norge (77 prosent) og vil i de aller fleste tilfeller oppfylle målene. Men denne er uoverkommelig for «våre» grupper. Privat leie er den nest største boformen (omtrent 15 prosent). Den tredje boligsektoren er den kommunale, altså offentlige leieboliger (om lag fire prosent).

Hva gjelder *den private leiesektoren*, antydte portrettgjennomgangen tre hovedproblemer for svakstilte grupper: (i) høye boutgifter og mangel på store nok boliger til familier, (ii) midlertidighet og manglende forutsigbarhet (jf. trygghet), og for (iii) mange at man ikke får adgang. Vedrørende det siste punktet, så fremstår det (spissformulert) som at jo svakere stilt en er, og jo mer synlig svakstilt (jf. «synlig stigma» hos Goffman), desto større er den private leiesektorens mangler for å skape gode liv.

Kommunal leiesektor preges på sin side ofte av stigmatisering og av problemkonsentrasjoner, med klare lyspunkter når boligene ligger i «ordinære bomiljøer». Men sammenliknet med privat leie (ikke med boligeierskapet) fremstår leieforholdene for svakstilte som preget av mer forutsigbarhet og trygghet, slik vi så både i portrettet «flyktingen» (Aswad) og «langtidstrygdet forsørger» (Per). Økende vekt på gjennomstrømming i beboermassen skaper imidlertid en ny usikkerhet for beboere her (jf. Per). Det å få tildelt kommunal bolig synes også å være et stadig trangere nåløye å komme gjennom.

Trygghet, frihet, tilhørighet, økonomi og verdighet må man da forsøke å realisere ved hjelp av de ressurser en har tilgjengelig, ut fra de muligheter og begrensninger som tilligger ens egen situasjon. Sistnevnte er knyttet til personlig økonomi, hvorvidt man er i stand til å handle ut fra tiltrengt «økonomisk rasjonalitet»,¹⁶ hvor mange barn en har, noen ganger religiøskulturelle forhold (tolkning av det islamske renteforbud), synlig stigmatiserende informasjon knyttet til rus, diagnoser, hudfarge og navn, språklige ferdigheter, kommunal garanti, og en rekke andre forhold.

Ens erfaringer og tilpasninger innenfor de tre boligsektorene kan så virke tilbake på verdier på følgende måter: På den ene siden vil verdiene stå klarere frem for en når de ikke er ivaretatt, en blir mer klar over dem, samt at erkjennelsen av dem kan bli smertefull. På den andre siden kan ens boligsituasjon føre til at en må omprioritere blant verdiene, for eksempel hvis en innser at en aldri vil kunne bli

16 En person med bipolar lidelse som i en manisk fase setter sin personlige økonomi over styr eller en rusavhengig som selger boligen for å dekke behov for rusmidler, kan sies å ha problemer med å etterleve den «økonomisk rasjonalitet» som er påkrevd for en som eier egen bolig.

økonomiske selvhjulpen eller hvis en tvinges til å omdefinere hva verdighet faktisk innebærer. (Trygghet synes imidlertid de færreste å ville kompromisere på.)

Erfaringer og tilpasninger kan også virke tilbake på begrensninger og muligheter. De kan på den ene siden virke på dem i seg selv, for eksempel hvis det å bo i en problemkonsentrasjon av kommunale boliger («ghetto») påvirker ens livsmestring i negativ forstand, slik vi så tendenser til i noen av portrettgjennomgangene. De kan også virke tilbake på hvordan man håndterer begrensningene: Folks erfaringer fra visninger i leiemarkedet kan føre til at de lærer seg å håndtere diskrediterende opplysninger om seg selv på nye måter (jf. Goffman). Slik kan det tenkes at Alex («eks-innsatt med rushistorie») aldri igjen vil nevne sin rusbakgrunn eller hospitserfaring hvis han går på visninger.

Boligsektorene er her stilt opp i en omvendt pyramide, som mest gjenspeiler deres respektive størrelsesandeler. En omvendt pyramide vil kunne leses som en hierarkisering. Et stykke på vei er den også dét, særlig når det gjelder boligeierskapet kontra de to øvrige formene. Vi har sett at så godt som alle informanter vurderer eierskapet som den boformen som best ivaretar verdier knyttet til boligforhold. Men forholdet mellom de to *leiesektorene* – hva som verdsettes høyest og av hvem – er ikke uten videre gitt. For de deklasserte, som oftest forbinder kommunal leie med sterke sosiale stigma (Per var et unntak), og som ikke har gitt opp drømmen om eierskapet, står privat leie åpenbart langt høyere i kurs enn kommunal leie. For en synlig rusavhengig kan det forholde seg stikk motsatt. Han/hun erkjenner at mulighetene i det private leiemarkedet er minimale (slipper ikke inn), og det å komme seg gjennom det trange nåløyet og få tildelt en kommunal bolig vil verdsettes høyere enn en usikker tilværelse i det private leiemarkedet. For en familie med flyktningbakgrunn som lever et flyktig liv i det private leiemarkedet, kan det være på samme måte.

Neste kapittel handler om verdsettingen av boligeierskapet.

5. Hvorfor er «det gode liv» å eie bolig?

Kapittel 7 i NOUen «Rom for alle» (NOU 2011) omhandler eierlinjen i norsk boligpolitikk. Her løftes det frem at fordeler ved å eie bolig er knyttet til at det er billigere, at det gir stabile og trygge boforhold, sosiale gevinster som sosial integrasjon, samt bedre vedlikehold (s. 53–54), alt vis-à-vis leie. Slike momenter løftes også ofte frem i den internasjonale forskningslitteraturen.¹⁷

Og disse momentene er godt representert i vårt materiale, altså i oppfatningene til den vanskeligstilte i boligmarkedet. Våre data utfyller dem, gir dem «kjøtt på beina», men supplerer dem òg: Det er flere sosiale og kulturelle forhold ved boligeierskap som ikke fanges inn av listen i NOUen.

Slik våre informanter fremstiller det, handler boligeierskap om en rekke ting. For det første: trygghet, stabilitet, forutsigbarhet og ro i livet. Det berører videre frigjørelse fra avhengighet, det vil si å selv ha kontroll, autonomi og «helhet». Tilhørighet, til boligen og familien, nabolaget og større fellesskaper, er viktig, og herunder det å bygge et «hjem» (tilhørighet og oppussing) og å «bli norsk». Økonomi, både utgifter her og nå og i fremtiden (sparing og arv til barn), er likeledes sentralt. For noen vil boligeierskap medføre å unngå eller å løfte seg ut av marginalitet (jf. myndiggjøring). For andre handler boligeierskap også om «sense of place» – hvor hører en til sosialt? – og å inneha en status som et «oppegående menneske». Samlet sett handler det om verdighet.

I gjennomgangen som følger har vi har gruppert disse punktene i det vi mener er boligeierskapets hoveddimensjoner, slik det fremstår for dem som er avskåret fra det:

Trygghet, frihet, tilhørighet, økonomi, verdighet.

Det viktigste (jf. Maslow 1943)¹⁸ først:

17 Se Dietz og Haurin (2003); Kleinhans og Elsinga (2010); DiPasquale og Glaeser (1999) om sosial kapital; Green og White (1997) om barns skolegang. Se også Apgar (2004) for en kritikk av det generelle argumentet.

18 Vi skriver gjennomgående at trygghet er det grunnleggende målet våre informanter sikter mot. I tråd med Maslow vil det være slik at boligen også skal fylle de mer basale *fysiologiske* behovene (søvn, ly for vind og vær, og så videre). Dette vil være del av fortellingene til bostedsløse og da særlig for personer uten et sted å tilbringe neste natt. Ingen av våre informanter er i en slik situasjon. Det vil si at det aller nederste nivået i Maslows pyramide er dekket for de vi har intervjuet.

5.1 Trygghet

Vi låner øre til Rune.

Rune ble uføretrygdet etter en yrkesskade. Han har en svært lav månedlig utbetaling: mindre enn 15 000 kroner. Rune er å plassere et sted mellom kategoriene «rusavhengig/psykisk syk» og «deklassert», fordi han tidligere har levd et «vanlig familieliv» (og eid en bolig, som ekskonen eier i dag). Samtidig har han alkoholproblemer. Han bor alene i en liten leilighet i privat leie i Oslo, føler seg heldig fordi husleien er lav, men er bekymret fordi huseier har sagt at han planlegger å selge boligen. Rune kommer derfor mest sannsynlig til å måtte flytte innen et halvt års tid. Han har tidligere søkt om kommunal bolig, men fått avslag fordi han har for høy inntekt. Da vi intervjuet ham hadde han nylig også sendt søknad til kommunen om bostøtte, som han ventet på utfallet av. Fordi han hadde snakket mye om hvor bekymret han var for boligsituasjonen i fremtiden, spurte vi ham følgende spørsmål.

(I:) Hvis du hadde eid en leilighet, hvordan tror du ting hadde vært annerledes? Hva hadde vært forskjellig i livet?

(Rune:) Ja, da hadde man jo hatt det med at ... at da hadde man et sikkert ståsted. [...]

(I:) Det er det der med at det er et sikkert ståsted... ?

(Rune:) [avbryter:] Ja.

(I:) ... som er forskjellen?

(Rune:) Ja ja!

(I:) Ja. Da forstår jeg det jo sånn at dét kanskje mangler litt i dag, da, altså i din...

(Rune:) [avbryter:] Ja.

(I:) Kan du forklare hvordan det oppleves? Hva ...

(Rune:) [avbryter:] Nei, det er jo en sånn liten: «Hva i svarte gjør jeg nå?»

Hvis Rune eide bolig, så hadde han hatt et *sikkert ståsted*, sier han. Det har han ikke i dag, noe vi ser uttrykt gjennom hans avslutningsspørsmål («hva i svarte gjør jeg nå?»). Han vet ikke hva som kommer til å skje når han må flytte, og vi aner at det ligger en resignasjon under utsagnene her: Han vet at han mest sannsynlig kommer til å måtte betale langt mer i husleie enn han gjør i dag, og med synlige tegn (blant annet klær) på en til dels «utsvevende» livsstil og «slitasje» vet han også at han er en lite attraktiv leietaker i det private markedet.

Runes formulering om det sikre ståsted fanger inn et helt dominerende mønster i vårt materiale: Folk ønsker seg *trygghet, forutsigbarhet og stabilitet*.

For barnefamilier er dette essensielt, som vi har sett i flere av de idealtypiske portrettene vi tegnet: Mange vil for enhver pris unngå at barna må skifte skole, nærmiljø og venner for ofte (jf. Moshuus m.fl. 2010:99–100; Hansen og Lescher-Nuland 2011). Mange strekker seg svært langt, ikke minst økonomisk, for å finne ny bolig innen samme skolekrets dersom de må flytte. Vi så også hvordan det at

man ikke klarer å tilby barna stabile og trygge rammer gir grobunn for følelse av både sårhet og desperasjon blant familier med flyktningbakgrunn (Aswad), og vi så det hos «deklasserte» familier (Guro). Det å skape trygghet for barna fremstår som *hovedprioriteten* i disse familienes valg og tilpasninger i boligmarkedet, og det styrer deres tilpasningsstrategier til det å være avskåret fra å eie: Noen familier, de med størst vansker i leiemarkedet, søker seg mot kommunale boliger for å oppnå forutsigbarhet og for å unngå skolebytte. Andre – de som ikke kvalifiserer for og/eller ikke vil identifisere seg med et liv i en kommunal bolig – må handle innenfor en innskrenket «mulighetsstruktur»: De strekker seg så langt de kan for å finne bolig innen skolekrets.

Også for informanter uten barn står dimensjoner som trygghet, forutsigbarhet og stabilitet vis-à-vis bolig helt sentralt. Mange rusavhengige (som gjerne har mistet foreldreretten til sine barn), psykisk syke og personer med sykdommer av somatisk art, knytter disse dimensjonene til sin egen rehabilitering, reintegrasjon og helse-situasjon. For disse vil en stabil boligsituasjon være en grunnmur i så måte. Også disse er opptatt av ikke å måtte flytte hyppig, som de ser som destruktivt dersom de har livsmestringsproblemer knyttet til rus og/eller helse. Det «sikre ståsted» som Rune snakket om, handler således også om bolig som en basis for *myndiggjøring* (Stang 1998; Guldbrandsen 2000) og bedring av livssituasjon. Også disse opplever at det er boligeierskap som best kan ivareta behovet for trygghet. Det private leiemarkedet og kommunale boliger har sine respektive svakheter når det gjelder reintegrasjon og unngåelse av marginalisering.

Ord som «trygghet», «være trygg», «bo trygt» gikk igjen i så godt som alle intervjuene, og er en ting som forener de forskjellige kategorier av informanter. Man etterspør kort fortalt en grunnmur i livet hvorfra man kan planlegge og danne seg et bilde av fremtiden. «*Fremtidstrygghet*» var en formulering som ble brukt av Camilla (ufør og leier privat). Denne kontrasterte hun til at hun i dag ikke blir kvitt «den der midlertidige følelsen». Midlertidighet og usikkerhet – eller sårbarhet – kjennetegner i vårt materiale manges situasjon i leiemarkedet. Katrine (deklassert eneforsørger som leier privat) sa om det å ikke eie, at «den der usikkerheten som du går med, den er vel egentlig det verste.»

Geir er en skilt oslomann i 50-årene. Han har ikke utdanning utover videregående og har kun hatt lavtlønnete jobber. Etter skilsmisse flyttet han ut av rekkehuset de eide, og lot ekskonen sitte med det, for at datteren skulle slippe å flytte. Datteren har de hatt delt omsorg, og Geir har alltid strukket seg langt for å finne leiebolig innen datterens skolekrets. Dét har ikke vært enkelt. Som regel har han kun fått tilbud om kortvarige leiekontrakter. De siste femten årene har han leid åtte forskjellige boliger. Et sitat fra intervjuet med ham danner bro fra dette temaet som er *trygghet*, i det han snakker om midlertidighet, rotløshet, vissheten om at ting ikke kommer til å vare, til det neste temaet om *frihet*, i kraft av at han snakker om problemer med å gjøre boligen til sin egen og den manglende muligheten til å bestemme selv når han vil flytte.

(Intervjuer:) hvis du skal sammenlikne deg med ... sammenlikne deg med alle de som eier bolig i Norge, altså hva hadde vært annerledes i ditt liv hvis du hadde eid bolig? Hvordan hadde hverdagen ...

(Geir:) [avbryter:] Når man bor midlertidig, så ... i hvert fall sånn det har funket for meg, så har ikke jeg da satt mitt *preg* – personlige *preg* – så veldig mye på ... på å *gjøre* noe. Fordi om det ikke kanskje har vært noe begrensning fra utleiers side, men ... det er ikke den følelsen at det er ... «okei, jeg skal kanskje flytte herfra om et år, så hvorfor skal jeg legge noe i dette her?» Og ... men det er vel ... det er den der rotløsheten ved det, altså. Du *vet* at dette her kommer ikke til å vare. Altså, jeg vet jo at det finnes leieforhold som ... folk som har leid tjue år samme sted, det er fullt mulig. Men ... men min erfaring, da, etter å ha flyttet så mye ... [...] [Og] det er det å gjøre det til sitt *eget*. Og det ikke å behøve å *tenke* på at «ja ja, kanskje om ett år, så må jeg ut igjen, begynne å pakke ned og flytte videre». Og det er en ganske stressende tanke og den har jeg jo hatt med meg hele tiden. Egentlig. Det er stadig sånne tanker som dukker opp og at ... «Okei, det er ... jeg kan jo få beskjed av utleier at ... skjer det et eller annet som gjør at jeg blir nødt til å flytte og har et par måneder på meg». Det kan skje, og det er sånn som henger over meg hele tiden, det er en veldig usikkerhet med det. Og det er selvfølgelig noe helt annet når man eier og velger selv om man vil selge eller ikke.

5.2 Frihet

Frihet er en del av velferdsstatens idealer knyttet til prinsippet om autonomi. Dette innebærer at staten skal la borgerne fullføre sine livsprosjekter slik de selv ønsker. Prinsippet stiller krav om at den enkelte borger skal kunne fatte selvstendige beslutninger og at staten gir folk likeverdige muligheter (Halvorsen 1996). Mange i vårt materiale er for lengst forbi det stadiet der de har frihet til å velge markedsstyrte løsninger og for eksempel kunne kjøpe egen bolig. Noen «tvinges» inn i det private leiemarkedet, med høye husleier og risiko for utrygghet underlagt utleiers preferanser. Personer med lav sosial anseelse, som rusavhengige og personer med psykiske lidelser, har som oftest små muligheter på både eiermarkedet og det private leiemarkedet. Personer i denne kategorien kan «redde» seg gjennom tildeling av kommunal bolig, hvis økonomien er dårlig nok og livsmestringsproblemene store nok, eller de kommer inn i en rehabiliteringsbolig. Flyktninger som kom sent til Norge, slik som våre somaliske informanter, har prøvd å orientere seg på det private leiemarkedet, men opplevd dette svært usikkert og problematisk. Også for flere av disse har kommunal bolig vært en redningsplanke. Det er slik sett antakelig ikke egnet til å overraske, at mange informanter tematiserer boligeierskap slik Ebyan gjør når han sier at

(Ebyan:) å eie hus, det er *frihet*.

Ebyan er fra Somalia. Han er gift, har fem barn, er uføretrygdet og leier privat. Han har selv sluppet mye av den flyttingen som preger boligsituasjonen til mange

somaliske familier, selv om han til tider har vært redd for å måtte. Han kjente likevel godt til og var bedrøvet over hvordan forholdene er for mange somaliske familier i det private leiemarkedet (flytting, diskriminering, vanskelig å få bolig). Ebyan setter verdien av boligeierskap høyt, og er svært stolt av sitt eldste barn som nylig har kjøpt sin første leilighet.

Det lille sitatet fra intervjuet med Ebyan fanger en bred tendens i vårt materiale, på tvers av de forskjellige portrettene. Boligeierskap handler om frihet, og da både frihet *fra* noe og frihet *til* noe: (1) fravær av avhengighet (eller fravær av ytre tvang; jf. Aakvaag 2005:160), (2) økonomisk frihet (se senere), og (3) frihet til å bygge identitet.

Camilla, som er uføretrygdet og har en usikker leiesituasjon, sa det slik:

(Camilla:) Jeg føler at det å kanskje eie sin egen bolig er den motvirkningen man har mot å liksom alltid være i et avhengighetsforhold til noen andre, da. For noe som du er helt avhengig av, ikke sant? Det er derfor det blir et sånt kanskje usunt avhengighetsforhold, og jeg tror det er derfor alle i Norge ser på liksom at noen ... at det er noe man bør, at man bør kunne delta i det markedet fordi ... ja, for å liksom sikre sin egen fremtid og ha den der ... at det har noe med *frihet* å gjøre, da. Selvbestemmelsesrett og ikke være avhengig.

Boligeierskap er et vern mot et «usunt avhengighetsforhold», sier Camilla. Det usunne ved dette forholdet, er at hvis man ikke eier, så er man avhengig av noen andre for å få oppfylt et gode (bolig) som man faktisk er totalt avhengig av. Oppfyllelse av basale behov (tak over hodet og trygghet i livet; jf. Maslow 1943) er prisgitt en annens vilje – det er ikke noe man har råderett over selv. Frihet peker her mot autonomi og kontroll over egen livssituasjon, og kontroll over noe som påvirker egen velferd og egne levekår. Den personen som Camilla her har i tankene er den private utleier, som har makt vis-à-vis deg selv. Boligeierskap fremstår følgelig for Camilla som å være fri fra maktrelasjon.

Den manglende friheten som mange informanter her snakker om, eller den underlegne maktposisjon de er i, handler særlig om leiekontrakt og usikkerheten ved hvor lenge man kan bo der man bor (dersom utleier skal ta bolig i bruk selv). Når man eier, så velger man *selv* om man vil bo et sted eller flytte. Det er da ingen andre viljer enn ens egen som bestemmer, er oppfatningen her.

Lene, en av våre «deklasserte», berørte dette. Hun er eneforsørger og bor i et privatleid rekkehus sammen med sine to tenåringer. Flere ganger har hun søkt om boliglån i privat bank, men har fått avslag både på dét og på startlån hos kommunen. Grunnen er at hun har for lav betjeningsevne (mye på grunn av forbruksgjeld). Hun forteller hvorfor hun så sterkt ønsker å eie.

(Lene:) Det [å eie] gir deg en sikkerhet og det gir deg valgmuligheter, rett og slett. Ja. Nei, altså, det er jo klart: Kjøper jeg noe, så kan jo *jeg* velge om jeg vil bo der for

evig og alltid *eller* om jeg vil selge. Men hovedpoenget er at det skal være *sikkert*, selv ... altså ... Og trygt for ... for oss, så lenge barna fremdeles bor hjemme.

(Intervjuer:) Ja, det gir valgmuligheter å komme seg inn på ... ?

(Lene:) Mm.

(Intervjuer:) ... som du ikke har nå?

(Lene:) Ja.

(Intervjuer:) Mm. På hvilken måte?

(Lene:) Ja, hvis du har lyst å rive ned en vegg for lage en større stue, så *kan* du det. Det er ingen som ypper seg, eller ingen som kranbler eller ingen som synes det er teit. Sant? Ingen som krever penger av deg etterpå. Og ... Ja. Sånne ting ... eh ... Altså, du har ... *mye* større frihet, enkelt og greit. Ja.

(Intervjuer:) Som du ikke *har* nå?

(Lene:) Nei. Stemmer det! Mm.

(Intervjuer:) Så på den måten, så preger boligsituasjonen din deg?

(Lene:) Klart det! Det hindrer meg i gjøre ganske mye som jeg egentlig ellers *kunne* ha tenkt meg å gjøre. Sånne som bare det å ha en fin grei hage, for eksempel. Nå fikk jeg høre i fjor sommer at naboene kaller min del av rekken for «slummen». Og det er fordi han som var ... han jeg leier av, han har ikke prioritert hagen. Så det er råtten terrasse og ... bak på baksiden òg, men nå har jeg jo ryddet i ugresset og alt sånt, da ... Men det er jo klart, hadde det vært mitt, så hadde jeg jo valgt å bruke litt penger på det. For å få det til å se sånn noenlunde ut. Og så trives du faktisk bedre når det ser litt greit ut òg, da. Men i og med at det ikke er mitt, så har jeg ikke lyst å bruke særlig mye penger på det. Ikke sant?

Det Lene har i tankene når hun snakker om frihet, er nettopp de tre dimensjonene (1) frihet fra avhengighet, (2) økonomisk frihet (dette hadde hun snakket om tidligere, som i «handlefrihet») og (3) frihet til å bygge identitet. Frihet fra avhengighet (1) oppstår ved at hun kan velge selv hvorvidt hun vil flytte eller ei. Dette er frihet til flytting, dersom en *ønsker* det (som er en helt annen situasjon enn den «ufrivillige mobilitet» som ble antydnet i portrettene i forrige kapittel). Økonomisk frihet (2) er at man ved å eie, sparer og en gang blir fri fra gjeld.

Men Lene peker altså også mot en tredje frihetsdimensjon: (3) frihet til å bygge identitet. Dette kommer til syne når hun begynner å snakke om oppussing og utbedring av hagen. Det vil si, hun er nok fri til å utbedre hagen dersom hun ønsker det, men selve leieforholdet – hun kan risikere å måtte flytte – medfører at hun ikke har noen interesse i å gjøre det, fordi det i siste instans er arbeid for en annen person. Resultatet er at hagen forfaller, den fremstår som «slummen» i husrekken. Lene er heller ikke fri til å pusse opp inne, dersom huseier ikke tillater det. Flere av de intervjuete nevner nettopp dét som frustrerende, blant annet ikke å kunne «slå inn en spiker der jeg vil».

Ganske mange informanter, særlig blant de deklasserte, trakk fram nettopp dette siste momentet ved å eie kontra leie: Bolig er en arena for selvrealisering, et sted hvor man bygger identitet og et «hjem», noe man er mer forhindret fra som

leietaker. Dette er den dimensjonen ved boligen som Schéele kaller «boligen som prosjekt» ([1994], sitert i Nyström 2007:58–59). Aubert beskrev i sin tid hjemmet som jegets/identitetens forlengelse ([1981] i Ulfrstad 2007:74; jf. Ulfrstad 2011:27–28). Dette handler om «frihet som selvrealisering», eller frihet som ekspressivitet (jf. Aakvaag 2005:166). Man skaper og virker – bygger seg selv – gjennom et ytre medium: boligen. Flere informanter mener at man langt på vei er avskåret fra dette som leietaker, enten fordi man ikke får lov av huseier (eller føler det vil bli misbilliget) eller fordi man ikke tillater seg å ville det, da selve følelsen av midlertidighet gjør at ens identitetsbyggende prosjekt (oppussing og vedlikehold, med mer) vil være bortkastet dersom en igjen må flytte. Selv om ingen informanter sa det, så kan man også spørre seg om ikke også selve flyttingen da vil oppleves som verre, hvis man har investert mye av seg selv i boligen.

(Camilla:) jeg tenker jo at hvorfor skal jeg bruke av masse penger – som jeg ikke *har* en gang – på å sette opp for eksempel gipsplater for å få det mindre trekkfullt og bruke mindre strøm? Hvorfor skal jeg gjøre det, når han [huseier] kanskje bestemmer seg for ikke å fornye kontrakten allikevel, i september, og da har jeg gått i gang og malt og brukt masse energi på det? Og så har jeg malt noen ting ... soverommet var flaskegrønt, så det tok jeg meg friheten til å male, og så kjøkkenet som jeg malte litt og bygde opp noe sånn ekstra hyller og sånn. Men det *er* det, du føler liksom at det er sånn derre at ... du blir ikke kvitt den *midlertidige følelsen*, du tenker i hvert fall at å investere i å få det annerledes hjemme, det blir bare ved hjelp av møbler og møblering.

Den *midlertidige følelsen* – som kan stå som en slags samlebetegnelse for hele vårt materiale, men særlig for de som leier privat – gjør at en ikke tillater seg å pusse opp. Kort fortalt, en legger mindre innsats i å gjøre boligen til et «hjem».

Dette handler også om *tilhørighet*, som omhandles i neste avsnitt.

5.3 Tilhørighet

Vi siterer Katrine, en av de deklasserte, flere ganger. Det var både fordi hun hadde mye på hjertet og fordi hun representerte en «spisset versjon» av synspunkter og erfaringer som mange delte med henne. Før skilsmissen bodde Katrine i et hus familien eide selv. I dag strever hun med å finne et egnet sted å bo til seg og barna, som hun har aleneomsorg for. Hun ga uttrykk for å føle seg som en kasteball i det private leiemarkedet (til dels også mellom velferdsstatlige kontorer). Tanken på at familien kan måtte flytte, den korte horisonten og utryggheten hun føler rundt boligsituasjonen, uroer henne sterkt – gir henne ikke fred.

(Intervjuer:) Men det der du snakket om, forskjellen på å eie og leie: Det er mye det med ro og stabilitet, da? Altså, trygghet? Er det andre ting som er liksom ... ville vært forskjellig i ditt liv hvis du eide?

(Katrine:) [avbryter:] Ja, men jeg er jo [ville vært] sikra for livet! Ikke sant? Jeg har jo en sikkerhet for at «dette huset kan jeg bo i så lenge jeg bare betaler gjelden på det», ikke sant, og utgiftene. Så har jeg en bolig som jeg kan *ha*, som mine barnebarn kan komme til. En plass hvor vi kan skape en ... familiær trygghet. Hvor du har en ... hvor grunnsteinen for familien ligger [gråter]. Slik som jeg har med mor sitt hus – jeg kommer alltid *hjem* dit. Du har alltid et *hjem* å komme til. Ikke sant? En plass hvor du kjenner at når du går inn de dørene, så er det liksom som at ... hele livet ditt går forbi, ikke sant? Jeg kjenner at «her hører jeg til». Du får en tilhørighet som du aldri klarer å finne ... Om du aldri så mye leier i *ti* år på samme plassen, så får du ikke den tilhørigheten, for du vet at én dag, så må du gi slipp på det. Ikke sant? Én dag, så er du *nødt* til å flytte ifra den plassen.

Det Katrine hadde snakket om forut for vårt spørsmål, var trygghet og stabilitet i et noe kortere perspektiv (forutsigbarhet for barna) enn det hun nærmer seg her. I dette utdraget snakker hun om livsløp og kontinuitet over generasjoner. Hun vil ha en bolig der hun kan bygge en kjerne eller en «trygg base» for familielivet, som er en videreføring av de følelsene hun knytter til huset til sin mor. Katrine vil, som hun sier, ha et *hjem* hvor hun hører til. Og med et «hjem» sikter hun til at boligen hun bor i, som den hun vokste opp i, er en forlengelse av hennes eget indre, en fysisk manifestasjon av hele hennes biografi, som strekker seg både bakover (egen oppvekst) og fremover (barnebarn). Dette er «hjemmet som livets arkiv» (Seele [1994], sitert i Nyström 2007:59). Og ifølge Katrine vil ikke en leid bolig kunne oppfylle denne dimensjonen, som handler mye om identitet, som i å være tilknyttet og medskaper av et fellesskap: familien gjennom generasjoner. Uansett om du kan leie i lang tid og dermed langt på vei får ivaretatt behovet for trygghet og forutsigbarhet, så kan denne formen for fellesskapsdannelse og tilhørighet ikke ivaretas i en leieleilighet, slik Katrine ser det. Én dag, selv om det kanskje er tjue år til, så blir du som leietaker nødt til å flytte. Da forsvinner denne grunnsteinen i familielivet, la oss kalle den en base for kontinuitet mellom generasjoner.

Dette var dypt følt hos Katrine. Ikke alle ga uttrykk for et så sterkt emosjonelt tilknytningsbehov til bolig og familie – altså til boligen som «grunnstein for familien». Klarest kommer det til uttrykk hos de deklasserte med barn, og da mest hos de som *har vært* i berøring med denne formen for tilknytning, ved at de har eid bolig som de har måttet selge. Vi registrerte det også hos flyktningfamilier, men ikke hos psykisk syke og rusavhengige, noe som antakelig må tilskrives at mange av disse allerede for lenge siden har avskrevet muligheten både for å gjenoppta eller skape et vanlig familieliv *og* for å eie egen bolig. De kan nok drømme om det, men det er antakelig ikke nær nok i tankene til at det blir nevnt i et intervju.

Men om ikke alle ga klare uttrykk for dette «boligen som grunnstein for familien»-perspektivet – heller ikke alle familier gjorde det – så er *tilhørighet* et viktig stikkord for å forstå hvorfor folk ønsker å eie bolig. Tilhørighet overlapper opplagt trygghet, i den forstand at trygghet kan sees som forutsetning for tilhørighet. Men der det vi skrev om under trygghet handler mest om forutsigbarhet i livet på relativt kort sikt, blant annet knyttet til leiekontrakter og hvorvidt utleier vil ta i bruk

boligen selv, og er knyttet til bekymring for å måtte flytte og for konsekvenser for barn, så handler tilhørighetsønskene mer om livets sosiale og identitetsmessige sider, for eksempel om de sosiale fellesskapene man knytter an til og søker seg mot.

Her kan vi skille mellom forskjellige (nivåer av) fellesskap. Ett (1) er boligen som arena for familiefellesskapet, slik vi så Katrine snakket om, og om hvordan eieformen kan fremstå som den eneste som ivaretar et generasjonsperspektiv på dette fellesskapet. Dernest (2) kan man snakke om nabolaget som et sosialt (og symbolsk) fellesskap som mange mener at boligeiere lettere vinner innpass i og finner sin tilhørighet til. Endelig (3) kan man tale om større kulturelle fellesskaper, og hvordan mange opplever å befinne seg på «feil» side av en (med Lamont 2000) symbolsk grense, knyttet blant annet til «norskhet».

Tilhørighet i *nabolaget* (2), og tilgang på den sosiale kapital (nettverksressurser) som dette kan tilby, er et moment som nevnes av flere informanter, og i alle portrettene. «Aiesha» er født i Somalia, enslig mor og bor i en kommunal bolig, den eneste i husrekken. Hun snakket om hvordan man ikke «kommer inn» i nabolagene når man leier, selv i de tilfeller hvor man, som henne, sannsynligvis skal bo på stedet i mange år.

(Aiesha:) [Når] du ikke eier, så du føler du at du er *gjest*.

(Intervjuer:) Mm. Selv her som du kan bo i ti år ... føler du deg som gjest?

(Aiesha:) Ja ja. Så lenge du ikke eier, så du føler deg som gjest. Alltid [...] Og du kan sitte sammen med naboen og så du hører jo – det er bra for konversering og dialog – og så hører du liksom at de planlegger liksom: «Vi skal gjøre noe utbedring av det der», ikke sant, «vi gjør det der og ... » Ikke sant? Da har du blitt ... tilside-satt. Du er ikke inkludert. Du føler deg litt utstøtt. Så ... verdigheten, da. Og de [naboene] forteller deg direkte, liksom: «Ja, vi tror du skal bo der i den leiligheten, den kommunale, i ti år nå.» De sier: «Jeg har bodd her i tretti år» og liksom ... men de teller liksom ... fordi det er jo en familie som har bodd her før. Ikke sant, «du skal bo her i ti år og så etter ti år, du er ferdig.» (humrer)

(Intervjuer:) Ja? Hvordan føles det?

(Aiesha:) Jeg sier «ja ja ja», men det er en dårlig følelse. Ja. [...] For når du eier, så er du nitti prosent tilfredsstilt. Ikke sant? Du føler at du tilhører der, at du bor i det land som du bor i, at du er en del av samfunnet. Ikke sant? En del av familie og av nærmiljøet. For eksempel når det ... når det er dugnadstiden, da ... De som kommer ut for å delta i dugnaden, de fleste av dem, det er jo de som eier. Og av resten er det bare én eller to som kommer. Fordi de [leietakere] mangler den følelsen.

(Intervjuer:) Ja. Er det følelsen av å høre til på en måte eller ... ?

(Aiesha:) Jo, jeg har observert det. Det er noe som jeg har observert og så ... jeg snakket med de som var med på dugnaden, de som var med på den. Og de fleste av dem var jo eiere, ikke leiere. Ikke sant? Ikke leiere. Så ... jeg vet ikke om det er hovedårsaken eller ... men du kan se det. Det er noe der.

Du er gjest når du ikke eier, sier Aiesha. Selv om hun skal bo der i mange år – hennes formening er at hun kan bo i leiligheten så lenge barna bor hjemme – så føler hun seg som en gjest. Og både indirekte og direkte kommunikasjon fra naboer bidrar til denne følelsen. Indirekte føler hun seg ekskludert fordi hun, som leietaker, ikke har verken mulighet eller insentiv til å pusse opp leiligheten sin, og følgelig havner på utsiden av alle diskusjoner om oppussing av bolig – diskusjoner som jo, i all sin prosaiske hverdagslighet, kan sies å være viktige i norske nabolag. Direkte får hun høre fra naboer at de regner med at hun kun skal bo der i noen år, altså at naboer forventer at hennes tilstedeværelse er midlertidig. Endelig er dugnaden en symbolsk markør som peker på at det er en relasjon av en innside og en utside i spill. Der er det nesten bare boligeiere som deltar, sier Aiesha. De andre, og henne selv inkludert, har ikke den riktige «følelsen», for boligen, stedet og nabolaget. Vi får anta at Aiesha med ordet følelse peker mot tilknytning.

Aiesha berører her altså en innside–utside-relasjon der boligeierskap framstår som kulturell markør. Hva gjelder både det lokale fellesskapet (nabolaget) og det større (landet, samfunnet, det nasjonale, som vi skal berøre under), støter hun som leietaker på det vi har begrepsfestet som en *symbolske grense*, en grense rundt de fellesskap som hun aspirerer mot (jf. Lamont og Thévenot 2000; Lamont 2000; jf. Douglas 1966). Dette er en grense som øyensynlig gjør at hun stanger hodet mot veggen. Symbolske grenser er forståelsesrepertoarer som forteller oss hvem/hva som er definert på innsiden og utsiden av gitte fellesskaper. Eierskap eller ikke er her en viktig markør.

Et annet teoretisk begrep som kan være nyttig her er *sosial kapital*, som i sin enkleste betydning peker mot de «[r]essurser som er tilgjengelig gjennom uformelle nettverk» (Bø og Schiefloe 2007:238). Portes skriver at det er økende enighet om at sosial kapital kan forstås som «[...] aktørers mulighet til å sikre seg goder gjennom medlemskap i nettverk og andre sosiale strukturer» (i Nysæther 2004). Beretningene fra flere informanter (særlig foreldre) i det private leiemarkedet tyder på at sosiale relasjoner kan være dels ustabile. Vi har beretninger om at både barn og voksne – i særlig grad synes det å gjelde barn – blir forsiktige med å inngå vennskap med andre i nærmiljøet, fordi faren for å måtte bryte vennskskapsrelasjonene er til stede. Mange av de deklasserte og flyktingene i vårt materiale kan således sies å være opptatt av eierskap også på grunn av den sosiale kapitalen som unnslipper dem per i dag. Og hvis man kan forstå tilhørighet til et nabolag og folkene som bor der som et aspekt av sosial kapital – sosiale og psykiske ressurser gjennom stabile sosiale relasjoner – så er også dét et mål som folk etterstreber.

Kort fortalt handler denne formen for tilhørighet om ens lokale integrasjon.

Men hva gjelder eierskapet som en symbolsk grense, så peker materialet også utover den rent lokale tilhørigheten, altså følelsen av å være inkludert i et nabolag eller ei, og føle tilknytning til bolig, nabolag og naboer. Dette dreier seg også om større kulturelle fellesskaper (3), om både «normalitet» og «norskhet».

Vi har tidligere omtalt boligeierskap som noe som fremstår som et «kulturelt mål» (med Merton 1968), som stilles opp for norske borgere, som vi alle forventes

å etterstrebe. Dette ser også ut til å få den konsekvens at det å *ikke* nå målet kan forbindes med identitetsmessig utenforskap. Flere informanter synes å søke boligeierskap for å være i «det gode selskap», så å si.

Således er det talende at noen informanter aspirerer mot boligeierskap også for å bevare eller oppnå status som et «fornuftig menneske». Materialet tyder her på boligeierskap signaliserer fornuft (mye på grunn av trygghet og økonomi), mens ulike former for leie kan signalisere det motsatte.

Vi skal ikke gå i detalj på dette momentet, og nøyer oss med kort å nevne den (den drøftes mer i kapittel 8). Det er imidlertid verdt å merke seg at det var kun hos informanter som lignet våre portretter av «deklasserte» at man ønsker å kjøpe for å bli ansett som fornuftig av andre mennesker. «Vibeke» og mannen har tre barn. De drev tidligere et eget firma og hadde da relativt god økonomi. Men firmaet gikk konkurs, og de fikk problemer med å betjene boliglånet. Huset de bodde i ble da solgt på tvangsauksjon. Referansegruppen som Vibeke aspirerer mot og sammenligner seg med, er først og fremst norske boligeiere.

(Vibeke:) Altså, jeg anser det å eie som en fornuftig investering [...] Og det å eie i seg selv er ... det er *fornuftig!* Altså, det ... og fornuft er litt status, [humrer] om du vil. Og ikke bare si: «nei, det spiller ingen rolle, vi går og leier og betaler en masse penger som ikke vi får noen ting igjen for annet enn ... kun tak over hodet i én måned frem i tid».

(Intervjuer:) Er det viktig ... som status, da, å være ... altså, dette med å være...

(Vibeke:) [avbryter:] Ja, å eie! Som fornuftsstatus, om du vil, så er det viktig for meg å eie. Og trygghet. Men ... men *hva* jeg eier – så lenge det er plass til oss og så lenge vi har det bra der – dét spiller ingen rolle.

Det er fornuftig å eie, sier Vibeke, både økonomisk og for å ha trygghet i familien (jf. noe mer enn «tak over hodet i én måned frem i tid»). For noen er altså boligeierskap en nøkkel til å være innlemmet i fellesskapet av fornuftige mennesker – å inngå blant de «normale» (se kapittel 8). Men i intervjuene pekte polariteten eie/ikke eie også mot andre aspekter av kulturelle felleskaper. Det synes også å handle om «norskhet».

Under portrettet av flyktingen Aswad siterte vi en somalisk informant som sa at «du er ikke i Norge før du eier», som er et bastant og samtidig uhyre informativt utsagn. Slik vi tolker utsagnet, peker det både på en nær håpløshet for en del flyktningfamilier i det private leiemarkedet,¹⁹ mot den mer generelle opplevelsen av leie betyr at man ikke «slår rot» (i nabolag), samt mot at nesten alle i Norge eier sin

19 Jf. Dagsavisen 20. september 2011.

egen bolig, at boligeierskap er kulturelt forankret. Det peker nok også delvis på den sosiale nedturen disse har opplevd gjennom migrasjonen. Disse informantene hadde vært boligeiere i hjemlandet. Migrasjonen, som innebar at de ikke lenger er det, var i den forstand en kraftig deklassering identitetsmessig sett («klassereise nedover», se Orupabo 2010). Dette har betydd tap av verdighet, slik Akram formulerte det. Dersom de skal gjenerobre sin tidligere posisjon, sin verdighet og sitt «sense of place» som autonomt og verdig menneske, så må de bli boligeiere også i sin nye samfunnskontekst.

Våre informanter med flyktningsbakgrunn (både somaliske og tsjetsjenske) forbandt entydig det å eie bolig med å «bli norsk». Boligeierskap blir for dem en klar indikasjon på *integrering* og norskhet.²⁰ Vi ante flere ganger i intervjuene en viss misunnelse overfor pakistanere, som i langt større grad har etablert seg som boligeiere og som også ofte eier de leilighetene våre somaliske informanter leier (jf. Søholt 2001 og 2009.) Riktignok er boligeierskap et godt stykke utenfor deres rekkevidde per i dag, grunnet økonomi, for flere i kombinasjon med religiøs fortolkning (rente = haram), men de så alle betydningen av å eie bolig med tanke på full inklusjon i det norske samfunnet. Og flere av dem skattet høyt det at barna deres, som ofte tar høyere utdanning, har blitt eller ser ut til å kunne bli boligeiere. På sett og vis får disse da en «forsinket introduksjon», via barna, til det norske fellesskapet de aspirerer mot.

Ebyan er far til fire. Han har aldri selv har klart å kjøpe egen bolig, men snakket mye om hvor viktig det er å «kjøpe hus». Vi spurte ham derfor spørsmålet

(Intervjuer:) Tenker du at ... det du sier om at det er viktig å eie hus – henger det sammen med integrering? At det er viktig for integrering å kjøpe hus?

(Ebyan:) Eiendom – økonomi ... Når du kjøper hus, du skal fast bo her! Og det er en del av integreringen. Mens hvis du ikke kjøper hus, du er ... du står ikke på to bein her, du har bare ett bein her. Så å kjøpe hus, det er to bein. Du bor fast! Du bor her [...] Så å kjøpe hus, det er én del av integreringen.

Hvis man eier bolig, så er man bofast i Norge, sier Ebyan. Det handler om å slå rot i Norge. Resten av intervjuet med ham viste at forestillingene om bofasthet kan forstås både som lokale (unngå flytting) og generelle (tilhørighet til landet). Eller som Bedri sa det, når du leier, så er det hele tiden, for hver flytting, som «å starte fra null igjen, uten å ha røtter.»

²⁰ Lignende uttalelser fra somaliere som ikke eier egen bolig finnes også i Søholt 2001 (se s. 99).

Dawaad er enslig far med syv barn, og leier privat. Han sa at dersom han eide, så «skulle jeg ha vært veldig glad. Jeg skulle ha følt at jeg *bor* i Norge. Nå er jeg på flyttefot hele tiden».

Det å eie sin egen bolig forstås altså av disse som å bli norsk og føle tilhørighet i sin nye samfunnskontekst. I en teoretisk forstand er dette *medborger-skapets* uformelle side, tilhørighet til fellesskaper (Brochmann 2002). Det å måtte flytte, og ikke gro røtter, skaper en følelse av ikke å høre til det norske samfunnsfellesskapet. Det gir en følelse av utenforskap, av svakt medborgerskap.

Det var i det hele tatt slående dette at våre flyktningsinformanter så sterkt forbandt boligeierskap med integrering og å erverve seg norskhet, og da kan hende både som selv å føle seg norsk og som å bli ansett som norsk av andre (jf. Vassenden 2010; 2011). Dette kan forstås på flere måter. På den ene siden kan det tolkes som at man kulturelt sett etterstreber det som er den gjeldende normen i Norge – jf. boligeierskap som et «cultural goal» (Merton 1968), eller som det «normaliserte» (jf. Gurney 1999), altså norskhet som kulturell størrelse. Alternativt kan vi forstå norskhet som en metafor for tilhørighet (jf. tidligere): til sted, lokal-samfunn og det større samfunnet. Som Aiesha, sitert over, sa det:

(Aiesha): Når du eier, så føler at du tilhører der, at du bor i det landet som du bor, at du er en del av samfunnet. Ikke sant? Og en del av familie og av nærmiljøet.

Antakelig peker disse utsagnene både mot et ønske om inklusjon i det nasjonale fellesskapet (altså det «forestilte fellesskapet», Anderson 1983), mot norskhet som en noe mer prosaisk tilhørighetsform (huset, stedet og nærmiljøet), til et lokalt fellesskap, og mot norskhet som en metafor for rotfasthet. Vi tror også det peker mot en opplevelse av at for å være på innsiden av normdannende (meningsbærende) moralske fellesskaper i Norge, så føler mange at de må man eie bolig. Og vi har altså sett at dette har gyldighet utenfor migrantenes rekke – om enn sistnevnte kan ha en særegen fremmedhetsfølelse vis-à-vis de symbolske fellesskaper som de nærmer seg gjennom migrasjon (jf. Schütz 1944). Somaliere har generelt en «outsider»-posisjon i det norske samfunnet (Engebriksen 2006).

At dette kan gjelde også for andre enn migranter, fikk vi en bekreftelse på fra en majoritetsnorsk informant: Situasjonen til Johanne er litt atypisk i vårt materiale (hennes livshistorie er det ikke), fordi hun på intervjuetidspunktet nettopp hadde tatt steget over i boligeiernes rekke for andre gang i voksen alder. Etter lang tids «fattigdomstilværelse» som eneforsørger med sosialstønad, hadde hun nylig fått en samboer med stabil økonomi. Sammen har de kjøpt et lite hus utenfor Oslo. Det interessante i denne forbindelse er hva dette hadde gjort med familiens følelse av å være på innsiden og utsiden av det fellesskap hun kaller «den norske befolkningen».

(Johanne:) Det ser jeg jo på barna mine, at de synes det er ... De er *stolte* over at vi nå eier vårt eget hus igjen. De [sier til venner:] «ja, du må komme og se på huset vårt».

Altså, de synes det er litt gammelt, da. «Ja ja, men det skal vi pusse opp,» sier jeg, vet du, «hovedsaken er at vi har det koselig og vi har det vi trenger og vi har mat på bordet.» Men de er veldig stolte av at de har blitt huseiere. *Veldig stolte.* Endelig, så er vi liksom en del av den norske befolkningen.

Også blant majoritetsnordmenn som ikke eier bolig kan det altså oppstå en opplevelse av utenforskap vis-à-vis det norske samfunnet, som ligner den som migranter kan bære og som vi har sett at kan forsterkes når sistnevnte føler seg rotløse vedrørende bolig og hjem.

I en teoretisk forstand kan man si at mange vil strebe mot boligeieridealet, fordi dette fremstår som en forutsetning for å realisere *medborgerskap*, i betydningen innlemmelse og tilhørighet i meningsbærende fellesskaper (Brochmann 2002; Meyer 2000).

5.4 Økonomi

De økonomiske sidene ved ikke å kunne eie bolig opptok mange, og da som noe som gjaldt på både kort sikt (utgifter her og nå) og lengre sikt (sparing og nedbetaling av gjeld). Med noen unntak er rusavhengige og personer med psykisk lidelse mindre opptatt av det siste punktet enn øvrige informanter, noe som kan antas å skyldes at deres førsteprioritet er et å ha et stabilt sted å bo, ikke å legge opp kapital.

Når det gjelder kort sikt trekker mange inn at særlig i det private leiemarkedet er det svært dyrt å bo. Dette er en strukturell egenskap ved relasjonen utleier–leietaker. «De fleste leier ut for å tjene penger. [...] En del av husleien vil derfor gå med på å dekke utleiers profitt,» som det heter i NOU nr. 15 2011 (s. 53). Hvis en utleier ønsker å tjene på å leie ut, som de fleste utleiere naturlig nok vil gjøre, så må altså fortjenesten dekkes over husleien som leietakeren skal betale. En vanlig privat husleie i vårt materiale er 8000 kroner i måneden for en liten toroms leilighet og 16 000 i måneden for et rekkehus. De som er leietakere hos kommunen har gjennomgående lavere husleier enn de som leier privat (men flere forteller at kommunen har økt dem suksessivt, jf. portrettet Per, «langtidstrygdet forsørger»). For mange av dem vi intervjuet, både kommunale og private leietakere, er bo-utgifter en stor belastning på økonomien, og kilde til sterk bekymring i hverdagen.

I Norge er skattefradrag på eid bolig et fremtredende trekk ved boligpolitikken. Dette har vært et viktig virkemiddel for å oppnå en høy andel selveiere, men slik Stamsø peker på, favoriserer skattefradrag rike og de som allerede eier bolig (2008:210; se også NOU nr. 15 2011, s. 24). Det er også stor motstand mot skattlegging av bolig i Norge. Det en kan si er konsekvensen av skattefradraget og av fraværet av skattlegging, er at rikes boligkonsum (eller investering) er sterkere offentlig subsidiert enn de fattiges. Dette er et på mange måter et ironisk trekk, gitt den sterke vektleggingen av likhetstenkning i Norge (jf. Stamsø *ibid.*).

Mot et slikt bakteppe skulle man kanskje forvente at personer som ikke kommer seg inn på i boligeiermarkedet, eller som ikke klarer å forbli der, ville fremme kritikk av den politikken som føres, fordi den ikke er til deres fordel som leietakere. Men en slik politisk kritikk²¹ – jf. Stamsø (ibid.) – ble vi aldri servert. Selv om vi ikke spurte direkte, er det verdt en kommentar, da den økonomiske forskjellen mellom å eie og å leie var på manges lepper. Det kan nok være flere årsaker til at skattefradraget (28 prosent av gjeldsrenter) ikke ble nevnt i intervjuene. Kan hende vet en del rett og slett ikke om det. Og kanskje noen enkelt og greit ikke gjør den koblingen at skattefradrag på gjeldsrenter angår dem som leietakere. Vel så viktig tror vi det var at et flertall i vårt materiale faktisk ønsker seg *ut* av det private leiemarkedet. Noen aspirerer «oppover», mot eiermarkedet, andre aspirerer «nedover», mot kommunal utleiesektor.

Urettferdighetsperspektiver møtte vi altså lite av. Men folk er opptatt av at det å eie er å *spare*. «Hvis du kjøper din egen leilighet, så er det nesten som du sparer dine egne penger,» sa Marjam, som leier av kommunen. (Marjam er fra Tsjetsjenia, er gift og har fire barn.) Å leie er derimot «penger rett ut av vinduet» (Lene, eneførsørger), som var en formulering som flere tok i bruk. Man «låner mot betaling», sa Katrine, mens Camilla (syk og lav trygd) kom med følgende utsagn.

(Camilla:) Du vet at eier du, så blir det sannsynligvis billigere og billigere. Hvis du leier, så vet du at det blir dyrere og dyrere. Og hvis man er fastlåst i en situasjon med lav inntekt [...] du må forberede deg på å stå på ... ja, på å flytte hvis husleien går opp og det gjør den som regel alltid, ikke sant?

Det er mange som trekker frem det som Camilla her sier, at det å forbli i leiemarkedet gjør at en ikke kan se frem til en bedring i personlig økonomi. Snarere er det omvendt. Flere informanter snakker om dette, at en ikke har økonomisk *frihet* å se frem til (jf. tidligere). Man kommer ikke til å ha sin egen bolig, som er kun ens egen, og hvor gjelden er nedbetalt. Flere sier bent frem at dette er bittert. Det er bittert med tanke på fremtiden, og det er bittert her og nå, at en gir bort penger som kunne vært brukt til å betjene et boliglån. (Bitterheten forsterkes gjerne hos de som har søkt startlån, men fått avslag.)

(Vibeke:) bare tanken på at ... vi betaler for at andre kan betjene sine boliglån ... det synes jeg jo er ... den er *tung* å svelge, altså. Det kunne gått rett inn på vår egen

21 For politisk kritikk, se aviskronikk av Aksel Braanen Sterri i Aftenposten 24. oktober 2011 («Boligpolitikk som monner»).

oppsparing, for å si det på den måten. Det er penger ut av vinduet i min verden. Rett og slett.

Satt på spissen kan man si at det som Vibeke syns er «tungt å svelge», er at én og samme handling – å betale husleien – sementerer ens egen (økonomiske) ufrihet og en annens (huseiers) lykke.

Det økonomiske aspektet har også med *autonomi* å gjøre. Mens vi så over at autonomi (under «frihet») i en mer psykososial og identitetsmessig forstand handler om at det er ens egne valg som bestemmer hvor en bor og når en flytter (frihet fra maktrelasjon), samt hva en kan/vil gjøre med sine fysiske omgivelser (hage, vedlikehold, oppussing), så handler autonomi i denne forbindelse om at en ved å eie kan se frem til frihet i økonomisk forstand. Den som eier egen bolig og betaler ned på boliglån går man gradvis de små steg mot økonomisk selvhjulpenhet. Ved å leie forblir en, både sosialt og økonomisk, underlagt andre enn selv.

Og det økonomiske spørsmålet har også identitetsmessige sider. En av disse er den som handler om det familiære og generasjonsmessige: *arven*. Vi så tidligere hvordan «Katrine» snakket om egeid bolig som «familiær trygghet», «et hjem [for barn og barnebarn] å komme til», et sted hvor man føler at «her hører jeg til» og som er «grunnsteinen for familien». Slike betraktninger gjør flere informanter seg, og ett aspekt i den forbindelse er knyttet til arv. Flere sier at én grunn til at de ønsker å eie bolig, er at de da har noe å gi videre til barn og etterkommere. Det er en tristhet å spore også, hos noen, over at det ikke ser ut til at man vil være i stand til å gi noe videre til sine barn, noe som kan overleve en selv, enten dette gjelder boligen som fokus for familietilknytning (Katrine) eller selve det økonomiske grunnlaget for å hjelpe etterkommerne. (Det siste forekom hyppigere i materialet enn Katrines perspektiv.)

5.5 Verdighet

Et analytisk begrep som kan bidra til å samle disse forskjellige målene/verdiene som kom til syne i materiale, som ligger til grunn for hvorfor de vi har intervjuet ønsker å eie bolig, er *verdighet*.

Hvis vi følger Hodsons definisjon, handler verdighet (*dignity*) om to ting: På den ene siden dreier verdighet seg om «[...] protecting oneself from abuse». Men det handler også om «[...] having personal space for one's individual identity» (1996:722; jf. Lamont 2000). Verdighet er slik sett en persons autonomi som i å definere sin egen identitet og som beskyttelse fra bundethet. Verdighet handler om at en opplever at en er fri fra avhengighet, samt har et personlig rom der man kan bygge og vedlikeholde en identitet – eller en følelse av et selv – av å være et selvstendig individ som er tilsluttet relevante sosiale og meningsbærende fellesskaper.

Boligen er slik sett en viktig *verdighetsarena*. Her bygger man identitet – både den personlige og den sosiale (henholdsvis ens opplevde individuelle egenart og ens

kollektive forankring), hjemmet blir en «meningsbærende erfaringsarena» (Brodtkorb og Rugkåsa 2007:21–22). Her søker man trygghet og forutsigbarhet, og man søker en situasjon av personlig autonomi: trygghet og frihet. Herfra ønsker man å kunne planlegge sitt liv, som også er en del av personlig autonomi. Og som vi har sett, for noen er det en arena for myndiggjøring, som også kan forstås som verdighetsprosess.

En søken etter slik verdighet i ens boligsituasjon er samstemt på tvers av svært forskjellige livssituasjoner og velferdsbehov. En rusavhengig, en flyktningfamilie, en person med psykisk lidelse, en som er ufør på grunn av yrkesskade, en eneforsørger hvis hus ble solgt på tvangsauksjon: Disse har høyst ulike velferds- og boligbehov. Og det ligger svært forskjellige livshistorier til grunn for de problemer de møter i sin boligsituasjon, og boligen skal fylle dels ulike behov for dem (trygghet for barn kontra den rusavhengiges reintegrasjon). Men det de alle søker etter når det gjelder bolig, er kort fortalt *verdighet*.

Og den dominerende tendens i materialet er at det er boligeierskapet som i størst grad oppleves å kunne ivareta verdighet, forstått som *trygghet og frihet i ett*. På sett og vis er det kan hende også noe av dette som ligger i det man forstår som et «hjem». Et hjem er en trygg base der man også er fri. Sånn sett er det også betegnende at flere av våre informanter sier de tenker langt mindre på boligen sin som et «hjem» enn de tror de ville gjort, dersom de eide. Daawad, somalisk mann med fire barn som leier leilighet privat, sa at

(Dawaad:) jeg føler ikke at jeg er etablert. Der jeg bor nå. Fordi nå ... så lenge du leier, så har du ikke den ... Du mangler den følelsen. Du eier ingenting. [...] La oss si du reiser ut [på tur/ferie eller lignende], du kan ikke si: «Jeg skal reise hjem». For du *eier* ikke, det er ikke ditt hjem. Ikke sant? Den følelsen mangler. Så derfor føler man at man ikke er etablert.

Dette er en sterk versjon av at en leid bolig ikke så lett føles som et hjem som en selveid bolig (men jf. også Aiesha og flere andre sitater). Den preges nok av at Dawaad inngår i en gruppe som minner om det Bone og O'Reilly (i UK) omtaler som en «nomadic housing underclass» (2010) – byenes ufrivillig mobile, som ikke kan slå rot. Og den preges nok også av den «klassereisen nedover» (jf. Orupabo 2010) som Dawaad og de andre flyktninginformantene har gjennomlevd, fra stolte huseiere i hjemlandet til ufrivillige «bolignomader» i Norge (jf. Søholt 2001). Ikke desto mindre fanger det som Dawaad her sier en bred tendens i materialet vårt. Man ønsker å eie, for da er muligheten til å bygge et *hjem* til stede på en helt annen måte enn i dag. Og et «hjem» handler nettopp om de dimensjonene som dette kapitlet har omhandlet: I tillegg til det rent fysiske objektet som boligen er, som beskytter en fra vær og vind, handler et hjem om «[...] subjektivt opplevde aspekter, for eksempel trygghet, identitet og sosial tilhørighet», slik Brodtkorb og Rugkåsa skriver (2007:14). Vi noterer at de skriver «for eksempel». Vi er fristet til å stryke akkurat de ordene i setningen deres. Materialet vårt peker mot at det er nettopp

disse tre aspektene som gjør at folk ønsker å eie bolig, og det er nettopp her at manglene ved alternativene (privat eller kommunal leie) kommer til syne. Man ønsker en bolig der man kan si til seg selv at «i denne boligen er jeg og mine trygge. I denne boligen er jeg og mine oss selv. I denne boligen og i dens omgivelser hører vi til» (vår formulering).

Neste avsnitt kapittel omhandler *alternativene* til boligeierskap: det private leie-markedet og den kommunale utleiesektoren.

6. «Det nest beste liv» eller «det liv som er godt nok»

Når vi i forrige kapittel beskrev hva materialet forteller om hvorfor personer med problemer i boligmarkedet setter boligeierskapet så høyt, så gjorde vi samtidig også noe annet: Vi pekte på at de ser klare mangler ved sin situasjon i dag, hva gjelder det å dekke basale behov som trygghet og oppnå øvrige mål knyttet til tilhørighet, frihet, med mer. De peker på noen vesentlige mangler ved *alternativene* til boligeierskapet.

Man prøver å oppnå trygghet, frihet, tilhørighet, økonomi, verdighet, subsidiært flest mulig av dem. Sosiale grupper kan variere etter hvilke mål de ønsker eller kan nå, men trygghet er samlet grunnleggende (jf. Maslow 1943). Gitt at man er avskåret fra å eie bolig, vil man søke å gjøre det beste ut av disse alternativene. Da manøvrerer man i terrenget som utgjøres av det private leiemarkedet og den kommunale leiesektoren. Her prøver man å få til «det nest beste liv» eller «det liv som er godt nok».

Gjennom sin boligtilpasning prøver folk å nå disse målene, men for mange – slik som de vi har intervjuet – er de vanskelige å oppnå gjennom eierskap. Noen grunnleggende verdier kan man oppnå på andre måter. Det å leie en bolig privat gir tak over hodet og en boligadresse som tegn på sosial inklusjon. For de fleste er leie likevel bare det nest beste. Debutanter på boligmarkedet kan gjerne begynne med å leie av ulike grunner (slik som studier), men de aller fleste vil ha en forventning om å eie, når de får spart opp kapital, og vil etablere seg i yrkeslivet og med familie. Fra leie til eie vil da være en vanlig boligkarriere, og kanskje skaffer man seg etter hvert større bolig avhengig av husholdningens behov og økonomi. For mange vil det ligge en forventning om at kan man realisere «det gode liv» over tid. En boligkarriere som går fra leie til eie oppfattes altså som en norm. Flere av våre informanter startet denne boligkarrieren og faktisk oppnådd eierstatus. Men av ulike grunner, skilsmisser, livskriser, helseforhold, rusavhengighet, en psykisk lidelse eller lignende, mistet de boligen og måtte begynne forfra. Sikkerhetsnettet for disse ser ofte ut til å være mangelfullt. Andre har aldri kommet i posisjon til å eie og ser heller ikke for seg at de skal lykkes med det, selv om de deler verdigrunnlaget om å eie. Flyktingene i vårt materiale verdsetter det å eie bolig (minst) like høyt som de majoritetsnorske og betrakter boligeierskap som nøkkel til både sosial og kulturell integrasjon (jf. Civita 2010) – til å bli norsk. «Å bli norsk er å eie,» som en av dem formulerte det. Både personer med psykiske lidelser og personer som har levd lenge med rusproblemer verdsetter selvstendighet og kontroll over eget liv ved det å eie bolig (altså autonomi og verdighet). Men flere av disse har aldri nådd så høyt i bolighierarkiet at de har eiet, og flere ser på eierskap som utelukket, de vil ikke bli kredittverdige og tror heller ikke de vil kunne betjene et lån. Disse må avfinne seg med at de ikke kan oppnå det beste, men må lete etter det som er godt nok.

Ut fra sine ressurser og sitt ståsted leter man da etter det som er godt nok i andre boligsektorer. Disse sektorene har sine respektive strukturelle egenskaper, som gir opphav til forskjellige livs- og velferdsdilemmaer og livstilpasninger.

Utgangspunktet er ulikt. Rusavhengige har svidd av mange alternativer, han eller hun får ikke lån i bank, er gjerne ikke attraktiv som leietaker og kommer følgelig ikke inn på det private leiemarkedet. Eneste alternativ for dem er derfor ofte den kommunale bolig, eventuelt en rehabiliteringsbolig for den som kommer inn LAR-programmet (legemiddelassistert rehabilitering). For noen av dem er dette en oppgradering fra hospitser, kortvarige overnattingssteder, bolig hos familie eller bekjente eller ingen bolig i det hele tatt. På samme måte som hos en flyktningfamilie med mange barn og lav inntekt, vil en kommunal bolig også ofte være en oppgradering fra den utryggheten og omskifteligheten som ser ut til å prege mange svake gruppers situasjon i det private leiemarkedet. En alvorlig psykisk syk person kan havne i samme situasjon, hvor den kommunale boligen er det beste oppnåelige alternativet. Samtidig er det å få tildelt en kommunal bolig et trangt nåløye å komme gjennom. Det er et knapt gode (Skevik og Stefansen 2006).

Når det sosialt mest aksepterte, realisering av et eierforhold, er utenfor rekkevidde, må man altså tilpasse seg det som er *godt nok*, gitt egne forutsetninger. Dette var innholdet i den analytiske modellen i kapittel 4, gjengitt som figur 1.

I det følgende skal vi redegjøre mer inngående for hva som fra vårt materiale fremtrer som relevante strukturelle egenskaper ved de to leiesektorene (privat og kommunal), som vanskeliggjør boligsituasjonen for de gruppene vi studerer, som danner deres ofte begrensede handlingsfelt.

6.1 Det private leiemarkedet

De i vårt materiale som leier privat (halvparten), kjennetegnes for det første ved at de (a) ikke kvalifiserer for boliglån (privat bank og/eller startlån) fordi deres betjeningsevne er for lav. Andre kjennetegn er at de enten (b) ikke kvalifiserer for kommunal bolig, på grunn av for høy inntekt eller ikke stort nok behov, eller (c) kvalifiserer for, men ikke har fått tildelt bolig fordi kommunen har venteliste (boligkø). Alternativt kjennetegnes ved at de (d) ikke vil identifisere seg med et liv i kommunal bolig, grunnet boligens/boligmiljøenes lave anseelse, selv om de kan hende ville kunne kvalifisere. For mange vi intervjuet, og ikke for minst barnefamilie, har privat leie sine helt klare omkostninger for sosial sikkerhet og medborgerskap, omkostninger som kan være betydelige.

Ett bilde som vårt materiale tegner, og som vi prøvde å gjengi i kapittel 3 (portrettene), er at mange svakstilte grupper opplever klare stengsler mot å komme

i betraktning som leietaker i det private leiemarkedet. Dette gjelder ikke minst de som har synlig minoritetsbakgrunn, de som har mange barn, de som har kommunen (NAV) som garantist for husleien, det vil si har «kommunal garanti»,²² og de som har en synlig rushistorie.

Et annet bilde er at privat leie har noen vesentlige mangler i forhold til de verdiene som ble stilt opp i forrige kapittel. De vanligste beskrivelser som informantene gir av privat leie, er at man ikke opplever tilstrekkelig trygghet, som regel ikke frihet, ofte ikke tilhørighet, samt at det er økonomisk ugunstig. Av disse er det den *manglende tryggheten*, at man ofte ikke vet hvor lenge man kan bli boende – vil for eksempel huseieren ta boligen i bruk selv? – som fremstår som det viktigste. Og særlig for barnefamilier som ufrivillig befinner seg i det private leiemarkedet, permanent eller midlertidig, oppleves dette som presserende. Hyppig flytting og hindringer for familiers sosiale integrasjon er viktige stikkord i så måte.

De beskrivelsene som flere av våre informanter – det finnes også enkelte unntak – gir av flyttheppighet og manglende trygghet i det private leiemarkedet fremviser likhetstrekk til det som fremkommer i en studie av det britiske boligmarkedet, av Bone og O'Reilly (2010:245–247). Deres data er kvalitative og kan minne om våre (studiens målgruppe er imidlertid «mindre svakstilt» enn vår), og likeså minner beskrivelsen av problemene med det deregulerte private leiemarkedet i Storbritannia: «a key issue of security of tenure» (s. 245), «the chronic lack of security», slik et parlamentsmedlem sitert i artikkelen uttalte (s. 246). Situasjonen for norske leietakere kan ikke sies å være desperat på den måten Bone og O'Reilly beskriver den som for mange briter, som gjerne må ta til takke med seks måneders leiekontrakt (noe som er sanksjonert gjennom lov, *ibid.*). Likevel kunne særlig Bone og O'Reillys beskrivelse av hvor dårlig tilpasset privat leie kan være for *familieliv* – jf. det å hyppig måtte begi seg på flyttefot – også vært brukt om mange av våre informanters erfaringer. Vårt materiale tyder på at også i det private leiemarkedet her til lands vil finnes mennesker som kan gis Bone og O'Reillys beskrivelse «*nomadic housing underclass*». Disse er i en situasjon hvor «[...] families cannot put down roots and, thus, children are exposed to a precarious and unpredictable education and socialization process» (2010:252). «Ufrivillig mobilitet» eller «ufrivillig nomadetilværelse» (jf. Søholt 2001:100) kan være stikkord. Ikke minst kan dette synes å gjelde mange somaliske familier i det private leiemarkedet.

22 Søholt og Astrup (2009) viser at det er stor motstand blant private utleiere mot å leie ut til boligsøkere med kommunal garanti, eller til å leie ut via sosialkontoret. Inntrykk fra vårt materiale bekrefter dette.

Mer presist synes problemene som våre grupper opplever i det private leie-markedet, i tillegg til det rent økonomiske (dyrere enn å eie, dyrere enn kommunal leie), å være knyttet til følgende punkter:

- a) Vanskelig innpass med synlig annerledeshet
 - hudfarge/«ikke-hvithet»
 - «ikke-norske» navn
 - språkferdigheter
 - synlig rushistorie
 - mange barn
 - lav inntekt²³
 - kommunal garanti
- b) Få store nok boliger til en overkommelig pris (barnefamilier)
- c) Manglende forutsigbarhet i boligsituasjon

Ut fra denne listen kan vi kort plassere våre idealtypiske portretter (kapittel 4) etter hvilke problemer de møter i det private leiemarkedet.

Hvis vi begynner med de «minst vanskeligstilte», «*de deklasserte*», så er deres problemer først og fremst knyttet til (b) og (c). Det er for det første vanskelig for en familie å finne stor nok leiebolig til en overkommelig pris, men kan hende viktigere, og som ofte gnager en, er at en ikke vet om en bor i boligen om noen år (noen ganger bare om ett år), og om barna må bytte skole og vennekrets dersom familien må flytte. Utover dette opplever noen av dem at det at de har barn gjør dem lite attraktive som leietakere (a). Og jo flere barn du har, jo større blir da både problem (b) og (a). Men, døren er mindre stengt for dem enn for folk i de øvrige portrettene.

«*De rusavhengige og de psykisk syke*» forteller ofte at deres situasjon gjør dem svært lite attraktive som leietakere (a). De bør i denne sammenheng deles inn etter hvor synlig deres diagnose eller avhengighet er for omverden (jf. Goffman [1963] 1990). Hvis stigmaet er lite synlig og heller ikke kjent – personen er dermed «diskrediterbar», men ikke «diskreditert» (ibid.) – kan man skjule det, og slik heve sannsynligheten for å komme i betraktning som leietaker. Her har vi beretninger fra personer som bevisst unnlater å fortelle om psykisk diagnose når de er på

23 «Lav inntekt» er både en hindring for å finne bolig til en husleie man faktisk har råd til, men også som en egen eksklusjonsmekanisme som flere informanter peker på (jf. kapittel 3), da de har erfart at utleiere har spurt om å få vite for eksempel årsinntekt eller hatt mistanke om at utleiere sjekker søkeres likninger på skattelisten på Internett.

visning (jf. også Aswad om antall barn), som er én måte å komme seg inn i et leieforhold på. Er diagnosen/avhengigheten derimot synlig for omverden, eller hvis din fremtoning eller væremåte vekker en mistanke om den, synes man å møte kun stengte dører, selv om NAV skulle garantere for at husleien betales (man møter paradoksalt nok stengte dører også på grunn av sistnevnte). I vårt materiale er personer i denne gruppen som regel enslige eller par uten barn som bor med dem. Følgelig har de ikke møtt problemer langs (b). Punkt (c) vil være et vesentlig problem også for disse.

I vårt materiale møter «*flyktningene*» på sin side både (a) manglende innpass, (b) få store nok boliger og (c) manglende forutsigbarhet. Og de møter alle tre i konsentrert form.

Disse beskrivelsene, som vi har laget ut fra ståstedene til de vanskeligstilte selv, finner støtte i hvordan det private leiemarkedet beskrives i både offentlige dokumenter og i annen forskning.

Søholt og Wessel skriver at «[...] the rental market is quite expensive, unstable and difficult to access» (2011:141). I NOUen «Rom for alle» heter det «[d]et private utleietilbudet består hovedsakelig av privatpersoner som leier ut en del av sin egen bolig eller en ekstra bolig. Dette er boliger som raskt kan trekkes inn og ut av leiemarkedet» (2011:66; jf. Sandlie 2010b; Sørvoll 2011). Dertil heter at dette markedet er «dominert av små boenheter» (NOU ibid.: 41) og i «stor grad er et gjennomgangsmarked» (ibid.: 16). De adgangsbegrensningene som vi har beskrevet over gjenspeiles også i Hansen og Lescher-Nulands studie av oppvekst under vanskelige boforhold (2011).

Det private leiemarkedet preges altså av små boliger som det i det store og hele ikke er ment at man skal bo i over lengre tid, jf. våre punkter (b) og (c). Og utviklingen henimot midlertidighet har pågått over lengre tid: «I løpet av de siste 30 årene kan vi se en endring mot mer kortsiktighet og flyktighet blant leieboere» (Sandlie 2010b, henviser til Langsether m.fl. [2003]). Langt på vei er dette en følge av at det private leiemarkedet er komplekst og svakt organisert (Søholt og Wessel 2010:143). Fordi det domineres av privatpersoner som leier ut egen/del av egen bolig, er det også vanskelig å regulere (jf. NOU ibid.).

I NOUen pekes det videre på et annet sentralt trekk ved det private leiemarkedet, som er godt gjenkjennelig fra våre egne data. Dette markedet er «[...] karakterisert ved tette bånd og tillitsforhold mellom utleiery og leiere. Dermed kan personlige nettverk og ytre kjennetegn ved leier ha stor betydning for hvilken husleie som tilbys og hvilken del av leiemarkedet det er mulig å komme inn på» (s. 26). Fordi det hovedsakelig er privatpersoner som leier ut bolig i Norge, og da enten en del av eller hele sin egen bolig, så er det ikke egnet til å overraske at karakteristika ved potensielle leietakere er sterkt tilstede i de overveielser som utleier gjør seg. Særlig hvis det er tale om utleie av en del av egen bolig (for eksempel sokkel/kjeller), som ofte er situasjonen, vil utleier vurdere «[...] ikke bare sannsynligheten for at husleien blir betalt, eller om leiligheten slites mer enn normalt, men også om leier vil være en *god nabo*» (ibid.:67, uthevet her). Hvis det er utleiers egen bolig som

leies ut, vil utleier overveie hvorvidt han/hun tror at leietaker vil behandle den på samme måte som han/hun selv ville gjort. Utleiers forestillinger om «kulturell nærhet» og ansøkers «normalitet», opplevelse av personlig kjemi, stereotypier og fordommer med mer, alt dette bringes i spill og får betydning for hvem som velges som leietaker. Og disse forestillingene virker som regel ikke til fordel for den som bærer en synlig eller kjent annerledeshet. Som NOUen også peker på, så vil disse ha betydning for *adgangen* til leie (vårt punkt (a)), men også for hvilken *husleie* som tilbys. Utvalget fremhever her at mange vanskeligstilte betaler mer enn andre leietakere (s. 26;16;53; jf. Stamsø 2010; Søholt 2009). Et annet forhold, som berører vårt punkt (c), er at mange vanskeligstilte også må ta til takke med kortere (som kan være ulovlig korte) kontrakter enn andre (jf. Dagsavisen 2011), vilkårlige oppsigelser og leieforhøyelser. Både NOUen og Søholt og Astrup (2009) peker på at de to siste aspektene, vilkårlige oppsigelser og leieforhøyelser, gjelder ikke minst etniske minoriteter i leiemarkedet.

Synlig og/eller kjent stigma/annerledeshet fører således til vanskeligere adgang enn for andre, at porten blir smalere enn for dem som enten ikke har stigma eller som er i stand til å skjule det (jf. vårt punkt a). Men i tillegg, for dem som kommer inn, så vil synlig og/eller kjent annerledeshet også kunne føre til en sterkere grad av flyktighet enn for andre, fordi man tilbys kortere kontrakter på grunn av utleiers manglende tillit til en (punkt c). Dette ser ut fra vårt materiale ut til å gjelde ikke minst somaliske familier i leiemarkedet.

Når man søker å etablere en trygg grunn i boligen, «et fundament i tilværelsen» som en informant sa det, så ser vi at det private leiemarkedet kan være dårlig egnet for svakere grupper. For å realisere målet om trygghet vil de som har ressurser til det da som regel søke seg «oppover», mot eiermarkedet. Noen av dem som ikke har ressurser til dét, og kanskje få ressurser overhodet, vil derimot gjerne søke seg «nedover», til kommunale boliger, som vi skal se i neste avsnitt. Dette ble indikert i figur 1 (kapittel 4), gjennom den todelte pilen mot leiesektorene.

6.2 Den kommunale leiesektoren

Den kommunale leiesektoren fremstår på sin side som en boligsektor for de som ikke selv evner å skape liv med stabile rammer via det private boligmarkedet, enten som leietakere eller som boligeiere. Den er i økende grad residualisert: «De siste årene har de kommunale utleieboligene i stadig økende grad blitt rettet mot de mest vanskeligstilte husholdene» (Sørvoll *ibid.*:274; NOU nr. 15 2011, s. 79). For en kommunal bolig er et knapt gode (jf. Skevik og Stefansen 2006; Søholt og

Wessel 2010:144), med langt flere søkere enn boliger.²⁴ Nåløyet er trangt for de som søker om bolig, og mange kommuner må prioritere strengt.

Samtidig fremstår kommunal bolig også, for den som får innpass, som at leieforholdet jevnt over er tryggere og mer forutsigbart enn det bildet som fremvises av vårt materiale vedrørende det private leiemarkedet. Vi har sett hvordan dette influerer flyktningfamiliers navigasjon i boligmarkedet/-sektoren (se Aswad i 3.1).

Det følgende er noen hovedegenskaper ved den kommunale leiesektoren sammenliknet med det private leiemarkedet, slik den fremstår i vårt materiale:

- a) Mer trygghet og forutsigbarhet (til tross for endringer henimot økt gjennomstrømming og midlertidig tilbud).
- b) Problemkonsentrasjoner («ghettoisering»), med klare «dyspunkter» i ordinære boligmiljøer.
- c) Stigmatisert boligform.
- d) Knapt gode – trangt nåløye.

Punkt (c), *stigmatisert boligform*, betyr at den som har boligeiere som sin referansegruppe (flertallet av de deklasserte) ikke ønsker å assosieres med kommunal leie, selv om han/hun skulle kunne kvalifisere for å søke. For dem kan dette være et spørsmål om verdighet kontra skam. Det intervjuene med mange av de «deklasserte» forteller om deres tanker om kommunale boliger, er at slike boliger bebos av mennesker som mangler autonomi i livet, i møtet med krefter som rusavhengighet eller alvorlig psykisk lidelse, altså at kommunale boliger bebos av mennesker som er vesentlig mindre ressurssterke enn dem selv. Den stigmatiserte boligformen (c) henger på sin side sammen med (b) problemkonsentrasjon og sannsynligvis (d) med at kommunal leie er et trangt (og, synes det som, stadig trangere) nåløye. Kommunal bolig er et knapt gode. Ens boligsituasjon – og ens øvrige velferdsbehov – må som regel være av en svært vanskelig art før man får tildelt bolig. Dette ser i det minste ut til å være situasjonen i Stavanger og Oslo, de to byene vi har studert.

Men kommunal leie kjennetegnes i vårt materiale også av (a) høyere grad av stabilitet og lengre horisont enn det private leiemarkedet. Dette gjenspeiler også et empirisk funn hos Nordvik (2007b): I Norge er det langt større bostabilitet for kommunale leieboere enn for private leieboere (jf. Gulbrandsen og Nordvik 2007:7). Leiekontrakten med kommunen må riktignok fornyes med jevne mellom-

²⁴ I 2012 har misforholdet mellom antall søkere og antall kommunale boliger også vært i nyhetene flere ganger (for eksempel NRK 23. februar 2012).

rom (noen steder hvert tredje år, andre steder hvert femte), men sammenliknet med privat leie ser horisonten ut til å være relativt lang for svakstilte grupper.

Kommunal leie, for den som er villig (jf. stigma og verdighet) og kvalifiserer og får tildelt dette knappe godet (venteliste), har slik sett den fordel at flyktigheten blir et mindre presserende problem. For både en fattig barnefamilie, en rusavhengig og en alvorlig psykisk syk med ustabil livsførsel taler dette klart til kommunale boligers fordel. Dette ser også ut til å være et viktig motiv for mange som søker seg dit.

Grupper som kan oppleve utestenging i det private leiemarkedet møter heller ikke det på samme måten i den kommunale boligsektoren. Det vil si, tildeling er selvsagt også en utestengings- eller rettere utsilingsmekanisme. Den forvaltes av portvoktere (kommunens saksbehandlere), men utsilingen er her ikke vilkårlig og ikke overlatt til en privatpersons overveielser vedrørende eget naboskap eller sannsynlighet for at husleien betales (jf. over). Den er basert på portvokterens faglige vurdering av søkeres behov for bolig og prioritering mellom de søkerne som kvalifiserer. Her kan man slutte at for mange vanskeligstilte vil ens innpass i henholdsvis privat og kommunal leie være «omvendt proporsjonale». Vi har sett at markører av annerledeshet/stigma, slik som synlige tegn på rusavhengighet eller psykisk lidelse, er klart ekskluderende faktorer i det private leiemarkedet. Det som disse markørene forteller omverden, er at bæreren er et menneske med problemer i sin livsmestring. Men disse problemene kan på sin side være nettopp de samme som gjør at det fattes vedtak om at en tildeles en kommunal bolig. Satt på spissen, så kan det som ekskluderer deg fra privat leie være nettopp det som kvalifiserer deg for kommunal leie.

Men kommunale boliger har ofte også store mangler for den som vil oppnå «det gode liv». Hvis en kommunal bolig ligger i et «vanlig nabolag», det vil si som en av få kommunale boliger i et borettslag eller lignende, så simulerer den noen sentrale aspekter av det gode liv i eid bolig, ikke minst det som handler om *trygghet* (men ikke sparing og ofte ikke tilhørighet). Informanter som bor i slike boliger er talende nok også de som i det hele tatt gir uttrykk for størst tilfredshet med egen boligsituasjon.

Hvis boligen derimot ligger i en samlokalisert «problemkonsentrasjon» (jf. NOU 2011:79–80; Riksrevisjonen 2008), så gir boligen et tak over hodet og et forutsigbart leieforhold (trygghet), men vil kunne være svært destruktivt for den som vil endre livsførsel fra marginalitet. Ikke minst kan rusfrihet undergraves av dopdealing i oppgangen og lignende. Støy og uro i boligmiljøene kan være negativt for den psykisk syke. Barnefamilier som er bosatt i denne typen kommunale boligmiljøer, vil også kunne oppleve boligmiljøet som sterkt negativt for oppvekstvilkår (se Oslo kommune 2009; Hansen og Lescher-Nuland 2011).

Men et viktig og for vår del høyst relevant utviklingstrekk i boligpolitikken og i boligforvaltningen, er at kommunale boliger i økende grad tenkes å være et hovedsakelig *midlertidig tilbud*. Tanken synes å være at etter en viss botid bør beboere motiveres til å ta spranget over i eiersektoren. Politisk fremheves dette både

nasjonalt og lokalt. I den nevnte NOUen heter det at «[d]en kommunale utleie-sektoren bør i størst mulig grad være et tilbud for en kort periode» (s. 16) og at det er et «stort potensial for å øke gjennomstrømmingen i kommunale utleieboliger» (s. 18). Videre heter det at «[k]ommunene bør vektlegge økt gjennomstrømming i de kommunale boligene. Det kan innebære vurdering av eierpotensialet blant beboere og/eller ny behovsprøving ved kontraktsslutt» (s. 87). Også i lokale boligsosiale handlingsplaner finner vi dette uttrykt, hvor også en økning i husleien nevnes som et ledd i å øke gjennomstrømmingen (se for eksempel Stavanger kommune 2009: 24).²⁵ Det vektlegges slik at kommunale boliger bør være et tidsbegrenset tilbud hvoretter folk motiveres til å bli boligeiere (St.meld. 23 2003–2004; jf. Sørvoll 2011:312).

Noe av bakgrunnen for økt vektlegging av gjennomstrømming i kommunale boliger er at den kommunale boligsektor generelt har opplevd et større trykk de senere årene. Dette henger igjen dels sammen med forskjellige helsereformer (psykiatrireformen, rusreformen, dels også HVPU-reformen; jf. NOU nr. 15 2011, s. 76; 78 – «nedbygging av institusjonsomsorg»; jf. Ulfrstad 2011:23–26). Disse reformene har innebåret en økning av antall pasienter i rusomsorg, men samtidig en nedkorting i deres oppholdstid ved behandlingsinstitusjoner. Dette har igjen lagt mer ansvar over på kommunene, som har fått et økt ansvar for bosetting og for å skaffe tilveie boliger til disse gruppene. Innen flere omsorgssektorer, både rus og psykiatri, har det over tid skjedd en «[...] utvikling fra 'institusjon til egen bolig'» (Sørvoll 2011:7; Ulfrstad *ibid.*). Det foregår en nedbygging av institusjonsplasser i blant annet psykisk helsevern. Samtidig er det et økende behov for boliger til rusavhengige, fordi behandlingsinstitusjoner i rusfeltet korter ned oppholdstidene til pasientene (Aakerholdt m.fl. 2001). Konsekvensen av disse endringene er at kommunene får et økt ansvar for bosetting og for å skaffe tilveie boliger til utskrevne fra institusjoner og rusomsorg. Og dermed må disse også *prioriteres* i tildeling av kommunal bolig. Våre informanter fra kommunal forvaltning beskriver dette som et stadig mer krevende arbeid, og som et press på den kommunale boligsektoren som bidrar til at det å få innpass i kommunal bolig blir et trangere nåløye (d). Altså, det blir flere om beinet og vanskeligere å få tildelt kommunal bolig. For et økt kommunalt ansvar for bosetting ser ikke ut til å ha resultert i flere kommunale boliger i forhold til befolkningsstørrelse.²⁶ Og det at utviklingen «fra

²⁵ Forslag fra byrådspolitikerne i Oslo kommune om å halvere inntektsgrensen for kommunal bolig (se Klassekampen 4. januar 2012) kan også forstås i dette bildet: motivere beboere til å bli selveiere.

²⁶ Noen tall fra Statistisk sentralbyrås *Statistikkbanken* illustrerer. Fra 2002 til 2009 ble det færre kommunalt disponerte boliger per tusen innbygger i alle de største byene i landet

institusjon til egen bolig» (Sørvoll *ibid.*), «nedbyggingen av institusjonsomsorgen» (NOU, s. 78), medfører et økende boligansvar for kommunen, ligger nok da også delvis til grunn for at kommunale bomiljøer ofte fremstår som (b/c) «problemkonsentrasjoner» og for en generell forverring av boligmiljøer. Av en informant fra kommunal boligjeneste fikk vi høre at et munnhell i sektoren nå lyder: «Før måtte man ha vandelsattest for å få kommunal bolig – nå får man ikke hvis man har.» Et trangere nåløye ble av samme informant også beskrevet som at søkere nå bør ha «dobbeldiagnose, nesten trippeldiagnose» for å komme i betraktning for slik bolig. Det skal bemerkes at kommunale boliger alltid har vært behovsprøvd, at det alltid har vært kommunal boligkø. Men mens det kan se ut til at det tidligere var økonomi som var det utslagsgivende kriteriet, synes det ut fra kommunenes egne beskrivelser, som om prioriteringen av søkere nå er langt mer orientert rundt diagnoser, ikke minst knyttet til rus og psykiatri.²⁷

Men kommunenes handlingsrom innrammes også av et annet viktig utviklingstrekk: de siste tiårenes eksplosive prisvekst i det private eiendomsmarkedet, særlig i storbyene. Prisveksten innebærer at dersom kommunene må skaffe til veie nye boliger, eller nye tomter for å bygge flere boliger, som de mange steder antakelig vil måtte, dersom de skal dekke det økte behovet, gitt økt press på sektoren (jf. over), så må disse boligene eller tomtene anskaffes til kostnader som vil legge vesentlige belastninger på allerede stramme kommunale budsjetter.

(Oslo, Bergen, Trondheim og Stavanger). For å ta våre to byer: I Stavanger var det 25 kommunalt disponerte boliger per tusen innbygger i 2002. Dette tallet sank til 22 i 2009. For Oslo er tilsvarende tall 23 i 2002 og 20 i 2009. Og den strengere prioriteringen som våre informanter fra boligjenestene forteller om avspeiler seg helt klart i SSBs tall: Andelen som fikk avslag på søknad om kommunal bolig har i samme tidsrom også økt betraktelig i begge byene: fra 31 til 45 prosent i Oslo og fra 30 til 48 prosent i Stavanger. Tendensen er den samme som Brattbakk og Hansen identifiserte i perioden fra 1993 til 2000, og som de uttrykte bekymring for: en nedgang i antall kommunale utleieboliger per tusen innbyggere, i de større byene (2002:7). Men da som nå er dette et storbyfenomen, for nedgangen avspeiles ikke på landsbasis.

27 Her må det imidlertid tilføyes at den forestående samhandlingsreformen kan komplisere dette bildet. Kommunenes utfordringer med å skaffe boliger til gruppene psykisk syke og rusavhengige kan se ut til å forsterkes når reformen trer i kraft. Kommunene får økonomiske virkemidler for å gjennomføre reformen, men psykisk helsevern og tverrfaglig spesialisert rusbehandling, som reformen også gir kommunene et økt ansvar for, er per i dag ikke omfattet av disse økonomiske virkemidlene. En gruppe som kommunene derimot får økonomiske virkemidler for i og med reformen er personer med langvarige somatiske sykdommer. Det er et åpent spørsmål hvordan dette vil påvirke prioriteringene i den kommunale boligsektoren.

Samlet kan man si at disse utviklingstrekkene gir det resultat at kommunenes handlingsrom i dette feltet innskrenkes. Én konsekvens er da (1) at kommunale boliger mister noe av sin *trygghetsskapende* kvalitet, både på grunn av den økte vektleggingen av gjennomstrømming som mange steder innebærer at beboere nå er nødt til å søke om fornyelse av leiekontraktene,²⁸ men òg på grunn av problemkonsentrasjoner i boligmiljøer som følger av det trangere nåløye der kommunene må prioritere stadig strengere. Fordi: Jo strengere prioritering kommunen må gjøre, desto mer problemer må søkeren antakelig ha for å få tildelt kommunal bolig. Når så kun de «aller mest vanskeligstilte» får tildelt kommunal bolig, blir problemkonsentrasjonene også mer påtakelige, noe som paradoksalt nok (2) synes å bidra til at reintegrasjon og rehabilitering for den med en marginalisert livsførsel vanskeligjøres. En relatert konsekvens (3) vil da være at de «nest mest vanskeligstilte» (den som «bare» er fattig) i mindre grad enn før vil kvalifisere for kommunal bolig, og tvinges til å navigere det private leiemarkedet.

Som en overgang til diskusjon av velferdsdilemmaer i neste kapittel: Vi har kun i begrenset grad sett det behandlet i litteraturen at barnefamilier søker å sikre seg en trygghet i kommunal bolig på en måte som de ikke kan i det private leiemarkedet. Som vi har vist er dette en tilpasningsstrategi som ikke minst kan gjelde flyktningfamilier (jf. portrettet av Aswad). I offentlig debatt og i forskningslitteraturen synes det ofte å være et premiss at oppvekst i kommunal bolig er uheldig for barn. Det er det nok i mange tilfeller, særlig hvis boligen ligger i en «problemkonsentrasjon» (jf. Grødem 2011; Hansen og Lescher-Nuland 2011; Oslo kommune 2009). Men gitt *alternativet* som mange av de aktuelle familiene har – vanskeligstilt på et privat leiemarked der ens adgang er sterkt begrenset og hvor det er mangel på egnete (les: store nok) boliger – så finner vi at kommunale boliger i en del tilfeller må kunne betraktes som en mer egnet boform. «For en del familier vil det å få en slik bolig også innebære færre flyttinger og mer ro omkring boligsituasjonen,» skriver Skevik og Stefansen (2006:246). Hansen og Lescher-Nuland skriver at for de fleste av deres informanter (barnefamilier i kommunale boliger) «[...] fremstår kommunale boliger som eneste mulighet for å gi familien en stabil boligsituasjon» (2011:64). Skevik og Stefansen peker på de midlertidige kontraktene som kilde til usikkerhet for barn, og skriver at «[i] den grad barna er bevisste om at boligen bare er midlertidig, må de leve med frykten for å plutselig måtte forlate venner og klassekamerater. Også for foreldrene betyr de midlertidige kontraktene at familien aldri får den tryggheten i boligsituasjonen de ville hatt som selveiere»

28 De av våre informanter som har bodd i kommunal bolig i mer enn ti år fortalte inngående om denne utviklingen: Mens de tidligere betraktet boligen sin i nær et livsløpsperspektiv, oppleves det nå som at «det er nesten som at de [kommunen] vil ha oss ut» (jf. portrettet «Per», langtidstrygdet forsørger).

(ibid.:250). Men sammenlikningen som Skevik og Stefansen her gjør (og som ofte ellers synes å være sammenlikningen) er altså med *boligeierskapet*. Det spørres imidlertid om det er dette er det mest relevante sammenlikningsgrunnlaget, og ikke snarere det private leiemarkedet. For det som er «midlertidige kontrakter» i den kommunale boligsektoren kan være for langvarige å regne når man sammenlikner med disse gruppenes tidshorisonter i det private leiemarkedet. For å svare i form av noen forenklete ja-/nei-påstander: Nei, en kommunal bolig er ikke så stabil og trygg som en eierbolig, og ja, gitt utviklingen i den sosiale boligpolitikken er den i økende grad tenkt som et midlertidig tilbud og dermed tilbys tidsbestemte kontrakter (lengden varierer mellom kommuner). Men jo, den fremstår som mer stabil og trygg for en stor barnefamilie med svak økonomi enn hva som synes å tilbys i det private leiemarkedet. Ikke minst våre intervjuer med somalisknorske foreldre viser dette tydelig.

Men i ulike gruppers tilpasninger til boligsektorenes respektive strukturelle egenskaper, i søken etter primært «det gode liv» eller subsidiært «det liv som er godt nok», og det vil som regel si «trygt nok», ser det ut til at det kan oppstå livs- og velferdsdilemmaer, flere av hvilke vi ikke har sett behandlet i litteraturen. Disse er tema for neste kapittel.

7. «Mellom barken og veden»

I «boligeierlandet» ser vi altså at både det private leiemarkedet og den kommunale boligsektoren har sine respektive mangler vis-à-vis å danne «gode liv» for svakstilte grupper. Og vi har sett hvordan disse to boligsektorene på sett og vis betinger hverandre: Mange svakstilte beveger seg frem og tilbake mellom dem. Utestenging fra den ene gjør at en søker seg til den andre (retningen kan gå begge veier), og det som kan kvalifisere deg i kommunal sektor (for eksempel rusavhengighet) kan disqualifisere deg i det private markedet, og vice versa.

I den vanskeligstiltes boligtilpasning til de strukturelle rammene, kan det oppstå noen bolig- og velferdsmessige *dilemmaer* som knytter seg til barns situasjon, økonomi og fattigdom, marginalisering/sosial innlemmelse (jf. myndiggjøring og medborgerskap) og identitetsforvaltning og følelse av egenverd. I dette kapitlet skal vi gå vi i dybden på to slike dilemmaer, som innkapsler noen sentrale bolig- og velferdspolitiske spørsmål.

Det ene er allerede diskutert, og handler om kommunale boliger og «problemkonsentrasjoner», og de hindringer dette kan gi for den enkelte som vil endre livsmønster (fra rusavhengighet).

Det andre er antakelig mindre kjent, og handler om de som vi har sett at søker «tilflukt» i kommunale boliger, fordi de ikke kommer inn på og/eller ikke finner trygghet i det private leiemarkedet (og samtidig er avskåret fra eierskapet). Her ser det ut til at det kan oppstå en innelåsingsmekanisme i skjæringspunktet mellom den enkeltes behov for sikkerhet og kommunenes prioritering mellom søkere og vektlegging av gjennomstrømming i den kommunale boligsektoren.

Begge dilemmaene berører bolig- og velferdspolitikken, det vil si «eierlinjen» og utviklingen henimot at kommunal leiesektor i økende grad er et midlertidig tilbud og for de (aller) mest vanskeligstilte.

7.1 Et trygghetens dilemma

Barnefamilier vil naturlig nok sette barna i høysetet i sine overveielser rundt bolig og bosted. Og vi har sett at barns situasjon er en nøkkelfaktor for å forstå hvordan husholdninger som er utestengt fra boligeierskapet, tenker om sin situasjon og hvordan de orienterer seg og handler. Man søker forutsigbarhet og mange strekker seg langt for å unngå å måtte flytte fra nærmiljø og venner og at barna må bytte skole. Vi har sett familier som får problemer med å finne trygghet og forutsigbarhet i det private leiemarkedet, og at slike problemer ser ut til å forsterkes jo flere barn du har. For mennesker som (a) ikke vinner innpass på det private leiemarkedet og/eller opplever manglende trygghet der (ikke minst for barn), og for hvem (b) boligeierskapet er utenfor rekkevidde, vil kommunale boliger kunne fremstå som mer attraktive, for noen som nær eneste alternativ (se også Hansen og Lescher-Nuland 2011:60).

Vi skal relatere drøftingen til to ulike forklaringsmåter på hvorfor folk kan bli avhengige av velferdsordninger, hvorav bostøtte og kommunal bolig inngår.

Velferdsstaten innebærer et system for forsørgelse gjennom langtidsytelser som uførepensjon eller korttidsytelser som ytelser ved arbeidsavklaring, sykepenger, økonomisk sosialhjelp eller bostøtte. Mange av de sosial- og velferds-politiske ordningene trer i kraft når markedsløsninger ikke er tilstrekkelige til å løse utfordringene. Mange av våre informanter har ulike økonomiske ytelser, slik som uføretrygd og arbeidsavklaringspenger (AAP) og sosialstønad. Teoretiske forklaringer på overgang fra arbeid til trygd er *utstøtingsmodellen* og *attraksjonsmodellen* (Halvorsen 1996).

Utstøtingsmodellen bygger på forutsetninger om nærings- og samfunnsmessige endringer som skyver folk ut av arbeidslivet gjennom arbeidsledighet og marginalisering i arbeidsmarkedet. I slike prosesser kan personen ende opp som trygdemottaker. Helsemessig utstøting er en variant av denne modellen, hvor arbeidstakeren skyves ut av arbeidslivet på grunn av helseproblemer. Mange av dem vi har intervjuet er utstøtt fra arbeidsmarkedet av helsemessige årsaker. I tillegg opplever de en marginalisering vis-à-vis boligmarkedet, og for flere, spesielt rusavhengige, også en sosial utstøting.

En alternativ forklaring på økt bruk av velferdsgoder er *attraksjonsmodellen* (tiltrekningsmodellen) som søker å forklare hvorfor folk velger for eksempel trygd foran lønnsinntekt. Modellen hviler på forutsetninger om nyttemaksimering (rasjonell aktør-modell): Personen finner det mest lønnsomt å foretrekke offentlige velferdsgoder framfor markedsløsninger, for eksempel trygd heller enn lønnsinntekt. Velferdsgodene kan da få en utilsiktet effekt ved at de blir til hinder for en bedring av levekårene. Velferdsgodene kan bli så attraktive at de «låser» folk i bestemte tilpasninger. En uønsket effekt av kommunal bolig med bostøtte kan i dette perspektivet være at den reduserer folks incentiv til å øke sin inntekt gjennom arbeidslivet og til å prøve seg på eiermarkedet når det gjelder bolig. Økte inntekter og økt skatt kan i en slik tankegang bli «dyrt» fordi man da mister eller får redusert bostøtte. Bruk av behovsprøvede ytelser og tjenester kan derved bli en «fattigdomsfelle»²⁹ hvis de er så attraktive at de reduserer incentivene til at folk blir selvhjulpne. Kort fortalt, velferdsordningene vil i et slikt perspektiv dra i motsatt retning av økt myndiggjøring og styrket medborgerskap.

Det at folk eier sin egen bolig er den norske boligpolitikkenes grunnpilar. Og i kommunenes boligpolitikk har man de senere år fokusert på at beboere i kommunale leiligheter skal komme i posisjon til å kjøpe egen bolig. Beboere med behov

29 Også privat leie har flere ganger blitt fremhevet som en fattigdomsfelle, vis-à-vis selveie. Se st.meld. nr. 23 2003–2004 (Boligmeldingen).

for det, kan nytte seg av kvalifiseringstiltak og arbeidsavklaringspenger (AAP), startlån og bostøtte, som kan gi muligheter for å komme inn på eiermarkedet. På den måten tenker man seg at beboerne får del i velferdsutviklingen, kommer i lønnsarbeid og blir i stand til å skaffe egen bolig, og at man styrker deres myndiggjøring.

Men for mange vi intervjuet, oppleves denne muligheten meget begrenset. Spranget til boligeierskapet er kort fortalt for stort. Et eksempel er enslige mødre, og spesielt kan nevnes somaliske kvinner som har store barnekull og er avhengige av offentlige økonomiske støtterordninger til livsopphold. For personer i denne situasjonen kan det mest økonomisk attraktive være å beholde sin kommunale leilighet og den økonomiske støtten (sosialstønad, bostøtte, kontantstøtte, med mer). Erfaringene til de vi intervjuet på et boligkontor i en sentrumsbydel i Oslo, var at denne tilpasningen er reell og kan bli til en fattigdomsfelle (man gjør seg selv avhengig av overføringene). Disse beboerne får dermed ikke ta del i velstandsutviklingen gjennom lønnsarbeid og som boligeiere. Beboere i kommunale leiligheter inngår tre-/femårskontrakter hvor leieforholdet blir behovsprøvd for fornyelse. Oppnår beboeren høyere inntekter kan man risikere å miste boligen. I tråd med attraksjonsmodellen kan man da tenke seg at beboere vurderer inntektsøkning gjennom lønnsarbeid mot det å beholde den kommunale leiligheten, samt trygdeinntekter og bostøtte.

Boligsituasjonen har ulike konsekvenser for vanskeligstilte grupper. Personer med flyktningbakgrunn, spesielt flyktninger fra Somalia, kan som vist ha svært liten mulighet for å etablere seg i eiermarkedet, delvis ut fra religiøse fortolkninger (rente = haram), men særlig på grunn av økonomisk situasjon. Disse er derfor for en stor del henvist til å leie, enten privat eller av kommunen. Mange familier har store barnekull, fem barn er ikke uvanlig, og med tilsvarende plassbehov. Priser på det private leiemarkedet, inkludert depositum, er uoverkommelige for mange, og flere tvinges til en ufrivillig nomadetilværelse. I vårt materiale har vi flere eksempler på at folk lever på uføretrygd eller andre offentlige ordninger med liten mulighet til å leie store nok boliger for familien.

I tillegg til kostnadene ved leie, representerer språk, etnisk bakgrunn og antall barn vesentlige barrierer på leiemarkedet. Flere tar sjansen på å lyve om antall barn til utleier, for å komme i betraktning. Personer som er kommet inn på leiemarkedet er ofte avhengig av bostøtte for å klare seg, men likevel både er og oppleves bo-situasjonen som usikker og mange flytter ofte. Dette forsterker opplevelsen av marginalisering – det skaper en opplevelse av permanent midlertidighet, av å være rotløs og ikke høre til i samfunnet. Barna rammes sterkere av dette enn de voksne. De får ikke slått rot, må ofte skifte skole, etablere nye vennskap og tilpasse seg nye nabolag.

Det å leie bolig privat fører altså med seg vesentlige vansker for mange grupper, og å kjøpe bolig privat er omtrent umulig. I den situasjonen fortøner kommunal leilighet seg som attraktivt, selv om det bare oppfattes som det nest beste (etter boligeierskap). Kommunal bolig kan gi grunnlag for større stabilitet for

familien og er økonomisk overkommelig med bostøtte. Imidlertid, og her mener vi at vi er på sporet av et *bolig- og velferdspolitisk dilemma*: Den kommunale leiekontrakten må fornyes (i Stavanger) hvert tredje eller (i Oslo) hvert femte år og tildeles etter inntektsnivå, sosiale problemer, helsesituasjon med mer. Den kommunale leiesektoren er preget av sterk knapphet på boliger, og det må prioriteres strengt blant søkere, både ved tildeling av boliger og ved fornyelse av leiekontrakter. En fattig somalisk familie med mange barn kan da komme i klemme. Tjener de for mye, risikerer de å miste den kommunale leiligheten og henvises til privat leie eller å investere i egen bolig, men da med lån som både er «haram» og heller ikke håndterbare ut fra personlig økonomi. I den situasjonen kan man få interesse i å ikke å tjene mer, for eksempel ved ikke å være aktive i arbeidsmarkedet og satse på en yrkeskarriere. Kommunal bolig representerer større trygghet, forutsigbarhet og stabilitet for barna.³⁰ Alternativene er vanskelige, med nye utmattende runder på det private leiemarkedet eller det kostbare, og for mange uoppnåelige eiermarkedet. Som vi beskrev i portrettet Aswad (flyktning fra Somalia), kan man da havne i det dilemma at man, satt på spissen, tvinges til å velge mellom egen integrasjon via arbeidsmarkedet og barnas integrasjon i skole og nærmiljø. Har man arbeidsinntekt, vil man fra boligkontoret kunne vurderes som at man er blitt i stand til å leie privat, eventuelt til kjøpe egen bolig. Men som synlig minoritet med mange barn som leier privat, tvinges man til hyppig flytting (som sitert tidligere: «De som leier privat, de flytter hele tiden»). Leier man kommunalt, er man mer forskånet fra denne flyttingen, men man bør altså helst ikke tjene for mye, med tanke på at leiekontrakten skal fornyes. Relatert til vår analyseramme (figur i kapittel 4), ser vi her at strukturelle egenskaper ved privat leiemarked og kommunal leiesektor sammen skaper et handlingsfelt som potensielt og i siste instans kan lede inn i et nær umulig valg for den enkelte, et personlig dilemma med incentiver for dysfunksjonelle tilpasningsstrategier. Disse ser vi tendenser til i datamaterialet, og de følger langt på vei logisk av forholdet mellom det private leiemarkedet og den kommunale leiesektoren: Førstnevnte preges av flyktighet og vanskelig adgang for den synlig vanskeligstilte. Sistnevnte kjennetegnes av streng prioritering ved tildeling og fornyelse av leiekontrakter, og av en utvikling der bolig først og fremst tenkes som et midlertidig tilbud.³¹ I dette handlingsrommet ser vi altså en fare for at tilpasningsstrategiene kan bli dysfunksjonelle (selv om de kan bli nødvendige for den enkelte), idet de kan føre til innlåsing i fattigdom.

30 Også i Hansen og Lescher-Nulands studie er det eksempler på informanter som søker seg til kommunal bolig av hensyn til stabilitet for barna (2011:60–61).

31 Økning i husleie for kommunale boliger ses ofte i sammenheng med å motivere beboere til å kjøpe egen bolig (se for eksempel Stavanger kommune 2010).

Denne potensielle mekanismen vil kunne gjelde enhver lite bemidlet familie/husholdning, uavhengig av etnisk bakgrunn, men tendensene til den har vi observert blant somaliske familier, og vi har derfor fremhevet deres situasjon når vi har presentert og diskutert dilemmaet. Med en spissformulering: (i) Boligeierskapets uoppnåelighet, (ii) det private leiemarkedets flyktighet og utestenging og (iii) den kommunale boligsektorens strenge behovsprøving ser sammen ut til å danne et handlingsfelt med incentiver for den enkelte til å handle slik at det kan oppstå en *innlåsningsmekanisme*, som også er en fattigdomsfelle. Men, relatert til attraksjonsmodellen (over), så er den ikke nødvendigvis en fattigdomsfelle først og fremst fordi velferdsgodet i seg selv er så attraktivt. Den blir en fattigdomsfelle når muligheten til å bedre sin situasjon gjennom boligmarkedet er liten eller minimal: Spranget til eierskapet er for stort, flyktigheten i det private leiemarkedet et verre alternativ.

Hittil har vi diskutert slike mulige strategier på fornyelsestidspunkt. Antakelig kan de gjøre seg gjeldende også på tidspunkt for søknad og tildeling. Gitt det private leiemarkedets flyktighet, og at dette markedet fremstår som lukket for flere av våre grupper, og gitt den strenge prioriteringen ved tildeling av kommunal bolig, der man kanskje også helst bør ha en diagnose for å komme i betraktning, ligger det i dagen at en del mennesker vil kunne få et incentiv for å søke å *oppnå* eller *fremheve* en diagnose, noe de under andre omstendigheter kanskje ikke ville gjort. Det kan også ligge et incentiv til å holde arbeidsinntekten lav nok til å kunne komme i betraktning for kommunal bolig. I offentlig sammenheng har det flere ganger vært omtalt at eneforsørgere med flyktningbakgrunn, ikke minst somaliske, kan være «fraskilt på papiret», mens de i realiteten lever sammen i familie, fordi juridisk status som fraskilt utløser overgangsstonad/aleneforsørgertillegg fra NAV (se for eksempel NRK 2011). Våre informanter på boligkontoret i bydelen i Oslo fremhevet også dette forholdet tydelig. Temaet ble nylig diskutert av «Brochmannutvalget», i NOUen «Velferd og migrasjon. Den norske modellens fremtid» (NOU nr. 7 2011, s. 230). Dersom «fraskilt på papiret» er et utbredt fenomen (noe vi ikke er i posisjon til å vurdere), så er det mulig at det også skyldes *boligforhold*, mer presist det dilemma som kan oppstå for folk som manøvrerer mellom det private leiemarkedet, hvor man er ekskludert og/eller må føre en nomadisk tilværelse, og den kommunale leiesektoren, hvor nåløyet for å komme inn er svært trangt. Dette skyldes i så fall altså ikke kun velferdsgodenes økonomiske side (jf. attraksjonsmodellen), som er det som oftest fremheves. For kan hende er det også en viktig (men oversett) faktor, at for en forsørger vil det å være fraskilt (og dermed enslig forsørger) også kunne gi tilgang til kommunal bolig og dermed mulighet til å unnsnippe den utrygghet som privat leie kan representere. Dette får i det minste stå som en hypotese.

Vi må understreke at vi ikke fikk høre direkte om tilpasningsstrategier à la «skilt på papiret» fra målgruppeinformantene selv – vi hørte dem flere ganger fra ansatte i boligseksjonene – men materialet vårt gir rimelig grunn til å anta at de vil opptre. Med enda en spissformulering: Mennesker i møte med de av velferds-

statens portvoktere som er relevante i denne sammenheng (fastlege, boligkontor, NAV, med flere) kan få motiv til å fremstå sykere og/eller fattigere enn de i utgangspunktet er. Eller altså, til å være fraskilt kun på papiret. Tilpasningsstrategiene som vi har blitt fortalt om i det private leiemarkedet, hvor store barnefamilier kan føle seg tvunget til å lyve ned antall barn overfor utleier, for å komme betraktning som leietaker, eller at man er forsiktige med å avgi informasjon som avslører psykisk lidelse, er indikasjoner på at de skisserte mekanismer kan opptre i den kommunale boligsektoren.³² Og dersom det skulle være nødvendig å poengtere det, så vil ikke dette først og fremst handle om individuell moral, men om forståelig og langt på vei rasjonell handling i en desperat situasjon.

Det vi aner konturene av her, er et «spill om kommunale boliger» på mikroplanet, som kan være dysfunksjonelt for den enkelte, og som er ikke-intendert fra boligpolitisk hold. Etter vår kjennskap har en slik mulig spillsituasjon så langt heller ikke vært kjent. Like fullt representerer dette et personlig så vel som velferds- og boligpolitisk dilemma.

En korleksjon om barn i kommunale boliger

Vi noterer at i vårt materiale er barnefamilier som bor i kommunale boliger, når disse ligger i «vanlige nabolag», som oftest mer tilfredse med sin boligsituasjon enn barnefamilier som leier privat. Flere av de som nå bor kommunalt har tidligere leiet privat og uttrykte klart mindre tilfredshet med det. Familier som er private leietakere forteller på sin side at de opplever usikkerhet og utrygghet knyttet til leieforholdet. Dette rammer barna mest, hevdes det, fordi de må skifte bomiljø, skole og venner. Enkelte sier at barna ikke tør knytte vennskap, fordi de er forberedt på å må flytte. Noen har flyttet mange ganger, og enkelte mener at barna mister hele oppveksten. For flyktninger og innvandrere handler boligforhold også om sosialisering og integrasjon i det norske samfunnet. Stadige flyttinger og usikkerhet omkring boligsituasjonen svekker dette. Dette fortalte ikke intervjuete barnefamilier i kommunal bolig om.

En slik beskrivelse etterlater antakelig et harmonisk inntrykk av «livet i kommunal bolig», som må modifieres.

32 Her kommer for øvrig en talende forskjell mellom svake gruppers posisjon i henholdsvis det private leiemarkedet og den kommunale boligsektoren til syne. Når man orienterer seg i det private leiemarkedet kan man få et incentiv til å fremstille seg «bedre enn man er» for å komme i betraktning. Vis-à-vis den kommunale boligsektoren kan dette bli å fremstille seg «verre enn man er».

I litteraturen om bolig og levekår, er det skrevet en del om barnefamilier i kommunale boliger (se Hansen og Lescher-Nuland 2011; Grødem 2011; Skevik og Stefansen 2006) og om bolig og boforhold i lavinntektsfamilier (Nordvik 2010).

En rapport fra en intervjuundersøkelse i kommunale gårder i Oslo viser at barnefamiliene hadde bodd i de kommunale leilighetene mellom ett og elleve år. Nær halvparten hadde bodd i seks år eller mer (Oslo kommune 2009). Skevik og Stefansen kom fram til tilsvarende tall (2006). Funnene tyder på at mange barn bor i kommunale boliger store deler av sin oppvekst. Noe over halvparten av de intervjuete i Oslo-undersøkelsen ønsket å flytte på grunn av trangboddhet, dårlig vedlikehold eller dårlig bomiljø. Men mange familier opplever at de ikke har mulighet til å flytte enten på grunn av prisnivå på leie- og eiermarkedet eller fordi de ikke får byttet til annen kommunal bolig. For barna er bomiljøet en viktig del av deres sosiale liv, og barna har mye kontakt med naboer og barn i nabolaget. Noen opplever vanskelig miljø i gården og tar derfor ikke venner hjem. Andre problemer i boligmiljøet er rus, sprøytespisser, søppel, tyverier, med mer. Noen familier peker på at barna har det vanskelig på skolen på grunn av forholdene i boligen og bomiljøet (Oslo kommune 2009). Denne undersøkelsen er gjort i kommunale bygårder eller boligkomplekser i Oslo indre by, altså i boligmiljøer der alle boligene er kommunale.

Erfaringer fra boligkontoret i Oslo-bydelen der vi intervjuet (indre øst), viser mye samme som beskrives over (jf. også Hansen og Lescher-Nuland 2011), blant annet at mange familier i kommunale boliger har veldig små leiligheter i forhold til barneantall og at barna av den grunn ikke vil invitere venner hjem. Det kan være trangt og kummerlige forhold for enkelte husholdninger, men de er samtidig sjanseløse på det private markedet. Mange ønsker seg kommunal bolig, og de opplever at det er trygt å bo kommunalt (hva gjelder leiekontrakt), fortalte våre informanter ved bydelens boligkontor. Ved boligkontoret har man også erfart at det er mye bråk og uro i enkelte boligområder og at foreldre er redde for barna sine. Man kan søke seg til bedre områder, men etter hvert er det blitt vanskelig for boligkontoret å garantere at boligområdene er helt trygge og rolige. Og boligmiljøene er blitt merkbart verre i senere år, er erfaringene ved boligkontoret. En utvikling i motsatt ende, er at befolkningssammensetningen i den gjeldende bydelen endres ved at økonomisk sterke middelklassefamilier flytter inn i sentrumsnære områder med mange kommunale boliger. Det pågår altså en gentrifisering i bydelen. Boligkontoret får meldinger fra de lokale skolene om at barna som bor kommunalt har store utfordringer som blant annet skyldes at bydelen har fått større innflytting av økonomisk sterkere familier som bor i fine, dyre leiligheter. Klasseforskjellene blir da tydelige, og barn fra kommunale boliger merker forskjellene mellom egen bokvalitet og det som er normalstandard i samfunnet ellers, blant annet det at barn har sine egne rom og andre materielle goder. De fleste kommunale boligene i det aktuelle området er ett- eller toromsleiligheter, og barna merker trangboddheten og forskjellene i levestandard i nærmiljøet. Disse barna «tør ikke fortelle andre hvor de bor, de merker nok stigmaet,» sa en informant fra

boligkontoret. Bydelen får søknader om større boliger fordi barna ønsker seg eget rom, når de skal ha venner på besøk og har sett at andre barn har egne rom. Men, boligkontoret har sjelden mulighet til å tilby større leiligheter.

I vårt materiale klaget husholdninger i kommunal bolig, ikke minst flyktningfamilier, i liten grad på vegne av barna, noe som står i kontrast til beskrivelsene fra boligkontoret (over) og i rapporten fra Oslo kommune. På den ene siden kan dette være uttrykk for underkommunisering av barnas problemer i intervjuene, fordi man er tilfreds med å ha fått kommunal bolig, og at dette oppfattes som det beste alternativet. Vis-à-vis privat leie oppfattes den kommunale boligen av mange som tryggere for barn og som mer regulert på langt sikt. Og når man har oppnådd dét, tryggheten, underkommuniserer man kan hende øvrige problemer når man snakker med forsker over et kafébord. Mer sannsynlig er det nok at vi står overfor en seleksjonsmekanisme. De *barnefamiliene* i kommunal bolig som vi har snakket med, bor ikke i små sentrumsleiligheter og heller ikke i «problemghettoer» (kommunale gårder). De bor i «vanlige nabolag» (i Oslo i østlige drabantbyer), som regel i en av et fåtall kommunalt disponerte boliger i et vanlig borettslag. Og disse har antakelig god grunn til nettopp å være tilfreds. Hansen og Lescher-Nuland har gjennomført en kvalitative casestudie av barnefamilier som leier bolig av Oslo kommune. De skriver at «[i]nformanter som bor i kommunalt disponerte boliger integrert i ordinære borettslag verdsetter kvaliteter ved bomiljø og nærmiljø svært høyt som ramme for barnas oppvekst» (2011:75). I den studien sto denne opplevelsen i skarp kontrast til den hos informanter som bor i kommunale gårder (jf. rapporten fra Oslo kommune), for hvem «[...] den største bekymringen er et belastet sosialt bomiljø hvor barna eksponeres for sosiale problemer, rus og kriminalitet» (ibid.:74). Denne kontrasten mellom samlokaliserte kommunale boligmiljøer og kommunale boliger i ordinære bomiljøer er tydelig også i vårt materiale.

De problemene med mange kommunale boligmiljøer som beskrives både i rapporten fra Oslo kommune (2009), hos Hansen og Lescher-Nuland (2011) og av våre saksbehandlerinformanter fra Oslo, knyttet til problemkonsentrasjon («ghettoisering»), negativ utvikling i boligmiljø, med bråk, søppel og sprøytespisser, vil være reelle for mange barnefamilier i kommunale boliger, dersom disse ligger i kommunale gårder, særlig i de storbyenes sentrumsområder. Likevel finner vi grunn til å fremheve at en viktig grunn til at mange søker seg til kommunale boliger, er for å sikre seg en *relativ trygghet i leieforholdet* som mange svakstilte barnefamilier ikke synes å oppnå i det private leiemarkedet.³³

33 Dette kommer også til uttrykk hos Hansen og Lescher-Nuland (2011). De gjengir informanter som ønsker å bli boende i sin kommunale bolig til tross for at boligmiljøet er dårlig, fordi *alternativet*, privat leie, er verre eller utenfor rekkevidde.

7.2 Fastlåst – om problemkonsentrasjon og reintegrasjon

Blant informanter som leier av kommunen går det altså et tydelig skille mellom de som bor i «vanlige nabolag», som innebærer at leiligheten eller rekkehuset, er en av få kommunalt disponerte boliger i nabolaget (som regel borettslag), og de som bor i kommunale leiligheter som ligger samlokalisert i bygårder (Oslo) eller lavblokker (Stavanger). Den første gruppen er som regel godt fornøyd med sin bolig (og altså jevnt over mer enn motpartene i private leieforhold). Alle i den siste gruppen trekker frem at bostedet har destruktive aspekter.

Rusavhengige informanter bor nesten uten unntak sistnevnte sted, og noen med psykisk lidelse gjør det samme.

Mange personer med rusavhengighet og/eller alvorlig psykisk lidelse har liten mulighet for noen gang å kunne finansiere kjøp av egen bolig. Disse er henvist til det private leiemarkedet, hvor vi har sett at de kan leve flyktige tilværelser og hvor dessuten deres adgang er sterkt begrenset. Eller rettene, mange er helt ekskludert. Hvis de er heldige, kan de få tildelt en kommunal bolig, som gir en sikkerhet og en forutsigbarhet i bosituasjonen som de ikke oppnår ellers, og som i mange tilfeller vil være en vesentlig oppgradering fra en nær bostedsløs tilværelse.

Men i mange tilfeller får de altså tildelt kommunal bolig i et belastet miljø, i en problemkonsentrasjon med mange rusavhengige og andre med svært vanskelige livssituasjoner. Boligstandarden ligger godt under det man vanligvis vil akseptere, viser eksempler fra intervjuene, men rusavhengige må i mange tilfeller finne seg i tåle lav standard. Det er nok tvilsomt om folk flest ville akseptert bråk døgnet rundt, rusing i nabolaget, «dealing» av dop på dørene og i oppgangen, og nedslitte leiligheter. I disse boligmiljøene bor det også mennesker som mangler «boevne» og som ramponerer leilighetene.

En tydelig konsekvens av dette er, som flere informanter trakk fram, at det er vanskelig å holde seg unna rus, selv om man ønsker å holde seg nykter. Gunnar er en av disse. Han leier en leilighet av Stavanger kommune. Fra han søkte om boligen til han fikk den sto han to år på venteliste. I den perioden levde han et omflakkende liv, hvor han bodde litt hos venner og litt på hospits og lignende. Mens han sto på venteliste prøvde han i ett år å finne et sted å leie privat før han til slutt ga opp. Boligen han fikk av kommunen ligger i en lavblokk med kun kommunale boliger (omtrent 20 i tallet). Etter det Gunnar kjenner til, bor det rusavhengige og/eller alvorlig psykisk syke i alle leilighetene. (Jf. portrettet av den eks-innsatte Alex: «Du kan nesten peke på husene og si at «der er det piller, der er det heroin og der er det amfetamin og alt det andre».) Gunnar opplever at dette boligmiljøet definerer ham som «narkoman» og forsterker graden av hans utenforskap. Bare han går utenfor sin egen inngangsdør får han tilbud om dop. Det skjer hver eneste dag. Hele tiden ringer noen på døren hans, enten folk som ønsker å selge ham dop eller folk som er «forstyrret». Derfor har han nå helt sluttet å åpne hvis det ringer på, med mindre han på forhånd har laget en avtale med noen over mobiltelefon. Flere bekjente i leilighetene rundt ham har også opplevd å bli ranet

på høylys dag, og selv har han blitt truet med balltre. Innbrudd er vanlig. Gunnar undrer seg over at kommunen plasserer rusavhengige sammen, når de – som han selv – forsøker å bryte ut av rusmønsteret. Gunnar føler ikke han kan ha venner som ikke tilhører rusmiljøet på besøk (de få han har igjen etter årene med rus) og han føler ikke han kan ha sine egne barn på besøk. Men samtidig syns han at han må være glad til at han har bolig. Alternativet, som er hospits eller lignende, er langt verre.

Boligen er ikke i seg selv *årsaken* til Gunnars marginaliseringsprosess – snarere var hans marginale situasjon grunnen til at han fikk tildelt boligen. Men den bidrar helt klart til at det blir vanskelig for ham å bryte ut av sin livsførsel. Boligen, eller mer spesifikt det bomiljø den ligger i, er til hinder for hans *myndiggjøring*, når forstått som styrking av egen kraft og evne til å bedre egen helse. Den blir også destruktiv for hans *sosiale kapital*, fordi den legger så store begrensninger på hvilke nettverk han kan ivareta utenfor rusmiljøet, det vi med Putnam (2000) kan kalle hans «brobyggende» sosiale kapital ut av rusmiljøet. Boligmiljøet kan også i seg selv sies å ha lav sosial kapital i betydningen *tillit* (ibid.), både kollektivt og individuelt, for eksempel i den forstand at mange beboere, som Gunnar og andre informanter, ikke føler de kan stole på hverandre.³⁴

Det å få en kommunal bolig eller rehabiliteringsbolig, blir sett på som en bra løsning av personer med bakgrunn i rusavhengighet – for flere er dette en oppgradering fra en nær bostedsløs tilværelse, for andre en oppgradering fra en flyktig tilværelse i det private leiemarkedet. Den kommunale boligen representerer slik for den rusavhengige, og for flere av de psykisk syke, noe fast og stabilt, fordi man kan slippe et omflakkende liv. Flere fortalte da også om den store gleden de følte da de fikk tildelt bolig. Men samtidig bidrar «det faste» (boligen) til at en kan bli fastlåst i en destruktiv livsførsel. Særlig gjelder det for rusavhengige.

Problemkonsentrasjonene som oppstår ved at kommunale boliger samlokaliseres er altså til hinder for den enkeltes myndiggjøring, sosiale kapital og også medborgerskap – man risikerer å bli låst i en tilværelse av permanent utenforskap.

Det økte presset på den kommunale boligsektoren (beskrevet i kapittel 6.2), som delvis må tilskrives utviklingen «fra institusjon til egen bolig» (jf. Sørvoll 2011), fører til en strengere prioritering mellom søkere. Da må kommunen, slik en intervjuet saksbehandler (Oslo) sa, gi avslag til dem som

34 Også Hansen og Lescher-Nuland trekker frem spørsmålet om sosial kapital i boområder med konsentrasjon av kommunale boliger (2011:90–92).

(Kommunal saksbehandler:) blir vurdert til å ha muligheten på det private leiemarkedet. Hvis de, sosialt og helsemessig, er i stand til å undersøke og gå på visninger på bolig, så får de avslag på kommunal bolig.

Altså, den som vurderes å ha en sjanse til å få bolig i det private leiemarkedet (eller også eiermarkedet), eller til å være i stand til, ut fra helsesituasjon, å *prøve*, må gis avslag på søknad om kommunal bolig. Prioritering av søkere betyr at man gir bolig til dem som har størst behov. Dette betyr at de som prioriteres til kommunal bolig blir de gruppene som (a) i minst grad får utleieres tillit og/eller (b) er psykisk eller helsemessig minst i stand til å navigere i det sosiale liv. Og når de omtalte helsereformene fører til at flere med rusavhengighet og/eller alvorlig psykisk sykdom nå skal tilbringe mindre tid innen behandlingsinstitusjon, og bo i egen bolig, så må det antas at man får en økning av disse som søkere til kommunale boliger, og at de vil måtte prioriteres. Materialet under ett og øvrig litteratur på feltet tyder på at det er en slik mekanisme ligger som til grunn for problemkonsentrasjoner som igjen skaper større problemer for den enkeltes myndiggjøring.

En vi intervjuet i boligseksjonen (lederfunksjon) i oslobydelene sa følgende om utviklingen i de kommunale gårdene:

(Ansatt i boligseksjon:) Bomiljøene har jo blitt merkbart verre de siste årene. Og det har jo sammenheng med at man gjorde om regelverket. Før måtte man kunne bevise at man hadde boevne, til at ... nå er det ikke noe krav om boevne lenger. Og man har jo politisk sagt at nå skal disse boligene brukes til de som er aller mest vanskeligstilt. Og når man tar dét valget, så er det klart at de gruppene som nå kommer inn, det er de som har det aller verst. Og som har de største sosiale problemene: rusproblemer, psykiatri og annen type sosial problematikk. Og når du da fyller opp boligene, over noe tid og noen år, så begynner vi å se det ganske tydelig. Nå har det jo gått noen år og da begynner man jo å se at det gir utslag i bomiljøet. [...] Fordi man har hatt utskrivninger fra psykiatriske sykehus, ikke sant, man har jo hatt en reform der, og man har hatt en rusreform. Altså, nå skal jo alle *bo*. Og alle skal tilbake igjen til bydeler og kommuner, og ... og det er klart det preger jo beboermassen i de kommunale boligene.

Vi tror informanten har helt rett i sin beskrivelse av hva slags mekanismer som utspiller seg. De vi intervjuet i Stavanger kommune identifiserte de samme utviklingstrekkene og prosessene («avinstitusjonalisering» og den strengere behovsprøving). NOU nr. 15 2011 sier det samme (s. 76; 78).

Det som er det velferds- og helsemessige dilemmaet her, er at det tenkes at en styrker rettighetene til de mest vanskeligstilte gjennom boligpolitikken (dette er «den boligsosiale vendingen»), altså at man nå tenker boligpolitikk som en integrert del av velferdspolitikken (jf. Sørvoll 2011:13). «Boliggjøring» av velferdspolitikken tenkes også som ledd i en «normalisering» av de aktuelle befolkningsgrupper (Ulfrstad 2011:24). Men konsekvensen av de beskrevne mekanismene er altså at

disse aller mest vanskeligstilte da ofte konsentreres i egne boligmiljøer. Dette skaper igjen, som vi har sett, vesentlige hindringer for den enkeltes evne til å bryte ut av negative livsmønstre.

8. Å fortelle andre om hvordan en bor

Samlet har kapitlene 4, 5, 6 og 7 vist hvordan det at å ikke leve opp til eieridealet i den norske boligpolitikken, synes å forhindre mange fra å realisere gode *medborger-skap*. Dette ser ut til å skje ved at en ikke oppnår de sentrale verdier knyttet til trygghet, frihet, tilhørighet og verdighet (se særlig kapittel 5) og/eller det synes å skje ved at de strategiene man anvender (eller må anvende) for å kompensere for bortfallet av særlig trygghet, kan medføre innelåsing eller fastlåsing i sosial marginalitet (kapittel 7) og således også utestenging fra deltakelse i det sivile samfunn og arbeidslivet.

Dette kapitlet vedrører boligsituasjonens betydning i den enkeltes identitetsforvaltning og verdighetsstrategier, vis-à-vis det som Michéle Lamont kaller «moral worth» (2000). Hvordan virker det at en er avskåret fra å eie, at man har den boligsituasjon man har – om det er privat eller kommunal leie – inn på ens selvbylde og på opplevelsen av andres blikk på en? Hefter det stigma ved kommunale boliger? Kan det eventuelt også gjøre det ved privatleid bolig? Hvordan håndteres i tilfelle disse? Er boligsituasjon en diskrediterende opplysning om en selv? Og hvordan ser «stigmageografien» ut?

I sitatene bak de idealiserte portrettene i kapittel 5 så vi flere eksempler på folk som ikke uten videre forteller om egen boligsituasjon i møte med andre mennesker, det vil si mennesker som ikke fra før kjenner den situasjonen en er i. Geir er en av disse. Han er 50 år, lavtlønnet og leier for tiden et anneks til huset til en privatperson i Oslo. Han har ett barn som han har delt omsorg for. Etter skilsmisse kom han aldri økonomisk i posisjon til å kjøpe sin egen bolig. Og på grunn av korte leiekontrakter har Geir vært nødt til å flytte ofte.

(Intervjuer:) I slike situasjoner [der han snakker med folk som ikke vet at han leier], kan du være forsiktig med liksom å si at du ikke eier noe sted...?

(Geir:) [avbryter:] Altså, jeg *sier* jo ikke det. Det er ikke noe jeg forteller folk, uoppfordret. Det er det ikke.

(Intervjuer:) At du leier?

(Geir:) Nei, det er ikke noe jeg ... Det *er* det ikke, altså.

(Intervjuer:) Hva er grunnen til det? Altså, det er jo greit å ... helt ærlig sak ...?

(Geir:) [avbryter:] Ja, det *er* jo egentlig det. Men jeg veit ikke, altså ... Det er vel den der, jeg tenker at ... det er mine fordommer, da, men at ... at mange tenker at det er noe ... at det er noe *gæernt* med meg, som ikke har klart å skaffe meg egen bolig.

Det Geir sier om at han lar være å fortelle om egen boligsituasjon, fordi han er redd andre vil tro det er noe galt med som ham som ikke eier, står i kontrast til Kristines beretning. For til tross for at hun bor under verre forhold enn Geir, er hun alltid åpen om sin boligsituasjon. Kristine er 35 år og tidligere rusavhengig, noe hun også bærer preg av. Hun leier en toroms leilighet av Stavanger kommune.

Leiligheten preges av slitasje, forteller Kristine, og av at den ligger i en «ghetto» av boliger med rusmisbrukere. Dersom en «vanlig person hadde vært inni leiligheten, så hadde de fått *sjokk*,» sier Kristine. Likevel legger hun altså aldri skjul på verken hvor eller hvordan hun bor.

(Intervjuer:) Men når du snakker med ... når du tenker på liksom [bolig-]eiere og ... hvordan er det å presentere seg selv som at du bor i en kommunal bolig, altså sånn ... ?

(Kristine:) [avbryter:] Nei, dét bryr jeg meg ikke [om]. Nei. Og ... og alle vet hvem jeg er. Alle vet hvilke problemer jeg har, så det ... så jeg synes ikke det ...

(Intervjuer:) Så det er ikke noe som du er forsiktig med å fortelle til folk?

(Kristine:) Nei nei nei. Altså, de fleste jeg kjenner er jo i samme situasjonen selv.

Der Geir er flau over egen boligsituasjon, forteller Kristine bramfritt om sin. Kapitlet handler om slike kontraster blant mennesker som inngår i kategorien «vanskeligstilte i boligmarkedet». For mange av de vi intervjuet antar boligsituasjon karakter av stigma, altså sosial informasjon om diskrediterende trekk ved en person, en *moralisk brist* (moral failing), som Goffman kaller det. Erving Goffmans teorier og begreper (1990[1963]) anvendes for å analysere «geografien» av hvordan slike stigma oppleves og håndteres av den enkelte. Kapitlet handler altså om hvordan bosituasjoner kan anta karakter av *stigma*, hvordan slike stigma håndteres av den enkelte og hvordan de får betydning for bærerens sosiale identitet.

Som sitatene over viste oss, kan både kommunal og privat leie potensielt innebære et stigma for leietakeren, om enn styrken varierer (det kommunale er utvilsomt det sterkeste, se under). Men måtene de gjør det på er ofte ikke umiddelbart preget av logisk konsistens. For eksempel kan det forstås som en anomali at av de to som ble sitert i innledningen, så var det beboeren i den «objektivt minst stigmatiserte» bosituasjonen – altså Geir som leier privat – som var mest varsom med informasjonen om den.

8.1 Stigma

I boken *Stigma* (ibid.) utforsker Goffman møtene mellom «den normale» og «den stigmatiserte», med særlig blikk for sistnevntes identitetsforvaltning. Stigma betegner situasjonen til et individ som er diskvalifisert fra full sosial aksept.

En viktig dimensjon for Goffman er at stigmaer har ulik grad av *synlighet*: «how well or how badly the stigma is adapted to provide means of communicating that the individual possesses it» (s. 64). En tidligere psykiatrisk pasient og en blind person er forskjellige i den forstand at mens førstnevntes stigma ikke er lett synlig, så er sistnevntes stigma umiddelbart tilgjengelig for det sosiale publikum (s. 65).

Goffman skiller synlighet fra «*kjent-het*» (known-about-ness) (s. 67). Svært synlige stigma, slik som kroppslige, forårsaker umiddelbar «*kjent-het*» i sosial inter-

aksjon. «Kjent-het» om et usynlig stigma, slik som en psykisk lidelse kan være, vil avhenge av rykter og andre menneskers tidligere kunnskap om en. Den som da besitter et usynlig og ikke-kjent stigma, vil ofte søke å kontrollere andre menneskers kjennskap til det.

Differensieringene mellom synlighet/ikke-synlighet og kjenthet/ikke-kjenthet gjenspeiles i en annen differensiering Goffman gjør, den mellom *diskreditert* og *diskrediterbar*. Mens det diskrediterte individ kan «[...] assume his differentness is known about already or is evident on the spot», så kan den diskrediterbare anta at «[...] it is neither known about by those present nor immediately perceivable to them» (s. 14). Disse møter forskjellige utfordringer vis-à-vis det Goffman kaller *informasjonskontroll* i sosial interaksjon: Den diskrediterte håndterer *spenning*, fordi hans «brister» er åpenbare og/eller kjente. Den diskrediterbare forvalter på sin side *informasjon* (om «brist»). Han/hun må ta stilling til spørsmålene «[t]o display or not display; to tell or not to tell; to let on or not let on; to lie or not to lie; and in each case, to whom, how, when and where» (s. 57).

Det er også flere elementer hos Goffman som bidrar til å ordne analysen. Ett er begrepet *blandete kontakter* (mixed contacts), øyeblikkene der «stigmatisert» og «normal» befinner seg i samme sosiale situasjon, altså i umiddelbar fysisk nærhet (s. 23). Disse møtene er Goffmans hovedinteresse. *Graden* av blandete kontakter er imidlertid også egnet til å skille mellom ulike bærere av stigma: Hvem er den stigmatisertes viktigste sosiale publikum? Inngår han/hun i mange sosiale situasjoner hvor han/hun forholder seg til den «den normales» blick? Eller inngår han/hun først og fremst i sosiale relasjoner med andre som bærer det samme stigma, de man er i skjebnefellesskap med, de Goffman kaller «*ens egne*» (the own) (s. 31–44)? Kjennetegnes personen først og fremst av han/hun orienterer seg mot, retter seg inn etter inngruppen eller utgruppen (s. 137–149)?

Hos Goffman er det også sentralt at en egenskap som er et stigma i én kontekst ikke nødvendigvis er det i en annen. Stigma, skriver Goffman, kan skifte over til å bli et *prestisjesymbol* (s. 59). Vassenden og Andersson (2011) viste for eksempel at mens «troende muslim» kan fremstå som et stigma i en større samfunnskontekst og i interreligiøse relasjoner, så er det et prestisjesymbol i intrareligiøse relasjoner, det vil si i møte med andre muslimer.³⁵

35 Vår gjennomgang av Goffmans stigmaanalyse hviler mye på Vassenden og Andersson (2011, se særlig s. 576–578), som i en studie av unge mennesker og religion på Grønland i Oslo har gjort tilnærmedesvis samme analyse, knyttet til religion, hvithet/ikke-hvithet, stigma og det de i en omskriving av Goffmans begrep «information control» kaller «faith information control».

En dimensjon ved stigma som Goffman *ikke* behandler i nevneverdig grad, og som viser seg betydningsfullt i vår studie, er at folk kan være bærere av *flere stigmaer samtidig*, og at måten disse samvirker får konsekvenser for individets håndtering av dem. Et eksempel fra Vassenden og Andersson (2011) er relevant: Ikke-hvite muslimske unge nordmenn er i hverdagen mer åpne om eget religiøse ståsted enn det deres hvite majoritetsnorske kristne motparter er, til tross for at førstnevntes tro er vesentlig mer diskreditert i offentligheten. De lanserte som en delforklaring at muslimer er bærere av en større «pakke» av annerledeshet (kulturelt-etnisk-religiøs). Når man allerede bærer og håndterer ett stigma (hudfarge), så er kan hende ett til (muslim) ikke en så stor sak. Slike mekanismer knyttet til *multiple stigma* gjorde seg gjeldende også i vår studie av boligmarkedets vanskeligstilte.

De tre kategoriene som vi grupperte de syv portrettene i – «flyktningfamilie», «rusavhengig/person med psykisk lidelse» og «deklassert» – skal danne analytiske kontraster i analysen.

8.2 Boligsituasjon og informasjonskontroll

I starten av prosjektet jobbet vi ut fra en hypotese om at det hefter stigma ved de boligsosiale virkemidlene, slik som bostøtte og (særlig) kommunal bolig. I mange land er da også «social housing» forbundet med sterk stigmatisering (Harloe 1995; jf. Voigtländer 2009; Allen m.fl. 2007), som noen også har ment at generelt sett øker (Gurney 1999). Slik stigmatisering vil også gjelde i Norge, hvor offentlige utleieboliger mer enn i for eksempel de øvrige nordiske landene er å forstå som tilbud til de aller mest vanskeligstilte. (Se Holt-Jensen og Cars 2009 for en sammenlikning.) Og når kommunale boliger (og mye av sosial boligpolitikk overhodet) i økende grad konsentreres rundt marginaliserte grupper – den har gått fra universell til målgrupperettet velferdspolitik – og behovsprøvingen blir strengere, noe som igjen innebærer sterkere «problemkonsentrasjoner» i kommunale boliger (jf. kapittel 7), er det ikke til å undres over at både boligene og deres beboere kan stå lavt i kurs i den allmenne bevissthet. Det var ikke minst de boligsosiale ordningenes *residualkarakter*, at de rettes mot de få og de svake(ste) som gjorde at vi fant Goffmans teoretiske apparat om stigma relevant. Vi ønsket å undersøke hvilken betydning det å søke seg mot boligsosiale ordninger har for følelse av sosial aksept og anerkjennelse, og hvorvidt det at en er mottaker av boligsosial overføring eller tjeneste er informasjon en søker å skjule i omgang med andre mennesker.

Fra intervjuene tegnet det seg i starten et bilde hvori hvem som sa at de opplever sin boligsituasjon som stigmatiserende, og når (og overfor hvem), var lite konsistent. Det fremsto flytende og som preget av individuell variasjon. Vi var for eksempel relativt uforberedt på rusavhengige som sa at de alltid var åpne med informasjonen at de bor i en kommunal bolig, at de aldri underkommuniserte dette. Og vi var slett ikke forberedt på at vanlige private leieforhold kan fremstå som dels skambelagt for noen, og at noen av de «deklasserte» har større utfordringer når det gjelder å informere om sitt boligforhold enn det mange rus-

avhengige har, til tross for at boligsituasjonen til sistnevnte «objektivt» sett som regel er av en langt verre art.

Materialet under ett tegner et bilde med to typer potensielle stigma knyttet til leieforhold, som er forbundet med hverandre, men som både kan og bør skilles ad.

Det første, som er «objektivt sterkest» og mest allment, er altså den *kommunale boligen*. Den som leier slik bolig vil leve med andres forventninger om at en ikke selv evner å ivareta egne behov i livet. En forventes å være underlagt krefter knyttet til avhengighet (rus), sykdom (særlig psykiatri) eller permanent marginalisering. (Slike faktorer er jo som vist gjerne kriterier for i det hele tatt å komme i betraktning for tildeling av kommunal bolig). Kort sagt, man antas å mangle autonomi i livet. Videre forbindes mange kommunale boligområder, både av de som bor der selv og av de som betrakter dem fra utsiden, med uro, støy og dårlige boforhold. Stigmaet som hefter ved kommunale boliger kom klart til uttrykk når «deklasserte» omtalte dem og forklarte hvorfor de selv ikke ville søkt om slik bolig.

Det andre stigmaet, som er mer omskiftelig eller relativt og «individualisert», langt mindre allment, er *privat leie*. Mens det private leiemarkedet passer godt for mange grupper i samfunnet, slik som studenter eller arbeidslivets ukependlere, så er det andre grupper det vil være lite egnet for. Ikke minst kan det gjelde barnefamilier. Grunnene er, som tidligere omhandlet, økonomi (det er dyrt) og hensynet til sikkerhet, stabilitet og også integrasjon i nærmiljø (slippe å skifte skoler og lignende). For den som aspirerer mot boligeierskapet kan privat leie anta karakter av et stigma – diskrediterende informasjon – fordi «alle» en sammenligner seg med eier, som også er det eneste «fornuftige». (Jf. informantsitat i kapitlene 3.3 og 5.3 om at det å eie bolig er en nødvendig «fornuftsstatus».) Dette stigmaet synes også å gjøre seg gjeldende først i spesifikke faser i livet, i den forstand at det vil være stor forskjell på en enslig person under 30 år og en forsørger på over 40: Førstnevnte er sjeldnere alene i sin situasjon, mens for sistnevnte har alle i omgangskretsen gjerne forlatt leierstatusen for lenge siden.

Med en grov forenkling, vil fordommer knyttet til en kommunal bolig fortelle omverden at det *er* noe galt med deg (jf. portrettet «Silje»), mens fordommer man kan møte som privatleier (det vil da si den som forventes at «burde eie») er at det *kan* være noe galt med deg (jf. Geir).

Men et paradoks er altså at selv om privat leie må sies å være det svakeste av disse to stigmaene, så var det oftere informanter her enn de som leide av kommunen som fortalte at de er varsom med informasjon om egen bosituasjon, som opplevde dette som en sensitiv opplysning om seg selv. Og dessuten: De informanter som bor i kommunal bolig som sa at de praktiserer informasjonskontroll om bosituasjon, deler noen bestemte kjennetegn med privatleiere som gjør det samme. Disse kjennetegnene knytter seg til synlighet, «kjent-het», diskrediterbar/diskreditert, «blandete kontakter» eller ei, samt «gruppeorientering». Ved å legge et slikt goffmansk perspektiv på spørsmålet om bolig, fremstår det mønstre som er tydelige og langt på vei enhetlige. Og anomalien blir forståelig.

8.3 «Den diskrediterbare»

Katrine (42 år) er sitert tidligere. Hun leier ikke bolig av kommunen, men i det private leiemarkedet. Katrines boligproblemer er ikke knyttet til rus eller psykisk lidelse, men til at hun har gjennomlevd et traumatisk samlivsbrudd og også en konkurs. Som gjeldsbelastet aleneforsørger med flere barn (og lav inntekt) er hennes muligheter til å kjøpe bolig minimale. Hun strevde også svært lenge med å finne en egnet leiebolig til familien og de har måttet flytte flere ganger. I en periode bodde de også hos moren hennes. Katrine føler en sterk utrygghet over boligsituasjonen der hun leier nå, og er redd for at leieforholdet kan opphøre på kort varsel, for eksempel hvis huseieren skal ta i bruk boligen selv. På samme måte som Geir er hun forsiktig med å fortelle om egen boligsituasjon til folk som ikke vet om den.

(Intervjuer:) Hvis du er på jobb, med kollegaer og sånt, og forteller om hvordan du bor, hvordan opplever du at andre folk ser på ... ? Altså, si folk som eier der de bor?

(Katrine:) Jeg synes at det er veldig vanskelig. Jeg synes det er *flaut* å snakke om det.

(Intervjuer:) Om boligsituasjonen?

(Katrine:) Ja. Jeg synes det er *forferdelig* flaut. Hvis jeg kan unngå det, så unngår jeg det. Men hvis jeg blir spurt – særlig da jeg bodde hjemme hos mor, det var jo ... Jaahh ... det var nesten *tabu* å snakke om, altså. Eh ... men det var jo noen som spurte «ja, hvor bor du hen?» Og så sa jeg «nei, jeg bor borte på [sted]», da, ikke sant, «i [gate]». «Åja, eier du?» [Imiterer flauhet:] «eehh ... nei, jeg bor midlertidig hjemme hos mor ...» Og da var det sånn [samtalepartners svar:] «åååh?» Sant? Og så måtte jeg da gi en sånn liten ... lett forklaring på det, at vi bor vi der mens vi leter etter hus. Det er jo det jeg har sagt, ikke sant? Og da blir det liksom akseptert. Men når det da kom så langt at «nei, vi skal flytte nå»: [Samtalepartners svar:] «åja, har du *kjøpt*?» Og da hadde jeg jo veldig lyst til å svare «ja» ... [*snakker lavt, med sårhet i stemmen*], men det kan jeg jo ikke, da må jeg si «nei, vi leier ...» Og du føler på en måte, at når du går i byen og ... [...] Jeg kan sitte i byen og bare kikke på folk og ... Jeg sitter og tenker at ... Jeg tenker sånn «lurer på hvor de jobber, hvilken jobb er det den personen har?» og «de *eier* sikkert – de har et hjem de kan komme hjem til».

Katrine beretter om sårhet og pinlighet, om hvordan det at hun ikke eier bolig tilsetter henne sosialt, gjør henne mindre verdt i andres øyne. Det synes å tas for gitt i hverdagens samtaler, ikke minst på arbeidsplassen, at alle samtalepartnere faktisk eier bolig. Noe annet må rettferdiggjøres og forklares. (Da det som nevnt kan antyde «at det er noe galt med en».) Hvis Katrine klarer det, så unngår hun emnet. Opplysningen om hennes bosituasjon må i tilfelle «forhandles frem» på en måte som gjør at hun ikke taper ansikt. Dette gjelder både at hun nå leier, og særlig at familien en periode bodde hos moren. Her er det er også verdt å merke seg – vedrørende de to boligstigmaene vi beskrev over – at hun også sa det ville vært enda pinligere dersom hun hadde bodd i kommunal bolig, som hun i et desperat øyeblikk søkte om cirka ett år før vi intervjuet henne.

Slike beretninger fikk vi først og fremst fra informantene i kategorien «deklasserte». Det var også personer i denne kategorien som ikke praktiserer informasjonskontroll på denne måten – altså som ikke underkommuniserer bolig-situasjon. For enkelte (noen helt få) skyldtes det at de faktisk ikke forbinder privat leie med noe særlig negativt. Men vanligere var det at mangelen på underkommunisering var et utslag av at de praktiserte informasjonskontroll på andre måter enn å skjule: Dette var de som bevisst forteller om sin lite attråverdige bolig-situasjon tidlig i en bekjentskapsfase. Disse tar da et *valg* vedrørende kontroll over det som kan være diskrediterende informasjon: Dette valget (altså åpenhet) kan være mellom å få den sensitive opplysningen «på bordet» med en gang, for at den ikke skal dukke opp senere og det da kommer fram at en faktisk skjulte noe (man bevarer slik kontrollen over «avsløringen» selv), eller den kan være av en mer konfronterende art, der man selv går i rette med fordømmer. Et eksempel på en mer konfronterende linje var trebarnsmoren Vibeke (40 år) strategi. I motsetning til Katrine over, er hun og mannen åpent konfronterende vis-à-vis folks fordømmer mot at en barnefamilie kan leie privat. Vibeke sa at hun vet at «det er mange som tenker 'jöss, *eier* du ikke egen bolig? Hvorfor ikke det?» Når Vibeke treffer nye mennesker, eller i det øyeblikk at boligsituasjon kommer opp i en samtale, synes hun å foregripe at samtalepartneren henfaller til en slik tolkning, ved hurtig å svare dem med at «ja, vi leier. Og så?»

Slike avveielser, både det å fortelle og det å skjule, er strategier som (kan) velges av den Goffman kaller *diskrediterbar*, den ikke ennå, men potensielt stigmatiserte. Den som ikke bærer synlige tegn på stigma og hvis stigma ikke er kjent kan og må selv avgjøre om opplysninger om det skal gjøres kjent eller ei. Vedkommende må selv ta stilling til hvordan denne informasjonen vil posisjonere ham/henne, og befinner seg følgelig i et interaksjonelt dilemma (jf. Vassenden og Andersson 2011). Alternativene, skriver Goffman, er mellom å skjule stigma-informasjon og dermed «passere som normal» (ibid.:92–112) og «frivillig avsløring» (*voluntary disclosure*) (s. 123–5). Det var disse to vi så over.

Poenget er at den diskrediterbare, i motsetning til den diskrediterte (han/hun hvis stigma allerede er synlig og/eller kjent), må forvalte informasjon og konfronteres med interaksjonell tvetydighet. Vedkommende kan være usikker på hvordan den ikke-kjente opplysningen om ens boligsituasjon vil posisjonere en, og vil i møte med nye interaksjonspartnere spørre seg selv om delt kunnskap om en selv vil påvirke relasjonen. Vil jeg synke i status? Vil noen komme til å synes synd på meg? Hvordan bør jeg eventuelt gå frem for å komme dette i forkjøpet?

Slike overveielser er svært forskjellige fra dem den *diskrediterte* vil gjøre seg, fra hvordan den person hvis brister er synlige, eventuelt (hvis ikke synlige:) allerede er kjent for interaksjonspartnere, forholder seg til sitt stigma. Vi skal gå mer inn på disse under.

Men før vi gjør det, skal vi minne om at skillet mellom hvem som skjuler og hvem som forteller om egen boligsituasjon ikke går entydig mellom de tre kategoriene deklassert, flyktningfamilie og rusavhengig/psykisk syk. Skillet går snarere

mellom synlighet og ikke-synlighet og mellom kjenthet og ikke-kjenthet. For også blant kommunale leietakere i kategorien rusavhengig/psykisk syk traff vi enkelte personer som forholder seg til informasjon om egen boligsituasjon på samme måte som vi har vist at Katrine og Geir gjør (men som Kristine fra innledningen *ikke* gjør). Disse deler noen spesifikke kjennetegn med for eksempel Katrine og Vibeke, først og fremst når det gjelder differensieringen mellom diskreditert og diskrediterbar. En av dem er «Silje», som var det ene portrettet vårt.

Silje er 27 år og har en psykisk lidelse som gjør at hun har store problemer med å holde på fast arbeid. Hun har også en fortid med rusavhengighet. Barnevernet har overtatt omsorgen for barnet hennes. På overflaten bærer hun imidlertid ingen synlige tegn på noe av dette. Det er informasjon som ikke er umiddelbart tilgjengelig for omverden. Silje har ikke en lang «avvikerkarriere» bak seg, og blant hennes venner og bekjente er det dessuten langt flere uten enn med rusproblemer eller lignende. Vi siterer igjen det Silje fortalte om boligen hun leier av kommunen:

(Silje:) Det har vært langing ved dørene [...] og leiligheten er herpet [...] Boligen er forhåndsdømt. Det er ikke sunt av kommunen å sette meg i en sånn leilighet [...] Leiligheten min er stemplet på en eller annen måte, den er på en måte utbrukt [...] og jeg føler meg kriminalisert.

Silje frykter at hun selv blir forhåndsdømt som rusmisbruker fordi hun bor i en kommunal leilighet. Hun er opptatt av at hun ikke vil fortelle til andre hun treffer, for eksempel på en fest eller i arbeidssituasjon, at hun bor i en kommunal leilighet. Grunnen er at du da fort kan

(Silje:) få mange spørsmål. Folk spør: «Hvorfor bor du kommunalt»? Kommunale leiligheter ser på trynet ut. Folk vil ikke *bo* der en gang. Det er akkurat som en hytte hvor folk ruser seg. Kommunal leilighet er tegn på at du feiler noe, at du har et handikap eller et problem med personligheten eller har en diagnose. Jeg føler meg litt unormal, når jeg bor i kommunal leilighet.

Stigmaet som Silje bærer (kommunal bolig = rusmisbruk/diagnose/handikap) er vesentlig tyngre enn Katrines og Geirs, men måten de driver informasjonskontroll ligner mye. For Silje er den innrettet mot å bevare verdighet og moralsk verdi, og mot å styre selv når de diskrediterende opplysningene om henne kommer til overflaten.

En som velger en annen strategi i informasjonskontrollen (frivillig avsløring), som minner mer om Vibeke over, er Svein. Han er 45 år og leier leilighet av Oslo kommune. Den fikk han tildelt fordi han har en psykiatrisk lidelse. Sveins fremtoning under intervjuet var av en reflektert, munnrapp og jovial person. Han fremsto som ressurssterk på en «gatesmart» måte. Dersom det ikke allerede var sagt, ville ingenting ved hans væremåte eller utseende avslørt overfor intervjueren at han har en psykiatrisk diagnose eller at han leier bolig av kommunen. Dette er med

andre ord skjult informasjon, informasjon som Svein kan kontrollere og, viser det seg, som han føler han *bør* kontrollere.

(Svein:) Det er veldig mange som blir overrasket når de hører at jeg bor kommunalt, da.

(Intervjuer:) Ja? Når du sier det, er det liksom ikke det [inntrykket jeg får] ... Altså, jeg vet ikke hva det betyr, men det er kanskje et sånt inntrykk som finnes av folk som bor i kommunale boliger?

(Svein:) [avbryter:] Jeg tror det er veldig mange som tenker at her er det masse problemer fordi dem bor kommunalt. Altså ... alt mulig fra rus til ... mye annet, da. Jeg kjenner jo folk som ikke har problemer i det hele tatt, som bor kommunalt.

(Intervjuer:) Mm. Det du sier er altså at folk blir overrasket. Betyr det at det er ett eller annet, er det noen fordommer knyttet til ... ?

(Svein:) [avbryter:] Det er fordommer. Helt klart! Helt klart! Ja. Ja. Ta sånn som der jeg bor, da, så er det femti meter ned til «kroa», som vi kaller det, det er en pub. Og jeg husker i begynnelsen da jeg bodde der, så det var liksom mange jeg ikke kjente, som jeg møtte på puben og så spurte de hvor jeg bodde og så pekte jeg bare og sa «jeg bor der.» «Hæ!? Bor du der!?» Folk tror det er gærninger og rusmisbrukere, alt som bor ... alt forveksles med noe *dritt*, da. Altså, med noe negativt. Det er jo helt klart. Det er jeg ikke i tvil om en gang.

(Intervjuer:) Ja. Men betyr det at du av og til ... Vil du av og til da være forsiktig med å si hvor du bor, i sånne sammenhenger?

(Svein:) Jeg var det *før*, men nå er jeg blitt sånn rett-frem-type, gir faen, jeg kaller en spade en spade. Jeg gidder ikke, fordi at det går ... det [å skjule det] gjør det bare verre for meg sjøl òg. Jeg tar den trøyken som kommer og så ... om den da er liten eller stor spiller ingen rolle. Før, så hadde jeg det mer skjermet mot sånne ting. Altså, jeg holdt mer kjeft kan du si, da. Nei, men jeg har kommet til det nivået at jeg ... jeg er lei av å være falsk, jeg er lei å tilpasse meg alle andre, hvorfor kan ikke jeg være den jeg er? Jeg synes det er mye bedre å spytte ut og stå for det. [...] Men jeg går ikke med plakater til alle og sier «hei, jeg har problemer,» det er ikke det jeg mener, men ... hvis folk velger å spørre, så vil jeg heller fortelle det selv enn at de skal høre det fra andre. Det synes jeg er mye bedre. [...] Sier du ikke noe [selv], så kan du risikere at andre begynner å informere om ting som ikke stemmer, da. Så det synes jeg er helt greit. [...] Jeg velger heller det enn å luge. For det kommer frem i lyset en eller annen gang likevel.

Silje og Svein minner på mange måter om hverandre. Begges stigma er ikke-synlige, og et stykke på vei har de derfor selv kontroll over informasjonen om det. Men de velger seg ulike strategier: Silje velger å «passere», Svein går for «frivillig avsløring». Og han gjør det fordi rykter løper foran en, det du prøver å skjule kommer frem en gang uansett. Det er enklere for deg hvis det er du selv som har lagt det frem. Eller med Goffmans begreper: Han vet at hans stigma før eller siden kommer til å entre feltet av «kjent-het», og at han kommer til å tre inn i statusen som diskreditert. Det gjelder å styre statusovergangen selv.

Både Svein, Silje, Katrine og Geir har slik sett det privilegiet at de *kan* skjule informasjon om seg selv, dersom de ønsker det. Det privilegiet har ikke den som allerede er diskreditert.

8.4 «Den diskrediterte»

I informantgruppen rusavhengige/psykisk syke er Silje og Svein blant de relativt få som har helt usynlig og ofte ikke kjent annerledeshet, og følgelig som praktiserer informasjonskontroll (blant de deklasserte er usynlighet og ikke-kjenthet det vanligste). Blant informanter som har en mer langvarig rushistorie enn for eksempel Silje, og som bærer synlig preg av det, var det et markant fravær av den informasjonskontrollen som vi har gitt eksempler på over. Flere forhold ligger til grunn for det.

Ett dreier seg om *synlighet*. Den som bærer synlig preg på sitt avvik eller sitt stigma, slik som en person som har en langvarig ruskarriere kan gjøre, møter ikke de samhandlingsdilemmaene som vi har sett hos Silje, Svein, Katrine og Geir. Vedkommende stilles ikke overfor valgene om å fremvise eller ikke fremvise, fortelle eller ikke fortelle, lyve eller ikke lyve, og til å måtte avgjøre til hvem, hvordan, når og hvor (Goffman *ibid.*:57). Han/hun forvalter ikke skjult informasjon i møte med andre mennesker, informasjonen er allerede «på bordet» når samhandlingen begynner (jf. Vassenden og Andersson 2011). Kort sagt: Du kan ikke skjule ditt stigma, og du har følgelig ingen grunn til å prøve. Informasjonskontroll, i den formen den er beskrevet over, er ikke relevant.

En annen mekanisme knytter seg til det relaterte begrepet hos Goffman: «*kjent-het*». Hvis du har en lengre «avvikerkarriere» bak seg, og hvis denne sosiale statusen blir både viktig og kanskje også internalisert, vet ofte alle dine aktuelle samhandlingspartnere allerede om din situasjon. Det var blant annet dette sitatet fra Kristine i kapitlets innledning viste oss: «Alle vet hvem jeg er. Alle vet hvilke problemer jeg har, så det ... så jeg synes ikke det ...» Alle kjenner til, alle vet om hennes situasjon, sier hun. Den diskrediterte er «fritatt» fra den diskrediterbares interaksjonsdilemmaer. Det som Kristine sier her, var et utbredt svar i intervjuene med personer som har lengre «avvikerkarrierer» som rusavhengige. Merk imidlertid at det å være fritatt fra interaksjonsdilemmaene selvsagt ikke betyr at den diskreditertes har færre problemer i hverdagen, noe vi ikke minst ser i det private leiemarkedet. Her vil den allerede diskrediterte langt på vei være diskvalifisert. Den

diskrediterbare vil i alle fall kunne forsøke en goffmansk informasjonskontroll for å komme i betraktning som leietaker.³⁶

Men Kristine sa en ting til som er viktig her: «De fleste jeg kjenner er jo i samme situasjonen selv». Hennes sosiale horisont og samhandlingskontekster består altså i første rekke av personer som ikke bare ser og/eller kjenner til hennes problemer, og som følgelig vet at hun bor i en kommunal bolig, men som også deler problemene. Her kommer begrepene «ens egne» og «blandete kontakter» hos Goffman til nytte. Ens egne er «[...] sympathetic others [...] who share his stigma», som vet av egen erfaring «[...] what it is like to have this particular stigma» (ibid.:31). De uttalelsene vi gjenga over (Svein, Geir, Katrine og Silje) er fra personer som har mindre av de skjebnefellesskaper à la det Kristine forteller om her. De er mer alene (mange helt alene) med sin diskrediterende informasjon (boligsituasjon). Kristine og mange informanter med henne synes på sin side kort fortalt å inngå i færre blandete kontakter hvor «normal» og «stigmatisert» møtes.

Det siste vedrører også Goffmans differensiering mellom stigma og *prestisjesymbol* (ibid.:59). Innenfor flere av de gruppene som vi har studert, slik som blant rusavhengige og en del flyktninggrupper, er det å få tildelt en bolig av kommunen et attraktivt (men svært knapt) gode. Grunnene er (a) deres begrensede tilgang på leiemarkedet (på grunn av synlige eller kjente stigma som rushistorie eller ikke-hvit hudfarge, se under) og (b) den usikkerheten og flyktigheten som privat leie representerer for mange vanskeligstilte grupper, som er vist i kapitlene 6 og 7. Den som har fått tildelt kommunal bolig vil da kunne få en status innenfor disse sosiale nettverk, fordi han/hun har vist seg som en kompetent navigator i velferdsordningene, og fordi han/hun har oppnådd et mer stabilt og forutsigbart boforhold enn sine motparter i privat leie (om enn gjerne i bomiljøer preget av «problemkonsentrasjoner»). Han/hun har også blitt kraftig oppgradert vis-à-vis sine motparter i mer bostedsløse tilværelser. Gitt vanskene med å komme inn i private leieforhold, og boligeierskapets uoppnåelighet, vil en kommunal bolig for mange faktisk være «toppen av næringskjeden». Dette gjelder både for rusavhengige og flyktningfamilier som vi intervjuet. For også for flyktningene vi intervjuet var informasjonskontrollen knyttet til boligsituasjon som vi gjenga i avsnittet om den diskrediterbare, fraværende. For dem kan det knyttes til at kun cirka 15 prosent av somaliere i Norge eier egen bolig, og at blant leietakere bor mer enn 4 av 10 i kommunal bolig (Søholt 2009). (Til sammenlikning bor mer enn 8 av 10 med pakistansk bakgrunn i

36 Jf. tidligere omtalte informanter med psykisk lidelse som bevisst har unnlatt å fortelle utleier om sykdom når de er på visning eller når de inngår leiekontrakt. Relatert, men som en slags kombinasjon av diskreditert og diskrediterbar, ble vi også fortalt fra somaliske informanter at de «lyver ned» antall barn de har overfor private utleiere.

eid bolig.) Og fraværet av intraetnisk stigma knyttet til kommunal bolig må blant de somaliske som vi intervjuet, også knyttes til at det å få tildelt en bolig av det offentlige er noe som de alle, i egenskap av flyktninger, er kjent med fra før: En flyktningbolig var deres første møte med norske boliger. Dertil gjør fortolkninger av Koranens renteforbud sitt til at det snarere er boligeierskap som for noen er forbundet med noe negativt, fordi det vil vekke en åpenbar mistanke om at du har tatt opp et rentebærende lån.

Ytterligere en dimensjon kommer imidlertid i spill her. Vi antydte at *multiple stigma*, det forhold at et individ kan bære flere stigma, ha flere «moralske brister» i andres øyne, så å si, ikke fremheves tydelig hos Goffman. For de deklasserte som vi intervjuet er boligsituasjon ofte det eneste som markerer dem og som skiller dem fra opplevelse av egen «normalitet». Dette må antas å spille inn i de mekanismene vi diskuterer. Deres annerledeshet er antakelig ikke tradert hos dem, ikke internalisert, og de har ikke vært vant til å håndtere andres blikk på dem selv som «markert». Motsatt vil den som er vant til å håndtere andre stigma, enten de er knyttet til ikke-hvithet, rusavhengighet, psykisk lidelse eller annet, antakelig være bedre «forberedt» til å håndtere også potensielle stigma knyttet til boligsituasjon. (Sitat fra person med langvarig psykisk lidelse: «Du får trening i å svare folk på ting, da».) Og her er det også viktig at boligstigma for flere av de sistnevnte må forstås som et *sekundært* stigma, vis-à-vis det overordnede de bærer, knyttet til rus, psykiatri eller innvandrersstatus. Som vi så, er leieforhold ikke bare potensielle stigma i seg selv, men også en status som kan fortelle noe annet om deg – «at det er noe galt med deg». Det kan også forstås som en indirekte avsløring, noe som vekker mistanken om rusavhengighet, marginalisering eller andre diskrediterende trekk. Og hvis man er vant til å håndtere disse, og man godtar statusen (det er ofte den som gjør en kvalifisert for kommunal bolig i utgangspunktet), så er den indirekte avsløring kan hende mindre besværlig. Den som kjemper for å opprettholde en status og en «moralsk verdi» lik med referansegruppens, slik våre «deklasserte» gjør vis-à-vis boligeiere, vil måtte kjempe imot den statusen som kan tilskrives dem på bakgrunn av boligsituasjon.

Ved hjelp av Goffman har vi nøstet i det paradoks at det ofte er den som bærer det minste boligstigmaet som mest aktivt synes å skjule det. Men om vi gjennom dette har prøvd å åpne et nytt felt for goffmanske stigmastudier – og samtidig bringe et nytt teoretisk perspektiv inn i boligforskningen – så gjenstår det en sentral dimensjon: *Skifte av samhandlingskontekst*. Vi antydte over at det som kan være stigma innenfor én kontekst kan snu til et prestisjesymbol i en annen (jf. Vassenden og Andersson 2011:587–588). På samme måte vil ulike samhandlingskontekster aktualisere ulike deler av en persons identitet, eller ulike av han/hennes sosiale statuser, om en vil. Ingen mennesker er *kun* leietaker (kommunal/privat), rusavhengig, psykisk syk, innvandrers eller fattig. Man er også venn, kollega, forelder, for bare å nevne noe. Også den som er diskreditert gjennom synlighet og/eller kjent-het, den som inngår i få blandete kontakter, den for hvem for eksempel kommunal bolig kan være et prestisjesymbol og den som bærer multiple stigma

hvor boligsituasjon er det sekundære, vil kunne bevege seg mellom ulike samhandlingskontekster. Ulike kontekster aktualiserer ulike sosiale statuser, ulike deler av ens identitet.

Johan er den siste informant vi skal sitere i denne rapporten. Han er 40 år og leier en kommunal bolig i Oslo. Han fikk tildelt den da han for et par år siden ble utskrevet fra fengsel, hvor han sonet en dom for vinningskriminalitet. Johan har en fortid med tyngre rusavhengighet (i dag røyker han bare hasj) og han har en psykisk lidelse som gjør at han har hatt vanskelig for å holde på fast arbeid. Han svarte avkreftende på om vårt spørsmål om han noen gang lar være å fortelle til andre at han bor i en kommunal bolig. Senere i intervjuet kom det imidlertid frem at Johan fra et tidligere forhold har to barn, som han ikke har kontakt med i dag. I den forbindelse stilte vi ham følgende spørsmål, som var relatert til det å fortelle om, eller vise frem, hvordan han bor:

(Intervjuer:) Men la oss si du *hadde* kontakt med barna dine, ville du tatt dem med besøk der du bor i dag?

(Johan:) Nei. Nei. Ikke der jeg bor i dag. Glem det. Er ikke snakk om. Dét hadde vært flaut, det [*sagt i kontrast til øvrig fravær av pinlighet*]. Ja, jeg ... Dét hadde vært nedverdiggende. For dem har jo så mange fine flotte ... de har familier, da. Eller den som ... men jeg har på følelsen at jeg er i en bås hvor det er ... «du er rusmisbruker, og deretter får vi sette deg i den båsen.»

(Intervjuer:) Men si andre bekjente og venner og sånn ... Altså, du sier det ville vært flaut å ha unger på besøk, men ville det vært flaut å ha andre på besøk eller ... ?

(Johan:) [avbryter:] *Ikke* noe problem å ha venner på besøk, det ... men det er jo type på dem òg, for det har jo *bare* vært rusvenner, ikke sant?

Differensieringene hans er betydningsfulle: Det at mennesker som Johan i de fleste sosiale situasjoner og relasjoner de inngår i, ikke forholder seg til boligstigma, fordi det er synlig, kjent og/eller fordi ens samhandlingspartnere deler det, betyr altså *ikke* at dette stigmaet mister sin betydning. For Johans utsagn relativiserer Kristines fra innledningen, og viser tyngden i det stigmaet (kommunal bolig) som den diskrediterte kan ha vent seg til å håndtere og forvalte. Når man skifter samhandlingskontekst og referansegruppe fra «ens egne» til «blandete kontakter» melder smerten seg. I Johans tilfelle er smerten påtakelig. På forestillingsplanet møter Johan her sosiale situasjoner og sosiale relasjoner fra sitt tidligere liv, da han hadde kontakt med sine barn. Da føler han sterkt på behovet for å vokte informasjonen om sin nåværende status, et behov han aldri føler vis-à-vis «rusvennene».

8.5 Avrunding

I selveierlandet Norge kan boligsituasjonen for de som ikke når opp til idealet oppleves som et stigma. Dette gjelder både det offentlige boligtilbudet (kommunal bolig) og, noe mer overraskende, privat leie. Boligens stigmadimensjon har imidler-

tid vært lite fremme i både offentlig debatt og i boligforskningen. Hva gjelder forskningen, kan dette ha med å gjøre at den i beskjedne grad har vært opptatt av «nedenfra»- og «innenfra»-perspektiver.

Vi har ønsket å bidra til å bøte på denne mangelen. Og vi har gjort det ved hjelp av et goffmansk perspektiv. Det storslåtte i Goffmans sosiologi og stigma-analyse er at den, i all sin detaljrikdom og med sine små særegenheter, har vist seg robust og anvendelig på tvers av ulike sosiologiske felt og på tvers av ulike sosiale situasjoner. Ved å ta i bruk Goffmans begreper om informasjonskontroll, diskreditert/diskrediterbar, synlighet, kjenthet, ens egne, blandete kontakter, prestisjesymbol, samt vår tilpasning om «multiple stigmaer», har vi nøstet og ryddet i hvordan, når, for hvem og overfor hvem, boligsituasjon blir til sensitiv og diskrediterende informasjon om en person. I tråd med Goffman finner vi at en del mennesker i hverdagen vegrer seg for å fortelle andre om hvordan de bor. Andre igjen legger ikke skjul på dette, men går i rette med fordommer de møter knyttet til ulike former for leie. Begge disse strategiene er varianter av *informasjonskontroll*. Men hvem som gjør hva, overfor hvem, og når, er ikke uten videre entydig, og preges tilsynelatende av paradokser. Det som fremsto som en anomali, at den «minst stigmatiserte» kan være mest forsiktig med den potensielt diskrediterende informasjon om seg selv, ble forståelig i Goffmans perspektiv. Og vi har også vist at det som kan fremstå som flytende og som individuelle variasjoner, boligstigma(er), snarere synes å være relativt fastlagte størrelser innenfor en gitt strukturell innramming. Men det trengs en relasjonell og kontekstuell forståelse av når og for hvem boligsituasjon antar karakter av stigma, det vil si hvem som er ens sosiale publikum overfor hvem man har (eller ikke har) interesse av å praktisere informasjonskontroll. Dette er også Goffmans poeng. I studiet av stigma, skriver han, er det et språk for relasjoner, snarere enn egenskaper, man trenger (s. 13.) I et slikt perspektiv fremtrer forskjellene mellom for eksempel en synlig rusavhengig, en somalisk flyktning, en person med ikke-synlig psykisk lidelse og den «deklasserte», forståelige.

9. Oppsummering og implikasjoner

Bidrar den norske boligpolitikken – selveierpolitikk og residual boligsosial sektor – til sosial differensiering og sosial eksklusjon?

Vår studie gir et enkelt svar: Ja. Sosial eksklusjon og utstøtning opptrer på grunn av egenskaper ved de tre boligformene i Norge: (a) Boligeierskapet synes ut fra materiale å være nær uoppnåelig for mange grupper, på grunn av knapphet på boliger og utviklingen i boligprisene. (b) For svakstilte grupper preges det private leiemarkedet ofte av flyktighet, samt av manglende adgang for «de allerede ekskluderte», de som bærer en synlig/kjent annerledeshet. (c) Den kommunale boligsektoren er residualisert og stigmatisert, noe som dels er en konsekvens av økende målretting mot svake grupper og følgelig streng behovsprøving.

Vi vil trekke frem to former for eksklusjon, som vi understreker at kan gjelde for storbyområder, som er det vi har studert.

Som konsekvens av egenskapene ved det private leiemarkedet kan vanskeligstilte personer oppleve (1) mangel på trygghet, frihet, tilhørighet og økonomisk selvhjulpenhet. Disse aspektene ble blant annet artikulert hos våre «deklasserte», de som «nesten» når opp til målet, og som i minst grad er sosialt ekskludert på andre måter enn gjennom sin boligsituasjon. For disse og andre kan det å være avskåret fra å eie også anta karakter av et identitetsmessig utenforskap, av å befinne seg på feil side av symbolske grenser rundt kulturelle fellesskaper – knyttet til nærmiljø, «norskhet» og for den saks skyld «normalitet». Ikke minst det at leieforhold, særlig kommunale, men noen ganger også private, kan være forbundet med stigma (jf. kapittel 8) er et tydelig uttrykk for sosial eksklusjon. Dertil later det til at svake grupper som er ufrivillige leietakere kan danne en «nomadisk underklasse» (jf. Bone og O'Reilly 2010), om enn vårt materiale selvsagt ikke gir grunnlag for å anslå størrelsen på en slik mulig «underklasse». Men slik den fremtrer i vårt materiale kjennetegnes den av manglende «fremtidstrygghet» og hyppig flytting med skifte av nærmiljø og skoler for barn. Ufrivillig urban mobilitet kan slik stå som et stikkord. Og jo «svakere» en er, og/eller jo synligere annerledes en er, desto større synes sjansen for slik nomadetilværelse i det private leiemarkedet å være. Ikke minst kan dette se ut til å gjelde personer med somalisk bakgrunn. Disse forholdene var særlig tema i kapitlene 4 og 5.

En annen måte som boligpolitikken bidrar til sosial eksklusjon er (2) den potensielle fastlåsing i marginalitet, som vi har sett tendenser (jf. kapittel 7.1). Slik form for ekskludering/differensiering ser ut til å kunne opptre i gruppers pendling mellom et privat leiemarked der de ikke slipper inn, eventuelt må leve nomadiske liv, og den kommunale leiesektor der fokus på streng behovsprøving og prioritering fører til at ens velferdsbehov må være store både for å få tildelt bolig og for å få leiekontrakten fornyet. I denne sektoren vektlegges gjennomstrømming i beboermassen. Vi har sett at dette betyr at mennesker potensielt havner i et dilemma der de, satt helt på spissen, kan komme til å måtte velge mellom den

kommunale boligens relative trygghet og sin egen myndiggjøring i form av arbeidsdeltakelse. Dertil er det et problem at mange kommunale boliger er samlokaliserte (for eksempel kommunale gårder) og at den strenge behovsprøvingen betyr at reintegrasjon og myndiggjøring for mennesker med vanskelige livssituasjoner (rusavhengige og/eller psykisk syke) kan forvanskes når boligmiljøene forverres (jf. kapittel 7.2).

I bakkant av dette ser vi med andre ord tendenser til en sosial differensiering hvor vanskelige boligsituasjoner medvirker til *svake medborgerskap*, og da både i betydningen sosial deltakelse og i betydningen tilhørighet og identitet. For de gruppene vi har studert fremtrer boligpolitikken som en blindsoner i den norske velferdsstaten.

En boligpolitikk som vektlegger boligeierskapet som universell tilpasningsform synes ikke godt egnet for slike svake grupper, når leiealternativene har de manglene som de har, vis-à-vis «det gode livs» trygghet, frihet, tilhørighet, og verdighet.

Hva står så tilbake for disse gruppene i dagens boligpolitiske landskap?

Boligeierskapet har i seg selv viktige positive sosiale konsekvenser, individuelt som kollektivt. Både den konservative ideen om «selveierdemokratiet» og den sosialdemokratiske om frigjøring av byarbeiderklassen fra «gårdeiveldet» (Sørvoll 2011) har antakelig hatt mye for seg historisk sett. En høy andel boligeiere kan både skape ansvarlige samfunnsborgere, føre til bedre vedlikehold av boligmasse og danne betydningsfull sosial kapital (jf. kapittel 5). Og det er også meget mulig at eierlinjen kan ha bidratt til å integrere store deler av den norske innvandrerbefolkningen, slik det hevdes i et notat fra tankesmien Civita (2010). Det er for tiden bekymring i offentligheten for utviklingen henimot etnisk bostedssegregasjon, ikke minst i Oslos østlige drabantbyer (se Vassenden 2007). Men det glemmes ofte i debatten at dette i overveiende grad tross alt er en bokonsentrasjon av minoritetsetniske *boligeiere*, altså av mennesker som de facto har gjennomlevd en betydningsfull sosial mobilitet i det norske samfunnet. I en rekke andre land, for eksempel Sverige, er etnisk bostedssegregasjon i større grad en konsekvens av ansamlinger av offentlige utleieboliger, som vi har langt færre av i Norge. I det perspektivet er bokonsentrasjonen i Groruddalen i Oslo et radikalt forskjellig fenomen fra den som opptrer i Rosengård i Malmø eller Clichy-sous-Bois i Paris. En norsk «boligeiersegregasjon» er antakelig langt å foretrekke.

Vår studie tyder likevel på at den *strukturelle mangelen på funksjonelle alternativer* for grupper som ikke når opp til selveieridealet, og kanskje heller ikke kan forventes å nå opp til det, representerer en velferdsmessig blindsoner.

9.1 Noen relevante utviklingstrekk

Prisene på eide boliger i Norge har fortsatt å øke, til tross for gjentatte advarsler om bobler og krakk. I 2011/2012 synes prisstigningen å ha ført til en større opp-

merksomhet rundt ikke minst unge mennesker og «vanlige familier» som opplever stadig større vansker med å komme seg inn på eiermarkedet i sentrale strøk. Mediene hadde en rekke oppslag om dette i starten av 2012.³⁷ Dette hadde også sammenheng med skjerpet krav om egenkapital for boliglån.

Dersom en slik utstøtning av «vanlige boligsøkende» gjør seg gjeldende i stort monn, noe det vel ikke er urimelig å tenke seg at den kan gjøre, kan man anta at gruppen som vi har kalt «boligmarkedets deklasserte», de som ikke har klart definerte helse-/velferdsproblemer, vil øke i omfang. I lys av vår studie vil et slikt utviklingstrekk kunne få flere konsekvenser. På den ene siden vil det kunne «normalisere» leieforhold i den allmenne bevissthet, i den forstand at det blir vanligere også for «helt vanlige mennesker» og således lettere å håndtere for den enkelte. Det kan i det minste stå som en hypotese at det stigma som noen synes å forbinde med privat leie vil kunne å avta, fordi leie i mindre grad blir et tegn på «at det er noe galt med deg» (jf. kapittel 8), men blir noe som blir fullt ut forståelig for alle og enhver. *Flyktigheten* i leiemarkedet blir imidlertid ikke mindre av den grunn. Snarere tvert imot. De problemer i leiemarkedet som vi har skissert må da antas å forsterkes, fordi konkurransen blant leietakere blir sterkere. Det siste vil igjen skyve ut herfra flere av de gruppene som allerede i dag strever med å komme inn, slik som økonomisk vanskeligstilte, innvandrere, rusavhengige, langtids psykisk syke, familier med mange barn – altså flere av gruppene vi har studert. For hvis antallet leiesøkere øker, får utleiende (enda) flere mulige leietakere å velge blant. Og en utleier vil, slik vi har diskutert (jf. kapittel 6), velge den leietaker som presumptivt har den beste økonomi og den mest stabile livsførsel, samt den som utleier føler mest «kulturell nærhet» til. Samtidig vil et økt antall leiesøkere også drive leieprisene oppover. Dette kan i sin tur antas å legge et sterkere press «nedover», på kommunal leiesektor. Og dilemmaet beskrevet i 7.1 («et trygghetens dilemma») kan da komme til å forsterkes, fordi personer som leier kommunalt vil vite at ens adgang i det private leiemarkedet er blitt enda vanskeligere. Da vil både det å få tildelt og det å beholde en kommunal bolig bli enda viktigere for en.

9.2 Noen boligpolitiske implikasjoner

Ut fra vår studie, ikke minst kapitlene 5 og 4 (jf. modellen) kan en formulering av en ideell boligpolitikk være som følger: *Trygghet, frihet, tilhørighet* og *verdighet* i bolig ivaretas for hele befolkningen.

³⁷ Se Bergens Tidende (2012); NRK Rogaland (2011); e24.no(2012); Morgenbladet (2012).

Men om dette er et enkelt formulert mål, så er virkemidlene for å nå det alt annet enn opplagte.

Forskere er ofte varsomme med å trekke politiske implikasjoner av sine funn. Fra vårt materiale kan vi imidlertid identifisere noen punkter for fremtidige bolig- og velferdspolitiske avveininger. Vi skal ikke konkludere her – dette representerer på ingen måte enkle løsninger – men vil løfte dem frem som spørsmål for den videre politikktutforming.

Kommunal leiesektor

Et enkelt punkt er at vår studie nokså entydig identifiserer et behov for flere kommunale boliger. Her er vi helt på linje med utvalget bak NOUen «Rom for alle» (2011, s. 85). Flere kommunale boliger er nødvendig av flere grunner. Det trengs for å avhjelpe de grupper som utestenges fra private leiemarked (eller som ikke evner å bo der) og/eller tvinges til ufrivillig mobilitet der. Det at mennesker som ikke med rimelighet kan forventes å bygge stabile boforhold – skape seg trygghet – i verken eiermarkedet eller det private leiemarkedet, kan oppleve å stå på venteliste for å få tildelt kommunal bolig i flere år (eller ikke får tildelt bolig overhead), slik noen av våre informanter har gjort, taler sitt tydelige språk om et behov for en økt utbygging. Og sektoren må antas å stå foran et økt press: En fortsatt befolkningsvekst i storbyregionene, begrensninger i institusjonsomsorg (rus og psykiatri), samt samhandlingsreformen, er blant utviklingstrekk som kan antas å øke behovet for en mer robust kommunal leiesektor.

I den forbindelse impliserer vår studie også at man bør diskutere mer inngående det sentrale målet i norsk boligpolitikk, at «alle» skal eie. Vår studie tyder på at selv om de aller fleste faktisk *ønsker* å eie (kapittel 5), så er ikke alle i stand til det. Og mange er heller ikke i stand til å etablere trygge bosituasjoner i det private leiemarkedet. For disse kan leie av kommunen være eneste reelle alternativ, og for svakstilte grupper, nær den eneste boformen som kan ivareta behovet for trygghet og forutsigbarhet. Således må man også regne med at en del mennesker ikke har alternativer til offentlig bolig, også i et *langtidsperspektiv*. Utviklingen i den kommunale boligsektoren henimot strengere behovsprøving og prioritering, samt ønsket om gjennomstrømming i beboermassen, altså mot mer midlertidighet i botilbudet, står imidlertid i kontrast til dette. Vi finner at blant annet spørsmålet om gjennomstrømming i beboermassen er et vesentlig punkt som bør studeres videre og løftes frem i offentlig debatt, da dette som vist ser ut til å kunne gi seg potensielt dysfunksjonelle utslag (7.1).

Et annet punkt vedrørende kommunale boliger, er at det trengs flere i «ordinære bomiljøer» (jf. NOU *ibid.*:86). Også her taler vårt materiale et tydelig språk: Blant våre informanter er beboere i slike boliger klart mest fornøyd med sin bolig-situasjon slik den er i dag. De er både mer tilfredse enn mange privatleiere og vesentlig mer tilfredse enn sine motparter i kommunale boligkomplekser eller gårder (jf. Hansen og Lescher-Nuland 2011). Konsentrasjoner av kommunale bo-

liger kan bli en institusjonalisering av marginal tilpasning og kan som vist bli til hinder for den enkeltes myndiggjøring og sosiale kapital.

Nye leiesektorer

Kommunal leiesektor er som vi har vist en stigmatisert boform, fordi den anses å være et tilbud til mennesker med marginale livsskjebner. Men også private leieforhold kan være stigmatiserende for noen, ikke minst barnefamilier (jf. våre deklasserte). Grunnen er at privat leie, i kontrast til «boligeiernormaliteten», for noen kan fremstå som «ufornuftig» og «uforståelig». I livsfaser hvor man søker stabilitet og forutsigbarhet (jf. trygghet), tilhørighet og også å bli økonomisk selvhjulpen, slik de aller fleste barnefamilier vil gjøre, så kan det at du leier privat antyde at «det er noe galt med deg» (jf. kapittel 8).

Fordi det private leiemarkedet i Norge domineres av enkeltpersoner som leier ut sin egen eller en del av sin egen bolig, er det imidlertid vanskelig å regulere dette markedet (jf. NOU *ibid.*:71). Privatpersoners ønske om å bestemme selv hvem som skal bebo deres egen bolig, eller være deres nabo i samme bolig, er også forståelig.

Men vår studie tyder på at storbyene har store udekkete boligbehov utenfor eiermarkedet. Dette behovet gjelder ikke bare kommunale boliger, men også husholdninger som ikke kvalifiserer for kommunal bolig (og ofte heller ikke ønsker det, på grunn av stigma), men som utestenges fra eiermarkedet av økonomiske årsaker. Ikke minst tendensene til «nomadetilværelser» blant somaliske familier i det private leiemarkedet er en indikasjon på dette. Men også mange majoritetsnorske eneforsørgere med lav inntekt må i dagens boligmarked etablere en annen boligtilpasning enn boligeierskapet. Av hensyn til blant annet barns oppvekst og skolegang, familiers behov for planlegging, ser vi at det er åpenbare behov for mer langsiktighet for private leietakere som stiller uten gode kort på hånden (jf. økonomi, synlig annerledeshet, med mer).

Det er ikke vår oppgave å foreskrive en boligpolitisk «resept», men en *større profesjonalisert leiesektor* (jf. NOU *ibid.*) kan både dempe presset på kommunal leiesektor og potensielt ta av noe trykket i eiermarkedet. Slik vil den kunne motvirke de varianter av sosial eksklusjon som oppstår når svake grupper må navigere de tre boligsektorene (eie, privatleie, kommunal leie). En profesjonalisert leiesektor kan man tenke seg at drives på tilskudd fra staten, enten av private aktører eller sivilsamfunnsorganisasjoner. Slik utleie kan også drives ikke-kommersielt (*ibid.*), med tanke på økonomisk svakstilte grupper som i dagens situasjon risikerer utestenging fra både eiermarkedet, kommunal leiesektor og det private leiemarkedet.

Og med unntak av de kommunale boligene, så virker de boligsosiale virkemidlene som myndighetene råder over, alle gjennom markedet. Bostøtten og startlånet er de to viktigste. Disse er behovsprøvde overføringer som skal hjelpe husholdninger til henholdsvis å beholde sitt nåværende boligforhold (enten det er eie eller leie) og til å etablere seg i eiermarkedet. Ett problem med slike overføringer er

imidlertid at de potensielt kan fungere prisdrivende, både i leie- og eiermarkedet.³⁸ Som sådan kan de indirekte bidra til å forverre vanskeligstiltes situasjon.

En boligpolitisk prioritering synes nå å være at beboere i kommunale boliger bør motiveres til å ta spranget over i eiersektoren. Studien vår gir grunn til å stille spørsmålstegn både ved sannsynligheten og funksjonaliteten i et slikt mål, hvis det her er tale om store grupper, og hvis det skal gjelde i storbyene. For det springende punktet her blir om den som ikke får sin leiekontrakt med kommunen fornyet, snarere enn å kunne etablere seg som boligeier, vil måtte regne med en flyktig tilværelse i det private leiemarkedet.

Samlet peker disse faktorene mot et behov for en ny boligform «i midten» av den omvendte pyramiden i vår figur 1 (kapittel 4), en boligform som ivaretar verdiene trygghet, frihet, tilhørighet, økonomi og verdighet.

38 Det samme kan for øvrig sies om skattefradraget på gjeldsrenter og den lave boligskatten i Norge.

10. Referanser

Faglitteratur

- Allen, C., R. Powell, R. Casey, S. Coward (2007): «'Ordinary, the Same as Anywhere Else'. Notes on the Management of Spoiled Identity in 'Marginal' Middle-Class Neighbourhoods». I: *Sociology*. Vol. 41(2):239–258
- Anderson, B. (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso
- Andersson, M. (2000): «*All five fingers are not the same*». *Identity work among ethnic minority youth in an urban Norwegian context*. Dr.polit.-avhandling. Sosiologisk institutt, UiB.
- Andrews, T. og A. Vassenden (2007): «Snøballen som ikke ruller. Utvalgsproblemer i kvalitativ forskning». I: *Sosiologisk tidsskrift*. Vol. 15(2):151–163
- Anthias, F. (2001): «New hybridities, old concepts: the limits of 'culture'», *Ethnic and Racial Studies* 24, 4: 619–641.
- Apgar, W. (2004): *Rethinking Rental Housing: Expanding the Ability of Rental Housing to Serve as a Pathway to Economic and Social Opportunity*. Rapport; Joint Center for Housing Studies, Harvard University
- Brattbakk, I. og T. Hansen (2002): *Kommunal utleie av boliger år 2000 og 1993*. Norges byggforskningsinstitutt. Prosjektrapport 338/2002.
- Bone, J. og K. O'Reilly (2010): «No place called home: the causes and social consequences of the UK housing 'bubble'». I: *British Journal of Sociology*. Vol. 61(2):213–255
- Burawoy, M. (1998): «The Extended Case Method». I: *Sociological Theory*. Vol. 16(1):4–33
- Bourdieu, P. (1986): «The Forms of Capital». I: Richardson, J.G. (red). *Handbook of Theory on Research for the Sociology of Education*. Connecticut: Greenwood Press
- Brochmann, G. (2002): «Statsborgerskap, medborgerskap og tilhørighet». I: Brochmann, G., J. Rogstad og T. Borchgrevink (red.): *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Makt- og demokratiutredningen 1998–2003. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Brodtkorb, E. og M. Rugkåsa (2007): «Stig på, vedkommen inn!» I: Brodtkorb, E. og M. Rugkåsa (red.): *Under tak – mellom vegger. Perspektiver på boligens betydning i velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Akademisk. S. 11–25
- Bø, I. og P.M. Schiefloe (2007): *Sosiale landskap og sosial kapital. Innføring i nettverkstenkning*. Oslo: Universitetsforlaget
- Civita (2010): *Innvandring og eiendom. Eierskap, boligstruktur og integrering*. Civita-notat nr. 5
- Denzin, N.K. (2001): *Interpretive Interactionism*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

- Dietz, R.D. og D.R. Haurin (2003): «The social and private micro-level consequences of homeownership». I: *Journal of Urban Economics*. Vol. 54(3):401–450
- DiPasquale, D. og E.L. Glaeser (1999): «Incentives and Social Capital: Are Homeowners Better Citizens?» I: *Journal of Urban Economics*. Vol. 45:354–384
- Douglas, M. (1966): *Purity and danger*. Harmondsworth. Penguin
- Dyb, E., Brattbakk, I., Bergander, K., Helgesen, J. (2006): *Løslatt og hjemløs: Bolig og bostedsløshet etter fengselsopphold*. NIBR.
- Dyb, E. (2009): «Imprisonment: A Major Gateway to Homelessness». *Housing Studies*. Vol. 24(6):809–824.
- Ellingsen, D. (2011): «Mange låner mye. Innvandrere og deres norskfødte barn på lånemarkedet». I: *Samfunnsspeilet*, nr. 4, s. 9–16
- Engebrigtsen, A. (2006): «Norbert Elias: Makt, skam og sivilisering. Somaliere i eksil og det norske samfunnet». I: *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Vol. 47(1): 109–123
- Engebrigtsen, A. og G.R. Farstad (2004): *Somaliere i eksil i Norge. En kartlegging av erfaringer fra fem kommuner og åtte bydeler i Oslo*. NOVA skriftserie 1/2004
- Engelstad, F. (2012): *Tingenes makt. En selvbetruktende tankerekke om tekster og bilder*. Paper til Norsk sosiologforenings vinterseminar. Januar 2012.
- Esping-Andersen, G. (1990): *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press
- Fangen, K. (2007): «Citizenship among young adult Somalis in Norway». I: *Young*. Vol. 15(4):413–434
- Geertz, C. (1993[1973]): *The Interpretation of Cultures*. London: Fontana Press
- Glaser, B.G. og A.L. Strauss (1967): *The Discovery of Grounded Theory: strategies for qualitative research*. Aldine de Gruyter
- Goffman, E. (1963): *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. London: Penguin Books
- Green, R. og M. White (1997): «Measuring the benefits of homeownership: effects on children». I: *Journal of Urban Economics*. Vol. 41(3):441–461
- Grødem, A.S. (2011): *Innvandrerbarn og bolig. Hva betyr boligen og bomiljøet for inkludering?* FAFO-rapport 2011:32
- Gulbrandsen, P. (2000): «Styrking – det rette norske begrep for empowerment?» I: *Tidsskrift for Den norske legeforening*. Vol.120(19)
- Gulbrandsen, L. og V. Nordvik (2007): *Tilbudet av leide boliger*. NOVA. Skriftserie 6/07
- Gullestad, M. (1992): *The Art of Social Relations. Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*. Oslo: Universitetsforlaget
- Gurney, C.M. (1999): «Pride and Prejudice: Discourses of Normalisation in Public and Private Accounts of Home Ownership». I: *Housing Studies*. Vol. 14(2):163–183
- Halvorsen, K. (1996): *Grunnbok i helse og sosialpolitikk*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Hansen, I.L.S. (2006): *Bo- og tjenestebehov hos personer med psykiske lidelser. En brukerstudie*. Fafo-rapport 519

- Hansen, I.L.S., & Ytrehus, S. (2005): *Alle skal bo, det er tjenestene det kommer an på*. FAFO.
- Hansen, I.L.S. og B.R. Lescher-Nuland (2011): *Bolig og oppvekst. Konsekvenser av å vokse opp under vanskelige boforhold*. FAFO-rapport 2011:16
- Hansen, T., Langsether, Å., Sørvoll, J. (2008) *Fragmentert og koordinert: Organisering av boligsosialt arbeid i norske kommuner*. NOVA.
- Harloe, M. (1995): *The People's Home? Social Rented Housing in Europe and America*. Oxford: Blackwell Publishers
- Harper, D. (2002): «Talking about pictures: a case for photo elicitation». I: *Visual Studies*. Vol. 17(1):13–26
- Hellevik, T. og V. Nordvik (2004): *Forskning om vanskeligstilte på boligmarkedet. En kunnskapsoversikt*. NOVA. Skriftserie 4/04
- Hodson, R. (1986): «Dignity in the workplace under participative management: Alienation and freedom revisited». I: *American Sociological Review*. Vol. 61(5):719–738
- Holt-Jensen, A., (2009). «Chapter 6. The Marked Oriented and Privatized Housing Culture in Norway.» I: Holt-Jensen, A., & Pollock. E. (red.) *Urban Sustainability and Governance: New Challenges in Nordic-Baltic Housing Policy*. New York: Nova Science Publishers.
- Holt-Jensen, A. og G. Cars. (2009): «The Nordic States – Introduction». I: Holt-Jensen, A., & Pollock. E. (red.) *Urban Sustainability and Governance: New Challenges in Nordic-Baltic Housing Policy*. New York: Nova Science Publishers.
- Jæger, M. M. (2000): «T. H. Marshall og det moderne medborgerskap». I: *Tidsskrift for velferdsforskning*. Vol. 3(4):219–233
- Karagöz, E.M.N. (2010): «'Hvor lenge skal han bo på TEDD?' Forståelse av bostedsløshet – kontra retten til en varig bolig, et hjem». I: *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*. Vol. 7(1):16–25
- Kleinhans, R. og M. Elsinga (2010): «'Buy Your Home and Feel in Control'. Does Home Ownership Achieve the Empowerment of Former Tenants of Social Housing». I: *International Journal of Housing Policy*. Vol. 10(1):41–61
- Krange, O. og T. Øia (2005): *Den nye moderniteten. Ungdom, individualisering, identitet og mening*. Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Kvale, S. (2001): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Lamont, M. (2000): *The Dignity of Working Men. Morality and the Boundaries of Race, Class, and Immigration*. Harvard. Russel Sage Publ.
- Lamont, M. og L. Thévenot (2000): «Introduction: Toward a renewed comparative cultural sociology». I: Lamont, M. og L. Thévenot (red.): *Rethinking Comparative Cultural Sociology. Repertoires of Evaluation in France and the United States*. Cambridge University Press.
- Layder, D. (1982): «Grounded Theory: A Constructive Critique». I: *Journal of Theory of Social Behavior*. Vol. 12(1):103–123
- Lie, T. (2007): *Brukere innen psykisk helsearbeid med omfattende og langvarige tjenestebehov – en utredning*. Rapport IRIS – 2007/247.

- Lie, T. (2008): *K46 – kommunalt tilbud til rusmiddelbrukere i alderen 17–25 år*. IRIS – 2008/079.
- Lie, T. (2008): «*Enkelt og greit i lag*» – *sambhandling mellom kommune- og spesialisthelsetjenesten*. IRIS – 2008/258.
- Lie, T. (2010): *Oppsøkende behandlingsteam i Stavanger. Pasientene*. IRIS 2010/008.
- Lie, T., J. E. Karlsen og J. Tharaldsen (1999): *Evaluering av verne- og helsepersonalet i virksomhetene*. RF – 1999/007.
- Lie, T. og S. Nesvåg (2006): *Evaluering av rusreformen*. IRIS-rapport 2006/227.
- Lin, N. (2002): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. New York: Cambr. Univ. Press
- Marshall T.H. (1992). *Medborgerskap og social klasse*. Dansk oversettelse av Marshall [1950] *Citizenship and social class*. Hans Reitzels Forlag.
- Maslow, A.H. (1943): «A Theory of Human Motivation». I: *Psychological Review*. Vol. 50(4):370–396
- Merton, R. (1968): *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press
- Mills, C.W. (1959): *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press
- Moshuus, G., E. Backe-Hansen, I.-H. Kristiansen og H. Suseg (2010): *Verdighetsforvaltning i liv på grensen. En kvalitativ studie av barn og foreldre i familier med vedvarende lavinntekt*. NOVA-rapport 16/2010
- Nordvik, V. (2007): «Tilbudet av leide boliger – fleksibelt eller flyktig». I: Hansen, T. Nordvik, V. & A. West Pedersen. *Statens og Husbankens rolle i en markedsbasert boligsektor – en kunnskapsoversikt*. NOVA.
- Nordvik, V. (2008): «Virkemidler i den boligsosiale politikken». I: *Plan*. Nr. 4: 28–31
- Nordvik, V. (2010a): «Bolig og boforhold». I: Sandbæk M. og Pedersen A. W. (red.) *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier. En panelstudie 2000 – 200*. Norske kvinners Sanitetsforening. NOVA – Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Nordvik, V. (2010b): «Vanskeligstilte på boligmarkedet». I. Sandlie, H.C., Gulbrandsen, L., & K. Aarland (2010) *Bolig og levekår i Norge 2007*. NOVA-rapport nr. 2. (s. 121–152)
- NOU 1998:18. *Det er bruk for alle – Styrking av folkehelsearbeidet i kommunene*. Avgitt til Sosial- og helsedepartementet
- NOU 2011:7: *Velferd og migrasjon. Den norske modellens fremtid*. Avgitt til Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet
- NOU 2011:15. *Rom for alle. En sosial boligpolitikk for framtiden*. Avgitt til Kommunal- og regionaldepartementet.
- Oslo kommune (2009). *Barns oppvekstvilkår i kommunale boliger i Oslo. Rapport fra en interviuundersøkelse av barnefamilier i fire kommunale gårder*. Helse- og velferdsetaten, Oslo kommune.
- Nyström, L. (2007): «Boligens arkitektur». I: Brodtkorb, E. og M. Rugkåsa (red.): *Under tak – mellom vegger. Perspektiver på boligens betydning i velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Akademisk. S. 47–70

- Nysæther, L.A. (2004): «Kan begrepet sosial kapital anvendes i sosialt arbeid?» I: *Nordisk sosialt arbeid*. Vol. 24(1):63–76
- Orupabo, J. (2010): «En klassereise nedover». I: Dahlgren, K. og J. Ljunggren (red.): *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget. S. 72–83
- Pedersen, A.W. (2007): «Boligdimensjonen i velferdsstaten: Velferdsforskningens blinde punkt?». I: Hansen, T., V. Nordvik og A.W. Pedersen (red.): *Statens og Husbankens rolle i en markedsbasert boligsektor*. NOVA. Skriftserie 3/07. S. 7–36
- Prieur, A. (2004). *Balansekunstnere. Betydningen av innvandrerbakgrunn i Norge*. Oslo: Pax Forlag.
- Putnam R. (2000): *Bowling alone: The collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster
- Rambøll (2010): *Kunnskapsoversikt over forskning om vanskeligstilte på boligmarkedet 2004–2010*. Rapport for Husbanken.
- Riksrevisjonen (2008): *Riksrevisjonens undersøkelse av tilbudet til de vanskeligstilte på boligmarkedet*. Dokument nr. 3:8 (2007–2008)
- Rowlands, R. og C. Gurney (2000): «Young People's Perceptions of Housing Tenure: A Case Study in the Socialization of Tenure Prejudice». I: *Housing, Theory and Society*. Vol. 17(3):121–30
- Sandlie, H. C. (2010a): «Innledning». I: Sandlie, H. C. (red.): *Bolig og levekår i Norge 2007*. NOVA-rapport nr. 2. (s. 7–18)
- Sandlie, H. C. (2010b): «Leiemarkedet». I: Sandlie, H. C. (red.): *Bolig og levekår i Norge 2007*. NOVA-rapport nr. 2. (s. 97–120)
- Sandlie, H. C. (2010c): «Oppsummering og videre forskning». I: Sandlie, H.C., Gulbrandsen, L., & K. Aarland (2010) *Bolig og levekår i Norge 2007*. NOVA-rapport nr. 2 (s. 163–178)
- Sandlie, H.C. og V. Nordvik (2009): *Utenfor de boligsosiale ordningene*. NOVA-notat nr. 1/09
- Schütz, A. (1944): «The Stranger. An essay in social psychology». I: *The American Journal of Sociology*. Vol. 49(6):499–507
- Schütz, A. (1982[1962]): *The Problem of Social Reality. Collected Papers I*. The Hague: Matrinus Nijhoff Publishers.
- Sjøberg, L. (1999): «Maslowmyten». I: *Folkvett*. Vol. 17(2)
- Skevik, A. og Stefansen, K. (2006): «Barnefamilier i kommunale boliger». I: *Nordisk sosialt arbeid*. Vol. 26(3):243–252
- Stamsø, Mary Ann (2008): «Housing and the Welfare State in Norway». I: *Scandinavian Political Studies*. Vol. 32(2):195–220
- Stamsø, M. A. (2010). «Social Assistance Recipients and Tenancy Conditions in the Private Rental Market». I: *Housing Studies*. Vol. 25(5):591–605
- Stang, I. (1998). *Makt og bemyndigelse – om å ta pasient- og brukerinvolvering på alvor*. Oslo: Universitetsforlaget
- Stavanger kommune (2010): *En god by å bo i. Boligsosial handlingsplan 2010–2015*
- Strauss, A.L. og J. Corbin (1998): *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage Publications

- St.mld. nr. 23 (2003–2004): *Om boligpolitikken*. Kommunal- og regionaldepartementet
- St.prp. nr. 63 (1997–98): *Om opptrappingsplan for psykisk helse 1999 – 2006. Endringer i statsbudsjettet for 1998*. Tilråding fra Sosial- og helsedepartementet
- Søholt, S. (2001): Etniske minoriteter og strategier på boligmarkedet i Oslo. Byggforsk. Norges byggforskningsinstitutt. Prosjektrapport 297/2001
- Søholt, S. (2009): «Hvordan påvirker økonomiske nedgangstider innvandreres situasjon på boligmarkedet?» I: *Integreringskart 2009: Integrering i økonomiske nedgangstider*. IMDi-rapport 7 2009, s. 148–156.
- Søholt, S. (2010) *Etniske minoriteter og boligmarkedet; integrert, marginalisert, segregert*. Forskningsrådet.
- Søholt, S., og Astrup, K.C. (2009): *Etniske minoriteter og forskjellsbehandling i leiemarkedet*. NIBR.
- Søholt, S. og T. Wessel (2010): «Contextualising ethnic residential segregation in Norway». I: Andersson, R. et al. (red.): *Immigration, Housing and Segregation in the Nordic Welfare States*. Department of Geosciences and Geography, University of Helsinki. s. 127–194
- Sørvoll, J. (2011): «Norsk boligpolitikk i forandring 1970–2010. Dokumentasjon og debatt». NOVA-rapport nr. 16/11
- Taksdal, A., J.-K. Breivik, K. Ludvigsen og B. Ravneberg (2006): *På randen av å bo. Erfart kunnskap om livet og flyttingene mellom psykiatri, rusomsorg, gater, hospitser og egne boliger*. Rokkansenteret. Rapport 1/2006
- Thagaard, T. (2003): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ analyse*. Bergen: Fagbokforlaget
- Titmus, R.M. (1974): *Social Policy. An introduction*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Torgersen, U. (1987): «Housing: The Wobbly Pillar under the Welfare State». I: Turner, B., J. Kemeny og L. J. Lundqvist (red.): *Between State and Market: Housing in the Post-Industrial Era*. S. 116–126.
- Ulfrstad, L.-M. (2007): «Boligpolitikken og velferdsstaten». I: Brodtkorb, E. og M. Rugkåsa (red.): *Under tak – mellom vegger. Perspektiver på boligens betydning i velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Akademisk. S. 71–92.
- Ulfrstad, L.-M. (2011): *Velferd og bolig. Om boligsosialt (sam-)arbeid*. Oslo: Kommuneforlaget
- Vassenden, A. (2007): *Flerkulturelle forståelsesformer. En studie av majoritetsnordmenn i multietniske boligområder*. Dr.polit.-avhandling. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. UiO
- Vassenden, A. (2008): «Om å innlemme makronivået i mikrososiologiske studier. En sammenlikning av 'grounded theory' og 'extended case method'». I: *Sosiologisk tidsskrift*. Vol. 16(4):323–340
- Vassenden, A. (2010): «Untangling the different components of Norwegianness». I: *Nations and Nationalism*. Vol 16(4):734–752
- Vassenden, A. (2011): «Hvorfor en sosiologi om norskhet må holde norskheter fra hverandre». I: *Sosiologi i dag*. Vol. 41(3/4):156–182

- Vassenden, A. og M. Andersson (2010): «When an image becomes sacred: photo-elicitation with images of holy books.» I: *Visual studies*. Vol. 25(2):149–161
- Vassenden, A. og M. Andersson (2011): «Whiteness, non-whiteness and 'faith information control'. Religion among young people in Grønland, Oslo». I: *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 34(4):574–593
- Voigtländer, M. (2009): «Why is the German Homeownership Rate so Low?» I: *Housing Studies*. Vol. 24(3):355–372
- Wadel, C. (1991): *Feltarbeid i egen kultur*. Flekkefjord: Seek a/s.
- Aakerholt, A., Bayer, S.B, Enoksen, E., Lie T. og Nesvåg, S. (2001) *Stortingsmelding om den nasjonale rusmiddelpolitikken*. Grunnlagsdokument fra KORFOR. Upublisert rapport til Helsedepartementet.
- Aakvaag, G. (2005): «Sosiologi og frihet». I: *Sosiologisk tidskrift*. Vol. 13(2):157–182

Medieartikler

- Aftenposten (2012): «Dette er Norges dyreste utleieby». Avisreportasje 2. mars.
<http://www.aftenposten.no/bolig/boligokonomi/Dette-er-Norges-dyreste-utleieby-6775259.html>
- Bergens Tidende (2012): «Tjener en halv million, får ikke lån». Avisreportasje, 2. februar.
<http://www.bt.no/nyheter/okonomi/Tjener-en-halv-million--far-ikke-lan-2649318.html>
- Dagsavisen (2011): «Barna har byttet skole fire ganger. Naima (34) blir avvist av private utleiere.» Avisreportasje, 21. september.
- e24.no (2012): «Er dagens unge boligmarkedets tapte generasjon? Meglere, leietakere og økonomer spår et brennhett utleiemarked i 2012.» 2. januar
<http://e24.no/er-dagens-unge-boligmarkedets-tapte-generasjon/20137801>
- Klassekampen (2012): «Færre fattige får plass – skyhøye boligpriser til tross, Oslo kommune vil gjøre det vanskeligere å få kommunal bolig». 4. januar.
- Morgenbladet (2012): «En alvorlig og varslet krise.» Aviskommentar ved Sten Inge Jørgensen, 23. februar.
- NRK P1 (2012): Om økte ventelister for kommunal bolig i storbyene. Nyhetssak. 23. februar
- NRK (2011): «100 somaliske kvinner fikk barn med eksmannen». Nettreportasje, etter innslag i NRK Dagsrevyen. 9. mars
<http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.7541771>
- NRK Rogaland (2011): «Startlån er ikke nok. Boligprisene er så høye at folk med 'vanlig økonomi' trenger kommunal bolig.» Nettreportasje. 4. mars.
<http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/rogaland/nord-jaeren/1.7535124>
- Stavanger Aftenblad (2011): «Skyhøye leiepriser i Stavanger.» Avisreportasje. 8. august.
- Sterri, A. B. (2011): «Boligpolitikk som monner». Kronikk, *Aftenposten*. 24. oktober.
<http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/Boligpolitikk-som-monner-6677822.html>

Vedlegg

Vedlegg 1. Eksempel på rekrutterings- og informasjonsskriv.

< Merk: Disse skrivenne var forskjellig utformet etter hvilken rekrutteringsmåte som ble valgt. Eksemplet som ligger vedlagt her er fra direkte kontakt (kafé, slumstasjon, gate) >

Stavanger, 15. juni 2011

Kan vi få intervju deg om din boligsituasjon?

Ved International Research Institute of Stavanger (IRIS) holder vi på med et forskningsprosjekt om bolig og velferd, *en studie av personer som opplever vanskeligheter i boligmarkedet*. Prosjektet handler om hvordan det å ha en utfordrende boligsituasjon oppleves i et rikt land hvor det store flertallet bor i privat eid bolig. Hvis du av økonomiske eller andre årsaker har en utfordrende boligsituasjon, ønsker vi å komme i kontakt med deg. Du kan også på et tidspunkt ha søkt eller vurdert å søke kommunen om bolig og bostøtte. Enten du da fikk innvilget eller avslag på søknad, så håper vi at du kan tenke deg å bli intervjuet. Vi ønsker å snakke med både etnisk norske og med personer med innvandrebakgrunn. Ikke minst er personer som har barn og dårlig råd interessante for oss. *Det eneste kravet er at du opplever at du har en utfordrende eller presset situasjon i forhold til bolig, og at du bor i eller nær Stavanger eller Oslo kommune.*

Intervjuet skal handle om din bolighistorie, dine ønsker om bosted og hva et godt bosted betyr for deg. Vi vil også spørre deg om hvordan du eventuelt har orientert deg mot offentlige ordninger. Dessuten er vi interessert i din opplevelse av hvem du føler deg lik og hvem du ikke føler deg lik, når det gjelder spørsmål om bolig og bosted. Intervjuet gjør vi der det passer for deg, enten dette er hjemme, på kafé eller lignende. Tidspunkt er også opp til deg. Intervjuet vil vare ca. 1 time.

All informasjon vil behandles konfidensielt, noe som innebærer at det bare er forskerne som er involvert i prosjektet som har tilgang til informasjonen. I den ferdige rapporten anonymiseres alle deltakere. Det vil si at ingen personnavn oppgis, og at ingen uttalelser blir gjengitt på måter som gjør det mulig å identifisere enkeltpersoner. Studien ivaretar

vanlige forskningsetiske forpliktelser, og er meldt til Personvernombudet v/ Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD). Deltakelse er selvsagt helt frivillig. Alle som er med har også anledning til å trekke seg så lenge studien pågår, dersom de skulle ønske det. Prosjektet finansieres av Husbanken.

Involverte forskere er Anders Vassenden, Terje Lie og Kathrine Skoland. Prosjektet skal kunne ut i vitenskapelige artikler, samt en forskningsrapport. Prosjektet ferdigstilles 31.1.2012.

Hvis du ga oss ditt navn og telefonnummer da vi møttes, tar vi kontakt med deg om noen dager, for å høre om du kunne tenke deg å delta. Hvis vi ikke har ditt telefonnummer, og du har lyst til å bli intervjuet, så ta kontakt med Anders Vassenden på telefonnummer [...], eller e-post [...], hvis du har lyst til å bli intervjuet eller hvis du har noen flere spørsmål.

Vennlig hilsen

Anders Vassenden

Prosjektleder,
seniorforsker ved IRIS

Vedlegg 2. Intervjuguide

< Intervjuguiden ble brukt som et utgangspunkt og en sjekkliste for intervjueren. I de fleste intervjuene kom informanten selv inn på de temaene den inneholder, samt en rekke andre forhold. >

To hoveddimensjoner i intervjuet:

I: Bolighistorie (inkl. «alt», privat, kontakt m/ kommuneapparat osv.)

II: Opplevelse av en selv og egenverd vis-à-vis det store flertallet

1. Innledning:

Navn, alder, sivilstand, familie, nåværende bosted og bolig, inntekt, utdanning, bakgrunn/land

2. Kan du fortelle om din «*bolighistorie*»; hvor du har bodd i løpet av livet; hvilke boliger du har bodd i og hvorfor du evt. har flyttet derfra?
 - a. Hvor bor du nå? Hvordan (leid bolig – privat/kommunalt?)
 - b. Hvor har du bodd tidligere?
 - c. Hvor har du trivdes best og hvorfor? (Beskriv boligen og bostedet.)
 - d. Hvor har du trivdes minst og hvorfor? (Beskriv boligen og bostedet.)
 - e. Hvis du fikk velge fritt, hvor og hvordan kunne du helst tenke deg å bo?
 - i. Evt. beskriv det du forbinder med en «god bolig».
 - ii. Er dette en oppnåelig drøm for deg, slik du ser det? Evt. hvorfor ikke?
→ Hvordan oppleves det
3. Har du noen gang hatt *kontakt med kommunen* ift. din boligsituasjon?
 - a. Hva ønsket du da du tok kontakt med kommunen? (Område, nabolag, type bolig)
 - b. Hva søkte du om? Og hvorfor?
 - c. Hvordan fant du ut hvor du skulle henvende deg?
 - i. Var det vanskelig å finne ut?
 - ii. Venner/bekjente, Internett, oppmøte hos kommunen?
 - d. *Hvis du ikke noen gang har søkt: Hva ville du tenkt om å ta kontakt med kommunen ift. bolig?*
 - e. Har du noen gang *tatt kontakt med andre organisasjoner e.l. enn kommunen?*
 - i. F.eks. kirke/moské, innvandrersorganisasjon, Kirkens bymisjon, Frelsesarmeen, hva som helst?
 - ii. Hvorfor, hva og hva hendte?
4. Fortell om ditt *møte med kommunen/saksbehandlere*.
 - a. Hvordan opplevde du at du ble møtt av kommune/saksbehandlere?
 - b. Fikk du innvilget det du søkte om?
 - c. Hvorfor ikke? Hvordan opplevde du evt. avslag?

- d. Tok du kontakt med andre kanaler for å forhøre deg før eller etter?
5. Hvor og hvordan ser du for deg at du/dere *bor om 2 år?* Og *om 10 år?*
- Hva er din boligdrøm?
 - Føler du at den er oppnåelig?
 - Hvis ikke, hvordan oppleves det?
6. Klarer du å sette ord på hva som er din/deres *hovedutfordring* ift. å finne et godt sted å bo?
- Evt. å finne en bolig som egner seg for deg/dere?
7. *Hva ville vært forskjellig i ditt liv hvis du eide din egen bolig?*
8. Hvis du klarer å svare: *Hvordan innvirker måten du bor på hvordan du lever?*
- Planlegge fremtiden?
 - Barnas oppvekstmiljø?
 - Helse?
 - Annet?
9. *Kjenner du naboene der du bor nå?*
10. Hvordan tror du *andre folk ser på hvordan du bor?*
- Området du bor i
 - Type bolig du bor i
 - Leieforhold
 - Er din bosituasjon noe du er forsiktig med å fortelle om til folk?
11. Hvordan opplever du at *folk som eier egen bolig tenker om kommunale boliger?*
- Er det noe negativt forbundet med å motta bostøtte?
 - Hvis du treffer folk du ikke kjenner fra før, er det å bo kommunal bolig/motta bostøtte noe du kan være forsiktig med å fortelle om?
 - Og hvis temaet bolig kommer opp, er hvor og hvordan du bor noe du er forsiktig med å fortelle?
 - Evt. er det at du har søkt om bostøtte eller kommunal bolig noe du ønsker å fortelle til folk med det samme du treffer dem?

Bruk av fotografier o.l.: eneboliger, rekkehus, høyblokk og lavblokk fra Stavanger-området, bygårder fra Oslo + Bonytt

Vi vil gjerne vise deg noen *bilder av forskjellige hus*. (I) 2–3 store eneboliger sammen, (II) ansamling av rekkehus, (III) blokker/blokkområder, (IV) bygårder

12. Kan du beskrive hva du tenker og føler når du ser disse bildene?
- Hvem bor i disse husene, og hva tenker du om personen/familien?
 - Kan du sammenligne denne personen/familien med deg selv?

- ii. Kan du sammenligne hvordan denne personen/familien bor med hvordan du/dere selv bor? Hva er likt og hva er forskjellig?
 - iii. Hvordan tror du de som bor der tenker om deg?
 - iv. Hvordan tror du de som bor der tenker om hvordan du bor?
 - b. Kunne du tenke deg å bo i dette huset? (evt. hvorfor ikke?)
 - c. Kunne du tenke deg å bo i dette nabolaget? (evt. hvorfor ikke?)
13. *BONYTT*: Føler du at dette angår deg? Er det et mål for deg å kunne bo sånn?
Hvorfor/hvorfor ikke?

Vedlegg 3: Intervjuguide ansatte i bolig tjenestene

< Denne intervjuguiden ble kun brukt som et utgangspunkt. Samtalene sentrerte rundt informantens beskrivelse av egen arbeidshverdag, om kriterier for boligsosiale ordninger (først og fremst kommunal bolig, til dels også bostøtte), samt hans/hennes opplevelse av bolig- og velferdssituasjonen for de som både får og de som ikke får tildelt kommunal bolig. Også problemkonsentrasjoner og fattigdomsfeller var sentrale temaer som kom opp i disse intervjuene. >

1. Innledning: Navn, alder, utdanning, stilling, hvor lenge ansatt
2. Hvordan er arbeidet med de boligsosiale ordningene organisert i <Stavanger>/<Oslo(bydel)>?

Eget arbeid

3. Fortell om jobben din; om en typisk dag og møte med en søker; første lesning av en søknad
4. Fortell litt om kriteriene i <Stavanger>/<Oslo> for å få (i) bostøtte og (ii) kommunal bolig.
5. Hvor mye kontakt har du med søkere direkte? Personlig, telefon, e-post, osv.
6. Slik du har erfart det, hvem er den «typiske søker» hos dere til
 - a. bostøtte
 - b. kommunal bolig
7. Hvem er «typisk søker» som får tilslag? Hvem er «typisk søker» som får avslag?
8. Fortell litt mer om *variasjonen* i hvem som søker, og *hvorfor* de søker?
9. Hvilken kontakt har dere med brukere etter at søknad er innvilget/avslått? <kontinuerlig, søker de på nytt, krav om oppfølging, o.l.? kontroll/tilsyn?>
10. Tror du det kan være vanskelig for søkere «å finne frem» i ordningene? Og at det er vanskelig å finne ut hvordan man søker?
11. Vet dere noe om de som får *avslag* på søknad om (i) bostøtte, (ii) kommunal bolig, hva som skjer med dem, hva de gjør ift. boligsituasjon? Lager dere en oversikt? Hvis nei, synes du man burde hatt en oversikt?

Marked

12. Etter det dere kjenner ti, hva er vanlige utfordringer som søkere har ift. å etablere seg i bolig? (økonomi, sosiale problemstillinger, «boevne» osv.) Ulike grupper av søkere? (Innvandrere, arbeidsinnvandrere, enslige forsørgere, rusavhengige, psykiatriske pasienter, m.m.)

Utover arbeidet (subjektive perspektiver)

13. Hva er ditt inntrykk av hvordan det å ha en utfordrende boligsituasjon virker inn på andre livsområder for folk? (jobb, barns skolegang, osv.)

14. Hva er ditt inntrykk av hvordan søkere i <Stavanger>/<Oslo> opplever det å søke kommunen/NAV om bostøtte/kommunal bolig? (Er det forbundet med skam for noen?)
15. Har du inntrykk av om mange *ikke* søker, som kunne vært berettiget? Hva er eventuelt årsakene?
16. Til slutt, som en refleksjon: Tror du det har noe å si for selvfølelsen til mennesker å ikke kunne etablere seg i boligmarkedet, når det store flertallet av befolkningen bor i egen bolig?
 - a. Forskjellig i ulike boligområder?

International Research
Institute of Stavanger

Rapport IRIS - 2012/029
ISBN: 978-82-490-0761-5

Main Office:
PO Box 8046,
NO-4068 Stavanger, Norway
Telephone: (+47) 51 87 50 00
Telefax: (+47) 51 87 52 00

Visiting address Stavanger:
Prof. Olav Hanssens vei 15

Office Bergen:
Thormøhlens gate 55,
NO-5008 Bergen, Norway
Telephone: (+47) 55 54 38 50
Telefax: (+47) 55 54 38 60

General mail address:
firmapost@iris.no

Office Mekjarvik:
Mekjarvik 12,
NO-4070 Randaberg, Norway
Telephone: (+47) 51 87 55 00
Telefax: (+47) 51 87 55 30

Enterprise No.:
NO 988 944 459 MVA